

IAN KERSHAW

Autorul bestsellerului

DRUMUL SPRE IAD. EUROPA, 1914-1949

UN CONTINENT FRACTURAT

EUROPA, 1950-2017

Ian Kershaw este autorul lui *Hitler 1889–1936: Hubris* și al lui *Hitler 1936–1945: Nemesis*, volume care au primit Wolfson Literary Award pentru istorie și Premiul Bruno Kreisky din Austria pentru cartea de politică a anului, și s-a numărat printre câștigătorii primei ediții a British Academy Book Prize. De asemenea, a mai scris *Making Friends with Hitler*, care a câștigat Premiul Elizabeth Longford pentru biografie istorică, *Fateful Choices: Ten Decisions that Changed the World, 1940–44*, și *The End: Germany 1944–45*.

Ian Kershaw este considerat unul dintre experții de frunte ai lumii în istoria Germaniei naziste și în personalitatea lui Adolf Hitler. Membru al Academiei Britanice și al Societății Regale de Istorie, a primit titlul de cavaler în anul 2002, pentru serviciile aduse în calitate de istoric.

La Editura Litera, de același autor, a apărut *Drumul spre iad. Europa 1914–1949*.

IAN KERSHAW

UN CONTINENT FRACTURAT

EUROPA, 1950–2017

Traducere din limba engleză de
ALEXANDRU ȚÎRDEA

București
2019

Roller-Coaster. Europe, 1950–2017

Ian Kershaw

Copyright © 2018 Ian Kershaw

Credit foto copertă © Bettmann/Getty Images

Ediție publicată pentru prima dată în limba engleză de
Penguin Books Ltd, Londra.

Autorul și-a declarat drepturile morale asupra acestei lucrări.

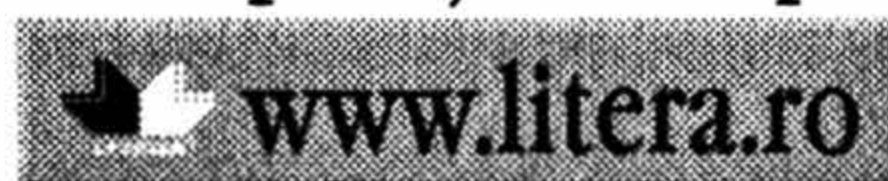
Toate drepturile rezervate.

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

Un continent fracturat. Europa, 1950–2017

Ian Kershaw

Copyright © 2019 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:

Alexandru Țârdea

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Aloma Ciomâzgă-Mărgărit, Georgiana Harghel

Corector: Ionel Palade

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KERSHAW, IAN

Un continent fracturat. Europa, 1950–2017/ Ian Kershaw; trad.:
Alexandru Țârdea. – București: Litera, 2019

ISBN 978-606-33-3761-1

I. Țârdea, A. (trad.)

821.111-31=135.1

Cuprins

Prefață.....	13
Mulțumiri.....	19
Cuvânt înainte. Cele două epoci de instabilitate ale Europei	21
1. O împărțire tensionată.....	29
2. Construirea Europei de Vest.....	76
3. Menghina	138
4. Vremuri bune	197
5. Cultura după dezastru.....	247
6. Provocări.....	305
7. Punctul de cotitură.....	364
8. Vântul schimbării de la răsărit.....	430
9. Puterea poporului	483
10. Noi începuturi.....	539
11. Expunere globală	596
12. Anii crizei	653
Epilog.....	718
Noua epocă a nesiguranței	718
Bibliografie selectivă	746
Lista ilustrațiilor	776
Indice.....	778

0 500 km

Zone din Germania
și Austria ocupate de
Aliați (1945-1955)

- Marea Britanie
- SUA
- Franța
- URSS

Europa în 1950

Uniunea Europeană în 2018

0 500 km

Europa în 2018

PREFAȚĂ

În prefața cărții *Drumul spre iad* am scris că aceea fusese cea mai dificilă carte pe care mă aventurasem să o scriu vreodată. Nu mai este cazul. Acest al doilea volum despre istoria Europei din 1914 până în vremurile noastre mi-a pus probleme chiar mai mari, atât de interpretare, cât și de organizare. În mare măsură, pentru că istoria Europei după 1950 nu conține o temă centrală comparabilă cu a celor două războaie mondiale care au dominat volumul precedent, dedicat perioadei cuprinse între 1914 și 1949. *Drumul spre iad* a urmat o evoluție liniară, de la intrarea până la ieșirea dintr-un război, urmată de parcurgerea unui alt conflict, în aceeași manieră. Complexitatea istoriei europene de după 1950 nu poate fi descrisă cum se cuvine urmând o evoluție liniară. Acest segment al istoriei este mai curând o poveste cu răsturnări de situație, cu urcușuri și coborâșuri, schimbări bruște și transformări importante neașteptate. Europa de după 1950 poate fi descrisă ca o călătorie într-un *montagne russe*, presărată cu toate emoțiile și fricile asociate acestei distracții. Această carte își propune să arate cum și de ce a trecut acest continent de la o eră a instabilității la alta.

Și totuși, *montagne russe* nu este metafora perfectă. La urma urmelor, dincolo de emoțiile și de entuziasmul unei astfel de călătorii, vehiculul urmează o traiectorie prestabilită într-un circuit și se oprește într-un punct cunoscut dinainte. De asemenea, poate că această imagine care face trimitere la un bâlci pare trivială și prea voioasă pentru seriozitatea, amploarea și, pe bună dreptate, tragismul istoriei postbelice a Europei. Cu toate acestea, metafora surprinde fluctuațiile, momentele spectaculoase și senzația de a te lăsa purtat de forțe incontrolabile asemănătoare

celor care i-au afectat – în moduri diferite – pe toți europenii de-a lungul acestor decenii.

Complexitatea istoriei Europei în această perioadă pune probleme substanțiale „arhitecturii” cărții. Ele sunt agravate de faptul că Europa a fost divizată timp de peste 40 de ani de Cortina de Fier. Dincolo de ideea de identitate culturală comună (fragmentată însă de diferențe religioase, naționale, etnice și de clasă), Europa nu a existat în toate aceste decenii. Cele două jumătăți ale sale – estică și vestică – erau construcții pur politice. Evoluțiile interne ale celor două jumătăți în această perioadă sunt atât de diferite, încât corelarea lor într-o manieră coerentă este imposibilă până la căderea comunismului, între 1989 și 1991. Deși Estul și Vestul Europei au rămas și după aceea foarte diferite, impactului globalizării tot mai accelerate – o temă-cheie a acestui volum – face posibilă abordarea celor două împreună, nu separat.

La fel ca în cazul cărții *Drumul spre iad*, natura unei lucrări de o asemenea amploare m-a obligat să mă bazez într-o bună măsură pe cercetările și scrierile altora – poate chiar mai mult de această dată, întrucât nu am făcut niciodată cercetări specializate ale evenimentelor din această perioadă. Faptul că am trăit-o nu este de ajuns. Chiar când începusem să scriu această carte, cineva mi-a spus că demersul meu nu ar trebui să fie unul dificil, din moment ce perioada la care se face referire coincide cu cea mai mare parte a propriei mele vieți. Însă trăirea istoriei produce amintiri care pot fi deformatе sau incorecte, dar și unele care pot fi de mare ajutor. În câteva locuri am inserat amintirile personale în note de subsol, dar le-am ținut departe de text. În opinia mea, propriile povestiri și evaluarea istorică trebuie să rămână separate. Lăsând la o parte fragilitatea memoriei, cea mai mare parte a vieții cotidiene nu are decât o rezonanță efemeră. Evaluarea semnificațiilor evenimentelor majore necesită aproape întotdeauna nu doar o cunoaștere aprofundată, ci și trecerea timpului pentru a ajuta înțelegerea.

Prin urmare, activitatea academică a altor persoane a fost indispensabilă. Multe dintre lucrările folosite sunt monografii de specialitate sau articole apărute în reviste academice. În prefața de la *Drumul spre iad* am menționat mai multe istorii excelente ale secolului XX european, la care doresc să adaug acum lucrarea *Out of Ashes* a lui Konrad Jarausch. În privința celei de-a doua jumătăți a secolului XX, cea mai captivantă sinteză este *Epoca postbelică* a lui Tony Judt. Cărțile lui Tony Judt, care combină scriitorul jurnalismul de înaltă calitate cu informațiile istorice, s-au dovedit de neprețuit, mai ales în privința studierii Europei Centrale. În egală măsură, mi-au fost de mare ajutor cărțile mai multor istorici germani – Heinrich August Winkler, Andreas Wirsching, Harmut Kaelble, Andreas Rödder și Philipp Ther. Aceste lucrări sunt menționate, alături de altele care mi-au fost de ajutor, în bibliografia selectivă. Ele reprezintă doar vârful unui aisberg uriaș. La fel ca în cazul volumului precedent, dar și pentru a corespunde formatului urmărit de seria editurii Penguin dedicată istoriei Europei, nu am inclus referințe bibliografice. La fel ca în volumul anterior, am marcat cu un asterisc lucrările din bibliografie din care am extras citate.

Abordarea este similară celei din *Drumul spre iad*. La fel ca în cazul acelui volum, am fost nerăbdător să prezint drama și, adesea, incertitudinea mersului istoriei, oferind ocazional perspective contemporane asupra evenimentelor. Așadar, am organizat cartea în ordine cronologică, în capitole care abordează perioade relativ scurte și în subcapitole tematice. Dimensiunea redusă a Cuvântului înainte schițează natura interpretării. Primele trei capitole încep cu prima eră a nesiguranței din istoria postbelică a Europei, trecând de la tensiunile Războiului Rece la construirea celor două blocuri rivale în Europa de Est și de Vest până la mijlocul anilor 1960. Capitolele 4 și 5 sunt dedicate uluitoarei și durabilei dezvoltări economice postbelice și implicațiilor sale sociale, continuând cu bifurcarea sferei culturale – pe de o parte, moștenirea tristă a trecutului recent și, de cealaltă parte,

invocarea conștientă a unei atmosfere noi, moderne și captivante. Felul în care aceasta a condus la izbucnirea protestelor studențești de la sfârșitul anilor 1960 și schimbările sociale și culturale ale valorilor la capătul acelei perioade de revolte sunt explorate în Capitolul 6. Capitolul 7 se concentrează asupra unui deceniu crucial: schimbarea fundamentală produsă în anii 1970 și la începutul anilor 1980. Deși problemele liderilor comuniști de la est de Cortina de Fier s-au acumulat într-un ritm alarmant până la sfârșitul anilor 1980, Capitolul 8 accentuează rolul pe care l-a jucat Mihail Gorbaciov în subminarea neintenționată, dar fatală, a regimului sovietic, în vreme ce Capitolul 9 așază lumina reflectoarelor asupra influenței pe care a avut-o presiunea populară pentru schimbare asupra „Revoluției de catifea” europene dintre 1989 și 1991. Capitolul 10 descrie cât de dificilă și adesea dezamăgitoare a fost tranziția la pluralism politic și economie capitalistă pentru țările din Europa de Est, precum și dezastrul din Iugoslavia cuprinsă de un război etnic. Capitolul 11 studiază schimbările din Europa generate de atacurile teroriste din 2001 în Statele Unite, precum și de războaiele ulterioare din Afghanistan și Irak. La final, în Capitolul 12 am explorat înlănțuirea crizelor care au afectat Europa începând cu 2008 și transformarea lor într-o criză generală pentru continentul european. Postfața se distanțează de trecut și întoarce privirea spre viitor, abordând atât perspectivele imediate, cât și problemele pe termen lung cu care continentul se va confrunta în noua epocă a instabilității.

Drumul spre iad s-a încheiat într-o notă pozitivă. După ce Europa a depășit, între 1945 și 1949, dubla catastrofă a războaielor mondiale, semnele unui viitor mai bun au devenit vizibile pentru toată lumea – chiar dacă erau umbrite de norii atomici ai bombelor deținute de ambele superputeri. Finalul acestei cărți este ambivalent – mai ales în ceea ce privește viitorul pe termen lung al Europei.

Lucrurile se pot schimba cu rapiditate. Istoriografia nu face excepție. La începutul anilor 1990, Eric Hobsbawm aborda într-o manieră pesimistă crizele pe termen lung care, după toate probabilitățile, aveau să afecteze Europa și accentua forța distructivă a capitalismului în concluzia sa deloc optimistă. Cu toate acestea, cei mai mulți analiști priveau trecutul recent al Europei într-o cheie mult mai pozitivă. Mai multe studii importante dedicate secolului XX european, scrise cu puțin timp înainte de noul mileniu sau imediat după aceea, au avut un ton plin de speranță. Mark Mazower era de părere că „perspectiva internațională” părea „mai pașnică decât în oricare alt moment al istoriei”. Richard Vinen vorbea despre o „epocă a stabilității financiare”. Harold James scria despre „ascensiunea aproape desăvârșită a democrației și a capitalismului” (însă și-a temperat perspectiva indicând faptul că tot mai mulți oameni erau nemulțumiți de această ascensiune) și vedea globalizarea în termeni aproape exclusiv pozitivi, considerând-o o „reconstrucție a unei societăți, a unei culturi și economii internaționale”. Evoluțiile din acest secol încă tânăr ar putea pune sub semnul îndoielii o parte din aceste verdictes pozitive.

Capodopera lui Tony Judt, finalizată la cinci ani după intrarea în noul mileniu, se încheia tot într-o notă pozitivă. „Naționalismul a venit și a plecat” din Europa, considera el. „Secolul XXI ar putea să aparțină tot Europei”, concluziona Judt. În lumina crizei europene din 2008, a ascensiunii naționalismului și a partidelor xenofobe în multe țări, a provocărilor de amploare cu care continentul se confruntă și a ascensiunii aparent de neoprit a Chinei spre statutul de putere și de influență mondială, cuvintele sale par doar niște presupuneri suspecte.

Desigur, schimbările pe termen scurt sunt în mare parte imprevizibile. Viitorul Europei – același *montagne russe* – poate trece prin schimbări foarte rapide. În prezent (toamna anului 2017), previziunile sunt mai bune decât în urmă cu doar câteva luni, însă globul de cristal continuă să fie întunecat. Schimbările

pe termen lung sunt o cu totul altă problemă. La acest capitol, problemele care amenință Europa (și restul lumii) sunt descurajante. Schimbările climatice, demografia, furnizarea de energie, imigrația în masă, tensiunile multiculturalismului, automatizarea, creșterea inegalității veniturilor, securitatea internațională și pericolele unui conflict global – toate acestea reprezintă provocări majore pentru următoarele decenii. Este greu de spus cât de pregătită este Europa pentru rezolvarea acestor probleme. Abordarea acestor provocări și construirea viitorului continentului stau, în bună măsură, dar nu exclusiv, chiar în mâinile europenilor. În situații dificile, convoiul este cel mai bine protejat dacă rămâne grupat, dacă nu se împrășteie. Acest lucru înseamnă că unitatea, cooperarea și consensul, cu toate imperfecțiunile inerente, trebuie consolidate treptat, la fel ca după cel de-al Doilea Război Mondial. Cu o mână fermă la cârmă, toată lumea poate trece prin strâmtoarele periculoase care o așteaptă, pentru a ajunge la țărmuri mai sigure.

Scrierea istoriei unei perioade pe care am trăit-o a fost o mare provocare. Însă a fost o îndatorire care mi-a adus satisfacții. Am învățat enorm despre evenimentele și schimbările care mi-au influențat viața. La final am căpătat o mai bună înțelegere a modului în care a evoluat continentul pe care trăiesc. Pentru mine, însăși această recompensă a făcut ca întregul demers să fie util. Cât despre viitor, predicțiile unui istoric nu sunt cu nimic mai presus decât ale oricui altcuiva.

Ian Kershaw, Manchester,
noiembrie 2017

MULȚUMIRI

Pentru discuții provocatoare, îndrumare privind literatura de specialitate, manuscrise și cărți, interes manifestat față de acest proiect și ajutor de orice fel, le rămân îndatorat lui Patrick Argent, Joe Bergin, John Breuilly, Archie Brown, Franz Brüggemeier, Detlef Felken, Christian Göschel, Mike Hannah, Geoffrey Hosking, Thomas Karlauf, Thomas Kielinger, Frances Lynch, Frank O’Gorman, Paul Preston, Colin Steele, Alan Steinweis, Frank Trentmann, Heinrich August Winkler, Charlotte Woodford și Benjamin Ziemann. Aș dori să le adresez mulțumiri, chiar dacă nu îi cunosc personal, jurnaliștilor importanți de la marile cotidiene din Marea Britanie, Germania și Statele Unite, ale căror reportaje excelente și analize politice, economice și internaționale m-au ajutat enorm, în special pentru scrierea ultimului capitol al cărții. De asemenea, îi rămân îndatorat (din nou, fără a-l cunoaște personal) distinsului editorialist al ziarului *The Guardian* Martin Kettle, care a avut bunăvoința de a citi textul, salvându-mă de publicarea mai multor erori istorice.

Cele mai cordiale mulțumiri merg către Traude Spät, care m-a primit cu brațele deschise, alături de soțul ei, în timpul perioadei pe care am petrecut-o la München, având grijă, totodată, să fiu mereu la curent cu alte perspective despre relațiile europene decât cele citite în mod curent în presa britanică, oferindu-mi frecvent articole din presa germană. Nu în ultimul rând, îi sunt recunoscător lui Traude pentru că mi-a sugerat titlul, până atunci nereușind să identific imaginea potrivită pentru a descrie fluctuațiile istoriei europene a ultimilor 70 de ani. De asemenea, alți prieteni mi-au fost de ajutor fără a fi obligați să facă acest lucru. Laurence Rees, Nicholas Stargardt și David Cannadine

au renunțat cu generozitate la timpul lor liber pentru a citi și a comenta manuscrisul, oferind observații, corecții și sugestii. Discuțiile mele periodice cu Laurence, un prieten minunat încă din vremea în care lucram împreună în producții de televiziune, au fost mereu un stimul. Soția mea, Betty, și fiul meu cel mare, David, au citit, la rândul lor, manuscrisul și au pus numeroase întrebări detaliate care m-au ajutat să îmbunătățesc textul.

Ca întotdeauna, Simon Wender a fost un editor extraordinar – nu m-a cicălit niciodată, în schimb m-a sprijinit mereu cu încurajări joviale când am avut nevoie și mi-a oferit sugestii importante. De asemenea, mi-a oferit un mare ajutor în alegerea fotografiilor. La fel ca în cazul primului volum, le mulțumesc tuturor membrilor splendidei echipe de la editura Penguin, care au contribuit în diferite feluri la realizarea acestei cărți, în special lui Ellen Davies pentru asistența editorială și lui Richard Duguid pentru realizarea hărților. De asemenea, îi sunt deosebit de recunoscător lui Richard Mason, care a demonstrat din nou abilități, cunoaștere și precizie în redactarea excelentă a textului. Dave Craddock a realizat un indice nemaipomenit. Și de această dată m-am putut baza pe sprijinul valoros al lui Andrew Wylie, la New York, și al lui James Pullen, de la Agenția Wylie din Londra.

Cele mai călduroase mulțumiri se îndreaptă, ca întotdeauna, în primul rând către familie – Betty (și Hannah), David, Stephen și Becky, precum și nepoții noștri, Sophie (și Paul), Joe, Ella, Olivia și Henry. Pentru nepoții mei și pentru generația lor, marea mea speranță este ca viitorul Europei să rămână fundamentat pe pacea, libertatea și prosperitatea pe care generația postbelică a încercat, indiferent de greșelile făcute, să le construiască.

Ian Kershaw, Manchester,
ianuarie 2018

CUVÂNT ÎNAINTE

CELE DOUĂ EPOCI DE INSTABILITATE ALE EUROPEI

În istorie și în natură lucrurile stau la fel în privința problemelor profunde, fie ele din trecut, prezent sau viitor: cu cât cineva intră mai adânc și mai serios într-o problemă, cu atât mai dificile sunt problemele care se nasc după aceea.

Johann Wolfgang von Goethe

În 1950, Europa își revenea după perioada întunecată a celui mai dezastruos război din istorie. Rănile fizice puteau fi observate pe întregul continent, în ruinele clădirilor bombardate. Rănile mentale și morale aveau nevoie de mai mult timp decât cel necesar reconstruirii orașelor. Barbaria trecutului recent avea, de fapt, să arunce o umbră asupra Europei pe parcursul următoarelor decenii. Încă de la sfârșitul războiului, în 1945, au fost făcuți pași importanți spre construirea unei noi Europe, însă cea mai izbitoare moștenire a războiului pentru lumea imediat postbelică era, de fapt, dublă: Europa era acum un continent împărțit la mijloc de Cortina de Fier; în plus, noua epocă nucleară, în care ambele superputeri dețineau armament de distrugere în masă.

Europa nu mai era în război, dar capacitatea continentului de a supraviețui ca civilizație era amenințată de un război nuclear care nu părea foarte improbabil. Amenințarea războiului nuclear, atârănând deasupra Europei precum sabia lui Damocles, nu depindea doar de evenimentele care se desfășurau în Europa.

Continentalul era acum complet expus în fața confruntării globale dintre superputerile nucleare. Evenimente produse departe de Europa, precum izbucnirea Războiului din Coreea în 1950 și Criza Rachetelor din Cuba (1962), marchează începutul și sfârșitul cele mai amenințătoare faze a Războiului Rece pentru Europa (cu toate că a mai existat o scurtă perioadă de amenințări intense la începutul anilor 1980).

Copiii născuți în această epocă, rezultatul „baby boom-ului” postbelic, aveau să fie martorii unor schimbări pe care părinții lor nici nu și le-ar fi putut imagina. De asemenea, ei urmau să resimtă o accelerare a schimbărilor (politice, economice, sociale și culturale) care a depășit orice alte evoluții din perioadele de pace anterioare. S-au născut într-o epocă de austeritate usturătoare, în bună parte apărută ca o consecință directă a războiului. Locuințele erau de cele mai multe ori temporare, iar programele sociale căutau să ofere case milioaneilor de oameni care fuseseră strămutați și familiilor care trecuseră prin bombardamente în cea mai mare parte a continentului, în special în Europa Centrală și de Est. Chiar și casele rămase în picioare după război erau, în cea mai mare parte, de nelocuit. Condițiile de igienă pentru majoritatea populației erau primitive. Există o mare criză de alimente și de îmbrăcăminte. Doar familiile bogate aveau aparate și bunuri precum mașini de spălat, telefoane, frigidere sau automobile, care le puteau elibera pe femei de corvoada îndatoririlor casnice. Chiar și atunci, puțini oameni aveau televizoare.

Generația apărută în urma „baby boom-ului” postbelic a beneficiat de progrese medicale uimitoare pe parcursul vieții. Ei au fost ajutați enorm de crearea și de dezvoltarea sistemului de ajutor social, a cărui existență a fost posibilă datorită creșterilor economice. Deși nivelul de trai din țările situate dincolo de Cortina de Fier a rămas în scurt timp în urma celui înregistrat în Europa de Vest, extinsele sisteme de asistență și de ajutor social erau părți intrinseci ale regimurilor comuniste (chiar dacă în practică erau corupte). Aceasta a fost prima realizare

importantă a epocii: asigurarea unui nivel de asigurări sociale la care generațiile anterioare nu avuseseră acces nici în Est, nici în Vest. În unele privințe, cel puțin în Occident, creșterea economică de lungă durată, progresele sociale pe care aceasta le-a facilitat și înflorirea timpurie a societății de consum au generat un optimism care a distras atenția de la instabilitatea unui continent amenințat de un posibil război nuclear.

Progresul material înregistrat de atunci până astăzi a fost uimitor. Cantitatea de alimente prezentă într-un supermarket obișnuit din orice țară europeană de astăzi ar fi fost considerată un fapt incredibil de către oricine trăia în 1950 sau în orice alt moment dinainte. Familiile din ziua de astăzi ar fi îngrozite dacă ar fi nevoite să trăiască într-o locuință fără baie sau cu o toaletă (adesea împărțită cu alte familii) în curte. Bunuri care în trecut erau luxuri accesibile doar unui număr restrâns de oameni sunt astăzi disponibile tuturor. Cele mai multe familii ale zilelor noastre au o mașină. O familie cu două mașini nu este ceva neobișnuit. În orice casă găsim astăzi un frigider. Călătoriile internaționale – accesibile doar celor bogați înainte de 1950 – sunt acum posibile pentru milioane de oameni. În aproape orice locuință există un televizor. Sateliții le oferă oamenilor posibilitatea de a urmări știri sau evenimente sportive în direct, din orice colț al lumii. Deși era greu de imaginat, televiziunea poate fi acum urmărită chiar și pe telefoanele mobile. Dacă în trecut orice convorbire în străinătate presupunea să suni acasă de la un telefon public sau dintr-un oficiu poștal, astăzi telefoanele mobile nu sunt folosite doar pentru convorbiri telefonice, ci și ca minicomputere care oferă o gamă diversă de alte funcții. Printre acestea se numără accesul permanent la informații și nu doar posibilitatea de a vorbi cu o altă persoană, ci și de a ne vedea pe ecran prietenii sau rudele care trăiesc la mii de kilometri distanță. Apariția unor computere din ce în ce mai mici a transformat viața în moduri care, până de curând, nu doar în 1950, erau inimaginabile.

Viața nu s-a schimbat doar sub aspect material. Atitudinile și mentalitățile s-au schimbat drastic. Majoritatea europenilor din 1950 aveau viziuni care astăzi ar fi de neconceput. Declarația Universală a Drepturilor Omului (apărută ca urmare a încălcării grave a drepturilor omului în timpul celui de-al Doilea Război Mondial) a fost adoptată de ONU în decembrie 1948, dar majoritatea populației nu înțelegea ce înseamnă aceasta în practică. Rasismul și discriminarea rasială erau acceptate la scară largă și nu erau considerate ca fiind ieșite din comun. În țările europene nu trăiau mulți oameni de altă culoare a pielii decât albă. Pedepsa capitală încă exista, iar oamenii găsiți vinovați pentru delikte grave erau executați în mod frecvent. Homosexualitatea era pedepsită penal. Avortul era ilegal. Influența Bisericii creștine era profundă, iar prezența la slujbele bisericești era încă relativ ridicată. Până la vremea în care copiii din generația post-belică au ajuns la vârsta bătrâneții, drepturile omului au ajuns să fie de la sine înțelese (chiar dacă apărarea lor nu era întotdeauna perfectă), rasismul a ajuns să fie stigmatizat social (însă mai puțin în sudul și estul Europei decât în Occident), societățile multiculturale au devenit noua realitate, pedeapsa capitală a fost eliminată din Europa, căsătoriile între persoane de același sex și avortul legal au devenit larg acceptate, iar rolul Bisericii creștine s-a diminuat enorm (însă răspândirea moscheilor, o caracteristică a orașelor europene care aproape că nu exista în 1950, demonstra importanța religiei pentru minoritățile musulmane).

Astfel de tipare ale transformării – și multe altele – pot fi văzute ca parte a unui proces care a fost numit „globalizare”. Conceptul nu descrie doar integrarea economică apărută ca urmare a circulației libere a capitalului, tehnologiei și informației, ci și îmbinarea caracteristicilor progresului, din punct de vedere social și cultural, pe plan internațional și în diferite zone de dezvoltare ale lumii. Globalizarea era departe de a avea o traiectorie pur pozitivă orientată spre oferirea unor condiții materiale din ce în ce mai bune. În mod evident, exista și o parte întunecată.

De pildă, globalizarea a provocat prejudicii enorme mediului înconjurător, creșterea inegalităților dintre cei bogați și cei săraci, intensificarea emigrației în masă (în bună parte imposibil de controlat) și pierderea locurilor de muncă din pricina automatizării generate de schimbările tehnologice – și continuă până în ziua de astăzi să urmeze aceeași tendință. Transformarea produsă de globalizare este firul invizibil care unește capitolele acestei cărți. Povestea sa nu este nici pe departe un succes deplin. Noua epocă a instabilității în Europa este indisolubil legată de acutizarea globalizării.

*

Această carte explorează meandrele, suișurile și coborâșurile care au condus Europa de la o epocă de nesiguranță la alta – de la amenințarea nucleară la sentimentul pătrunzător și pluristratificat de instabilitate din ziua de astăzi. Ea încearcă să explice tiparele complexe, cu multiple fațete, ale schimbărilor din Europa din 1950 până în prezent. Această istorie este marcată de puncte de cotitură epocale – 1973, 1989, 2001, 2008. Avansul, progresul și prosperitatea s-au produs laolaltă cu eșecuri, dezamăgiri și, uneori, deziluzii.

Un element constant al transformării Europei pe parcursul celor șapte decenii scurse din 1950 a fost importanța centrală a Germaniei. În această țară care a avut un aport mai mare decât oricare alta la distrugerea continentului în prima jumătate a secolului XX, schimbarea a fost deosebit de profundă. În pofida distrugerii sale ca stat național, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Germania a rămas un motor al dezvoltării Europei, jucând un rol central în redresarea economică postbelică, în Războiul Rece, în încheierea Războiului Rece, în lărgirea integrării europene, în crearea monedei euro, în criza Zonei Euro, în criza refugiaților și în primii pași spre reformarea Uniunii Europene după recente sale probleme serioase. Între timp, Germania

a devenit un pilon crucial al democrației liberale, a ajuns cea mai puternică economie europeană, a lăsat în urmă 40 de ani de divizare pentru a dobândi unitate națională și a preluat cu unele ezitări rolul de lider al Uniunii Europene. Transformarea Germaniei a jucat un rol-cheie în istoria postbelică a Europei – și este una dintre poveștile de succes ale acestei perioade.

Transformarea Europei nu poate fi explicată simplu. Forțele politice, economice și culturale erau întreșesute mult prea strâns pentru a permite identificarea clară a agenților schimbării. O mare parte a transformării reflectă schimbări sociale și economice adânc înrădăcinate, care nu erau specifice doar Europei, ci cuprinse în definiția „globalizării”. Reconstrucția Europei după război s-a produs sub impactul unei creșteri economice globale, nu doar europene, care a durat mai mult de 20 de ani. Încheierea perioadei de creștere economică în anii 1970 a marcat o cotitură decisivă în dezvoltarea care a influențat restul secolului XX.

Redresarea uluitoare a Europei în primele decenii postbelice a fost condiționată de ceea ce s-ar putea numi „matricea renașterii”, pe care am schematizat-o deja în concluziile din *Drumul spre iad*, primul volum din istoria Europei din 1914 până în prezent. Elementele acestei matrice au fost finalul ambițiilor de mare putere ale Germaniei, rearanjarea geopolitică a Europei Centrale și de Est, subordonarea intereselor naționale celor ale superputerilor, elanul creșterii economice fără precedent și rolul de intimidare jucat de armele nucleare. În perioada anilor 1970, toate aceste elemente aveau o proeminență mult mai redusă decât în primii ani postbelici. Însă schimbarea crucială a fost scăderea ritmului de creștere economică. Îndelungata perioadă de boom economic se încheiase. Ordinea economică postbelică era pe punctul de a fi profund modificată. Schimbarea de paradigmă a însemnat începutul a ceea ce, privind retrospectiv, poate fi văzut drept o nouă matrice embrionară care a căpătat formă treptat, pe parcursul următoarelor două decenii. Elementele care au format, în cele din urmă, „matricea noii instabilități” au fost economiile

liberalizate și dereglementate, avântul de neoprit al globalizării, impresionanta revoluție a tehnologiei informației și, după 1990, apariția mai multor poli ai puterii internaționale. De-a lungul timpului, îmbinarea acestor componente a transformat Europa în mai multe moduri pozitive – dar a condus, totodată, la mai multe tipuri de instabilitate, diferite de amenințarea existențială a războiului nuclear din anii 1950 și de la începutul anilor 1960.

După prăbușirea Cortinei de Fier, ritmul globalizării a cunoscut o accelerare pronunțată, în mare măsură ca rezultat al exploziei tehnologice și al răspândirii rapide a Internetului, mai ales după ce spațiul World Wide Web (inventat în 1989) a devenit accesibil la scară largă începând cu 1991. Marile schimbări culturale începuseră cu mult timp înainte. În centrul acestor schimbări s-au aflat lupta pentru libertăți sociale, accentuarea individualismului și apariția politicii de identitate. De la mijlocul anilor 1960, sistemele de valori și stilurile de viață s-au modificat în așa fel încât Europa a devenit, în multe feluri, mai tolerantă, mai liberală și cu o perspectivă mai internaționalistă decât în trecut. Pe de altă parte, multe certitudini și norme anterioare începeau să se dizolve.

La toate aceste mari forțe impersonale trebuie adăugate rolurile individuale și deciziile politice pe termen scurt. Acțiunile câtorva oameni importanți – Mihail Gorbaciov și Helmut Kohl numărându-se printre figurile-cheie – nu pot fi considerate doar simple reflecții ale agenților structurali ai schimbării. În momente de cotitură, astfel de oameni au jucat *personal* roluri decisive în transformarea Europei.

În capitolele următoare, vom parcurge un bilanț al transformării Europei după 1950, pe parcursul a șapte decenii. Nu este nici pe departe povestea unui succes deplin. Istoria recentă a Europei nu a fost întotdeauna o poveste frumoasă. Unele aspecte au cunoscut evoluții extraordinare, dar imaginea de ansamblu are numeroase nuanțe.

Iar viitorul pare plin de probleme serioase.

CAPITOLUL 1

O ÎMPĂRȚIRE TENSIONATĂ

[...] mai probabilă este încheierea marilor războaie cu prețul prelungirii la nesfârșit a unei păci fără de pace.

George Orwell despre bomba atomică (1945)

În 1950, când efectele imediate ale celui de-al Doilea Război Mondial se estompaseră, exista o nouă Europă, împărțită în două – separată de ideologie, concepții politice și socio-economice. Era începutul unei noi epoci în istoria continentului, o eră de nesiguranță fără precedent. Era o epocă modelată inevitabil de diviziunea pe care războiul o lăsase drept principala sa moștenire, precum și de primejdia înspăimântătoare a distrugerii nucleare.

Timp de mai bine de patru decenii, Războiul Rece avea să mărească distanța dintre cele două jumătăți ale Europei. Însă cele două au evoluat, în mare parte separate, având un lucru important în comun: primatul puterii militare. Această putere militară, caracteristica principală a Europei postbelice de ambele părți ale Cortinei de Fier, era acum controlată doar de două țări: Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică. Ambele erau preocupate de securitate. Amândouă erau hotărâte să-și împiedice inamicul să preia controlul asupra Europei. Noutatea relației lor tensionate era faptul că, pe termen lung, aceasta se baza pe un arsenal cu o putere de distrugere atât de înfiorătoare, încât nici una dintre tabere nu a îndrăznit să-l folosească. Într-un interval de timp de doar câțiva ani, s-a ajuns la capacități de distrugere

totală. Atât Statele Unite, cât și Uniunea Sovietică – una având deja statut de superputere, cealaltă pe punctul de a-l obține – reușiseră să construiască bombe atomice până în 1949. Patru ani mai târziu, atât SUA, cât și URSS aveau bombe cu hidrogen cu putere de distrugere mult mai mare și se aflau în posesia unor arsenale nucleare capabile să distrugă întreaga populație a planetei și nu doar atât.

Între 1950 și 1962, Războiul Rece a trecut prin cea mai intensă și mai periculoasă etapă a sa. În cea mai mare parte a acestei perioade, Europa s-a aflat în centrul conflictului – o confruntare între superputeri în era nucleară ar fi avut, în orice caz, cele mai negre urmări asupra continentului european.

Fierbințeala Războiului Rece

Conflictul dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, apărut în primii ani postbelici, a părut amenințător uneori, însă dezastrele a fost evitat. Cu toate acestea, când noul deceniu nici nu începuse bine, o nouă criză amenința să aibă consecințe grave. Criză izbucnită în îndepărtata Coree era cel mai evident indiciu că Europa nu putea evita implicarea într-un conflict mondial între cele două superputeri. Dacă înainte de 1945 Statele Unite fuseseră atrase, mai mult fără voia lor, în frământările europene, cu scopul de a lupta în două războaie mondiale, acum Europa Occidentală era, esențialmente, o anexă – însă una importantă – a politicii internaționale americane. Între timp, blocul răsăritean (cu excepția Iugoslaviei, care reușise să-și impună independența față de Moscova după terminarea războiului) era angajat mult mai direct în sprijinirea Uniunii Sovietice în confruntarea sa globală cu Statele Unite.

Coreea fusese anexată de Japonia în 1910 și rămăsese sub ocupație japoneză până la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Peninsula Coreea a fost apoi împărțită în teritorii mai mult sau mai puțin egale, pe baza unei linii de demarcație

situată pe paralela 38, după un acord sovieto-american care viza divizarea temporară a administrației țării. Până în 1948, speranțele de reunificare s-au evaporat. Împărțirea a condus la coagularea unei republici comuniste în nord, în fapt un satelit al sovieticilor și văzută de Moscova ca parte a sferei sale de influență, și a unei republici vădit anticomuniste, în sud, dominată de interesele americanilor. Însă victoria comunismului în China, în septembrie 1949, după mai bine de două decenii de război civil necruțător împotriva naționaliștilor lui Chiang Kai-shek (desfășurat în paralel cu războiul extrem de sângeros împotriva invadatorilor japonezi, între 1937 și 1945), a lăsat peninsula coreeană expusă. Sudul a devenit o enclavă necomunistă într-o imensă regiune dominată de comuniști. La 25 iunie 1950, când nord-coreenii au trecut linia de demarcație și au atacat regiunea de sud a țării, confruntarea dintre superputeri a atins cote periculoase. Hotărâte să țină sub control puterea sovietică și opunându-se cu tărie perspectivei continuării expansiunii comunismului în Asia de Sud-Est, precum și în Europa, Statele Unite nu puteau accepta pierderea Coreei de Sud și ulterioara amenințare a Japoniei.

Americanii au presupus corect că atacul nord-coreean se petrecuse cu acceptul lui Stalin. În fapt, dictatorul sovietic își dăduse consimțământul cu câteva săptămâni înainte, însă nu era dispus să trimită forțe, urmărind ca asistența militară să fie furnizată de China, dacă ar fi fost nevoie. Liderii americani erau de părere că expansiunea comunistă trebuia oprită imediat pentru a preîntâmpina producerea unui efect de domino. Președintele Harry Truman susținea că dacă prăbușirea Coreei nu avea să fie oprită, atunci sovieticii aveau să „înghită Asia bucată cu bucată”. Și „dacă lăsăm Asia pradă, Orientul Apropiat se va prăbuși și nici nu bănuim ce se va întâmpla cu Europa”. Nu era ultima dată în istoria Europei postbelice când conciliatorismul eșuat al anilor 1930 era citat ca motiv de acțiune militară. „Împăciuitorii” nu reușiseră să îl oprească pe Hitler. Dacă înaintarea comunistă

nu era oprită fără întârziere, ea avea să conducă inevitabil la un al treilea război mondial.

Statele Unite au obținut susținerea Națiunilor Unite, instituție înființată în octombrie 1945, cu scopul de a apăra națiunile membre în cazul unor atacuri. Era prima situație de acest fel, iar aceasta apăruse dintr-o eroare sovietică. Atât Stalin, cât și liderii Statelor Unite au fost mulțumiți de acordul privind crearea Națiunilor Unite, obținut la Conferința de la Ialta din februarie 1945, care le garanta dreptul de veto în orice decizie supusă votului în Consiliul de Securitate, organism din care urmau să mai facă parte Marea Britanie, Franța și China. Cu ajutorul unui Consiliu de Securitate controlat de marile puteri, se credea că Națiunile Unite aveau să se dovedească mult mai eficiente decât Liga Națiunilor. Eroarea acestei presupuneri avea să fie demonstrată de nenumărate ori în timpul Războiului Rece, când folosirea dreptului de veto de către una dintre cele două superputeri avea să producă impasuri în Consiliul de Securitate. Excepția s-a petrecut în 1950, când sovieticii au boicotat temporar Consiliul de Securitate, refuzând acordarea unui loc pentru China comunistă, iar asta a permis acordarea ajutorului necesar pentru respingerea Coreei de Nord și restabilirea păcii și securității. Stalin și-a dat seama imediat de greșeala comisă, iar sovieticii și-au reluat poziția în Consiliul de Securitate. Însă era prea târziu pentru a mai opri trimiterea forțelor Comandamentului Națiunilor Unite, în mare parte americane, în sprijinul armatei sud-coreene. La momentul terminării războiului, Comandamentul Națiunilor Unite, din care făceau parte și sud-coreeni, număra 933 000 de soldați. O majoritate covârșitoare era alcătuită din sud-coreeni (591 000) și americani (302 000). Câteva țări europene au trimis trupe în luptă: Marea Britanie și, într-un număr mai redus, Franța, Belgia, Grecia și Olanda, precum și un număr de mic de soldați din partea Luxemburgului.

Americanii au preluat inițiativa pe tot parcursul conflictului, respingându-i pe nord-coreeni din regiunea sudică,

apoi împingându-i dincolo de linia de demarcație, spre nord. Temându-se de ostilități directe cu Statele Unite, Stalin a respins cererile de intervenție din partea Coreei de Nord. De cealaltă parte, liderul chinez Mao Zedong nu era dispus să lase Coreea sub controlul total al americanilor, asigurându-le o cale liberă de acces pentru un posibil viitor atac îndreptat împotriva Chinei (ale cărei relații cu Uniunea Sovietică nu erau tocmai armonioase). Americanii părăsiseră China foarte recent, după plecarea forțelor naționaliste ale lui Chiang Kai-shek în Taiwan. În toamna anului 1950, Mao a trimis numeroase forțe militare, ajungând în cele din urmă la 300 000 de soldați, forțând astfel Armata a 8-a americană la o retragere plină de panică. Acesta era un prim indiciu că Occidentul trebuia să accepte China ca mare putere militară. În două luni, toată Coreea de Nord a reintrat sub controlul comuniștilor, iar capitala Coreei de Sud, Seul, s-a prăbușit. Alarmați, liderii de la Washington au luat în considerare un bombardament nuclear.

Statele Unite încă se bucurau de supremația absolută – 74 la 1, conform unor estimări – în privința arsenalului nuclear operațional, în comparație cu Uniunea Sovietică. Însă care aveau să fie țintele? Având în vedere că războiul era purtat în sate coreene în cea mai mare parte, răspunsul nu era ușor de găsit. Totodată, trebuiau luate în calcul perspectivele escaladării masive a unui război esențialmente regional, cu posibilitatea invadării Europei Occidentale de către sovietici sau chiar cu bombardamente nucleare vizând orașe europene. Spre sfârșitul anului 1950, perspectiva transformării conflictului într-un al treilea război mondial era una reală. Comandanții militari americani au alcătuit o listă de orașe-țintă din Rusia și China și luau în considerare un ultimatum adresat Chinei, cerând retragerea acesteia dincolo de râul Yalu. Dacă era necesar, se putea apela la „utilizarea neîntârziată a bombei atomice”.

Înțelepciunea a avut ultimul cuvânt. Astfel, până în primăvara anului 1951, timp în care ofensiva chineză fusese blocată cu

multă vărsare de sânge, americanii au redobândit conducerea, iar trupele Comandamentului ONU au reușit, în cele din urmă, să respingă armata comunistă. Pentru următorii doi ani, ambele tabere au rămas blocate într-un teribil război de uzură. După armistițiul încheiat în iulie 1953, Războiul Coreean s-a terminat la fel cum începuse, fiecare tabără fiind situată dincolo de linia de demarcație de pe paralela 38. Războiul sângeros, care a durat vreme de trei ani, s-a soldat cu aproape trei milioane de morți și răniți – marea majoritate coreeni din ambele tabere. Pierderile americane s-au ridicat la circa 170 000 de oameni, dintre care peste 50 000 de morți, în vreme ce contingentele europene au suferit 8 000 de pierderi, în majoritate britanici.

Deși evenimentul a avut loc la mare depărtare și nu a avut țări europene în prim-plan, Războiul Coreean a avut consecințe importante pentru Europa, rezultate din creșterea dramatică a cheltuielilor pentru apărare ale americanilor. Prima explozie a unei bombe nucleare sovietice, în august 1949, înainte de începerea Războiului din Coreea, în punctul de testare de la Semipalatinsk, situat în Kazahstanul de astăzi, îi pusese deja pe gânduri pe americani în privința urgenței de a continua progresele în tehnologia nucleară pentru a-și păstra avansul față de sovietici. Președintele Truman a cerut nu doar accelerarea producției de bombe nucleare, ci și realizarea unei „superbombe”, la 31 ianuarie 1950. Cheltuielile militare erau deja programate să escaladeze, însă Războiul din Coreea le-a făcut să ia o amploare neașteptată. Într-un an, bugetul de apărare al Statelor Unite a crescut de peste patru ori. În 1952, cheltuielile militare însemnau puțin sub o cincime din produsul intern brut al Americii, în creștere de la nivelul de sub 5% înregistrat cu trei ani mai devreme. La 1 noiembrie 1952, americanii au demarat primul test al propriei „superbombe” – o bombă cu hidrogen care „a acoperit întregul orizont” și a ras de pe fața pământului insula unde a avut loc explozia (atolul Eniwetok). După numai nouă luni, la 12 august 1952, sovieticii au urmat exemplul

americanilor, cu un test în deșertul Asiei Centrale. Ulterior, Winston Churchill avea să vorbească, pe bună dreptate, despre „noua teroare care aduce egalitatea în domeniul anihilării“.

Deloc surprinzător, americanii s-au simțit obligați să își re-evalueze nu doar cheltuielile, ci și angajamentele internaționale în lumina unei politici globale de control a amenințării sovietice, percepută ca un pericol tot mai iminent. Evident, această decizie a afectat Europa. Americanii gândeau tot mai mult în termeni militari ajutorul acordat Europei. Planul Marshall, inițiat în 1947 pentru a stimula redresarea economică postbelică a Europei prin furnizarea a circa 13 milioane de dolari pe parcursul a patru ani, a fost lichidat. Însă până la sfârșitul anului 1951, ajutoarele militare americane acordate Europei au ajuns să totalizeze aproape 5 miliarde de dolari. În 1952, odată cu creșterea producției de arme generată de Războiul din Coreea, 80% din ajutorul american oferit Europei de Vest era direcționat în scopuri militare în locul proiectelor civile de reconstrucție.

În aprilie 1949 luase ființă Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), ca alianță care aducea la un loc 12 țări – Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Franța, Italia, Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia, Luxemburg, Portugalia și Islanda (cu o lărgire produsă în 1952, pentru a include Grecia și Turcia) –, în apărarea Europei Occidentale. Însă pentru conducătorii americani era evident de la bun început că puterea armată a NATO era insuficientă. Totodată, ei erau de părere că țările europene ar fi trebuit să contribuie mai mult la propriile cheltuieli de apărare; Statele Unite, care deja începeau să se vadă drept gardianul planetei, nu mai puteau să suporte povara extrem de disproporționată a apărării Europei. Prin urmare, fiecare dintre partenerii europeni ai NATO a crescut bugetul de apărare. Fiindu-i interzisă producția de arme, dar producând echipament militar, piese și vehicule într-un număr tot mai mare, Germania de Vest a beneficiat enorm de pe urma cererii de oțel, crescându-și producția cu peste 60% între 1949 și 1953 – un

imbold dat noului „miracol economic“. Cheltuielile trebuiau să fie convertite în putere militară. Așadar, la o reuniune NATO de la Lisabona, în 1952, membrii organizației au decis să formeze cel puțin 92 de noi divizii militare în doi ani.

Cu toate acestea, exista un aspect evident care nu putea fi ignorat. Consolidarea NATO nu putea avansa prea mult fără reînarmarea Germaniei de Vest. La un timp atât de scurt după ce fusese nevoie de crearea unei mari alianțe militare pentru a anihila puterea militară germană, pentru totdeauna după toate aparențele, perspectiva militarismului german recrudescenț nu prezenta o atracție prea mare pentru vecinii săi europeni (de altfel, deloc surprinzător, ea îi îngrozea și pe sovietici). Americanii ridicaseră problema reînarmării Germaniei de Vest încă din 1950, la puțin timp după izbucnirea Războiului din Coreea. Ei au continuat să facă presiuni în acest sens, iar partenerii vest-europeni din NATO au fost nevoiți să recunoască faptul că situația nu era lipsită de logică. De ce americanii plăteau pentru apărarea Europei, dacă europenii erau dispuși să facă doar atât de puțin? Din perspectiva europeană, existase teama persistență că Statele Unite puteau chiar să se retragă de tot din Europa, așa cum făcuseră după 1918 și cum își imaginaseră inițial după cel de-al Doilea Război Mondial. Totodată, exista nevoia unei garanții că Germania de Vest avea să rămână alături de alianța occidentală, lucru pe care Stalin era pregătit să îl testeze în 1952, cu o propunere oficială – respinsă imediat de liderii occidentali –, fluturată dinaintea ochilor germanilor, de apariție a unei Germanii unificate și neutre. În Occident, inițiativa lui Stalin a fost interpretată ca o tentativă de a-i determina pe americani să părăsească Europa. De asemenea, în mod evident urmărirea scopul de a bloca implicarea tot mai puternică a Germaniei Federale în alianța occidentală (pe care guvernul vest-german condus de cancelarul Konrad Adenauer era dornic să o obțină). Situația era acum strâns legată de chestiunea forțelor armate vest-germane.

Încă din 1950 a apărut o propunere care părea să ofere o posibilă rezolvare a dilemei privind modul în care Germania de Vest putea fi transformată într-o putere militară fără a îndepărta țările europene care se opuneau cu vehemență unui asemenea pas; în mod oarecum surprinzător, această soluție a venit din partea Franței. Propunerea franceză, înaintată în octombrie 1950 de prim-ministrul René Pleven, urmărea blocarea accesului Germaniei de Vest în NATO, respectând astfel dorința americanilor, prin formarea unei organizații europene de apărare care urma să includă Germania, dar, totodată, să o țină sub control. Propunerea prezenta ideea unei armate europene care includea o componentă vest-germană aflată sub comandă europeană, nu germană (garantând în mod efectiv o supervizare franceză). Această propunere a constituit baza viitorului tratat de întemeiere a Comunității Europene pentru Apărare, semnat în mai 1952.

Denumirea alianței era derutantă. Ideea Comunității Europene pentru Apărare nu includea nici măcar toate țările Europei Occidentale. De la bun început, ea s-a confruntat cu problema fundamentală care avea să dea peste cap toți pașii spre integrarea europeană din viitoarele decenii: cum puteau fi create organizații supranaționale și, în același timp, să fie menținută suveranitatea națională a statelor membre. Planul Schuman din 1950 (purtând numele ministrului de Externe francez Robert Schuman) a format baza Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, constituită cu un an mai târziu, care avea să se dovedească stadiul embrionar al pieței comune și a ulterioarei Comunități Europene. Membrii alianței erau Franța, Germania de Vest, Italia, Olanda, Belgia și Luxemburg. Marea Britanie a preferat să păstreze distanța. Comunitatea Europeană pentru Apărare a fost construită pe același model, cu aceiași membri. Însă, deși Marea Britanie, având, alături de Franța, cea mai mare armată din Europa, a acceptat ideea structurii europene pentru apărare și s-a angajat să coopereze prin intermediul NATO, nu

a devenit membră. Marea Britanie nu era pregătită să trimită trupe pe termen nelimitat în apărarea Europei sau să ia parte la un proiect al cărui scop era de „a pregăti drumul către o federație europeană”, conform afirmației din 1952 a lui Anthony Eden, ministrul de Externe britanic. Restrângerea suveranității naționale implicată de statutul de membru al unei organizații suprastatele, precum Comunitatea Europeană pentru Apărare, era o idee la care nu se putea reflecta. Țările scandinave din NATO au adoptat același punct de vedere. Așadar, Comunitatea Europeană pentru Apărare a fost restrânsă la țările care începeau să ajungă la un acord comun în privința politicii economice, așa cum se intenționase inițial. Însă tratatul trebuia ratificat, iar acesta a fost momentul care a afectat tocmai țara care venise cu ideea: Franța. Și în acest caz, chestiunea suveranității naționale a fost decisivă. Când ratificarea tratatului a fost pusă pe masa parlamentului francez, la 30 august 1954, ea avut parte de o respingere răsunătoare. În acest context, dispariția Comunității Europene pentru Apărare părea inevitabilă.

Nu același lucru se putea spune despre reînarmarea Germaniei. Adenauer regretase profund respingerea tratatului, văzut ca un pas important către integrarea Germaniei de Vest. Inițial, el a interpretat votul din parlamentul francez drept o distrugere a propriilor speranțe de redobândire a suveranității germane. Însă, în realitate, odată cu acest eșec s-au deschis perspectivele pe care Adenauer și le dorise dintotdeauna (alături de britanici și de americani): militarizarea Germaniei de Vest ca membru deplin al NATO și recunoașterea țării sale ca stat suveran. Vremurile erau favorabile unui astfel de pas. Stalin murise în martie 1953. Războiul din Coreea se încheiase; Germania de Vest era puternic angajată în alianța cu Europa Occidentală; în plus, ideile mai vechi privind neutralitatea și reunificarea Germaniei (pe care opoziția social-democrată, sprijinită de o proporție importantă a opiniei publice germane, a continuat să le susțină) fuseseră de mult îngropate. La conferințele de la

Londra și Paris, în septembrie, respectiv octombrie 1954, membrii NATO au decis să pună capăt ocupației Germaniei (deși trupele aliate aveau să rămână acolo cu acceptul Germaniei), să recunoască suveranitatea Germaniei de Vest și să includă Republica Federală în NATO. Pe 5 mai 1955, Germania de Vest și-a obținut suveranitatea statală. Patru zile mai târziu, a devenit membră NATO. Republica Federală deținea acum dreptul de a avea o armată (nu mai mare de 500 000 de soldați), forțe aeriene și navale, însă fără dreptul de a poseda arme nucleare.

Din perspectiva sovieticilor, evoluțiile occidentale erau deosebit de îngrijorătoare. Statele Unite erau singura țară care folosisese bomba atomică într-un război. Fusesse prima țară care construise bomba cu hidrogen. Intervenise militar în Coreea. Era lideră în cursa pentru înarmare. Iar acum își consolidase alianța antisovietică în Europa de Vest. Uniunea Sovietică a făcut tot ce i-a stat în putere pentru a preveni acest lucru. În 1954, fiind alarmată de perspectiva recrudescenței „militarismului german“, Uniunea Sovietică le sugerase puterilor occidentale dorința de a intra în NATO – sugestie imediat respinsă de Occident.

De vreme ce propunerile oficiale ale sovieticilor s-au lovit de un zid puternic, iar NATO era percepută ca o alianță agresivă îndreptată împotriva Uniunii Sovietice și dominată de personalități belicoase din conducerea americană, nu a fost de mirare că riposta față de includerea Germaniei de Vest în NATO a venit după numai zece zile, la 14 mai 1955, odată cu formarea Pactului de la Varșovia. Acesta unea Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Albania și Republica Democrată Germană (RDG) într-o alianță militară cu Uniunea Sovietică. În același timp, URSS căuta să își îmbunătățească relațiile cu țările europene „fluctuante“, importante din punct de vedere strategic, în special Iugoslavia și Austria, pentru a se asigura că acestea nu aveau să fie atrase în alianța occidentală. Schisma iugoslavă, care a generat o răceală totală odată cu ruptura dintre Tito și Stalin din 1948, a fost încheiată, cel puțin oficial,

cu o declarație la Belgrad, la 2 iunie 1955, de respect reciproc pentru independență, integritate teritorială și lipsa imixtiunilor în politicile interne. Pe 15 mai, la o zi după constituirea Pactului de la Varșovia, semnarea Tratatului de independență a Austriei (intrat în vigoare la 27 iulie) de către cele patru mari puteri din al Doilea Război Mondial – Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Franța – a pus capăt ocupației Austriei și a oferit țării suveranitate națională. Uniunea Sovietică a fost pregătită să facă acest pas posibil după ce Austria se angajase să nu permită prezența bazelor militare pe teritoriul său și să nu se alăture vreunei alianțe militare. Neutralitatea Austriei a fost anunțată oficial pe 26 octombrie 1955, la o zi după ce puterile ocupante părăsiseră țara. Cu o lună înainte, închiderea unei baze navale sovietice de lângă Helsinki a dat semnalul bunelor intenții față de Finlanda, pentru ca aceasta să își asume cu fermitate neutralitatea, obținând o independență reală față de gigantul vecin sovietic, dar Nealăturându-se alianței NATO.

Oficializarea unor alianțe militare, confruntându-se de o parte și de cealaltă a Cortinei de Fier, fiecare condusă de o superputere dotată cu armament nuclear capabil de distrugeri inimaginabile, a dat startul unei scurte perioade în care stratul de gheață al Războiului Rece a încetat să se mai îngroașe, dacă nu chiar să și crape pe alocuri. Atât liderii sovietici, cât și cei americani păreau pregătiți să desamorseze situația. Pe 18 iulie 1955, liderii Statelor Unite, Uniunii Sovietice, Marii Britanii și ai Franței s-au întâlnit la Geneva. Era prima întâlnire de acest fel din ultimii zece ani; ultimul eveniment similar fiind Conferința de la Potsdam, care avusese loc imediat după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial. Summitul (așa cum începuseră să fie numite aceste întâlniri) a avut variații extreme, mai ales pe teme legate de securitate, dar părea să ofere un licăr de speranță cu privire la o bază pentru coexistența pașnică. Cel puțin liderii superputerilor erau dispuși să stea la aceeași masă și să discute. Acesta era unul dintre aspectele pozitive ale conferinței, însă

nimic important nu s-a materializat. Președintele Eisenhower a propus o politică a „cerurilor deschise“, urmărind să permită Statelor Unite și Uniunii Sovietice să facă observații aeriene asupra teritoriilor fiecăreia. Prudenți în a-i lăsa pe americani să obțină informații asupra instalațiilor nucleare și a potențialului limitat în ceea ce privește capacitățile rachetelor cu rază mare de acțiune, sovieticii au respins fără ezitare propunerea. (Pentru Statele Unite, acesta era un fapt lipsit de importanță. În scurt timp, urmau să trimită noile avioane de spionaj U-2 deasupra Uniunii Sovietice, care aveau să zboare până când unul dintre ele va fi capturat, în mai 1960, iar pilotul, Gary Powers, se va afla în centrul unui incident internațional.) „Spiritul Genevei“ s-a evaporat rapid. În mai puțin de un an, Războiul Rece și-a recăpătat vigoarea. Represiunea brutală a revoltei maghiare împotriva dominației sovietice, produsă la începutul lunii noiembrie 1956, în paralel cu punctul culminant al Crizei Suezului (care a implicat o amenințare din partea lui Nikita Hrușciov, de utilizare a rachetelor împotriva Marii Britanii și Franței), a condus la noi și grave tensiuni pe plan internațional.

La acel moment, cursa înarmării nucleare atinsese proporții cu adevărat îngrijorătoare – deși cei mai mulți oameni care trăiau de ambele părți ale Cortinei de Fier nu aveau vreo bănuială legată de adevăratele dimensiuni ale stocurilor de armament. Marea Britanie luase încă din 1947 decizia de a-și construi propria bombă atomică (percepută ca o garanție a dobândirii unui „loc de frunte“ la masa diplomației internaționale). Clement Attlee, prim-ministru laburist, susținuse fervent această decizie începând încă din august 1945, imediat după ce americanii lansaseră bombe atomice asupra orașelor Hiroshima și Nagasaki. Ministrul său de Externe, Ernest Bevin, un membru notabil al guvernului laburist postbelic, a adus cu succes argumente în sprijinul unei bombe atomice britanice în anul următor, într-o vreme în care alții erau mai prudenți, inclusiv Attlee însuși: „Trebuie să avem asta. Trebuie să punem drapelul Regatului

Unit în vârful ei“, a declarat Bevin, neținând seama de costuri. Drept urmare, Marea Britanie a devenit a treia putere nucleară în octombrie 1952, când a derulat primul test în insulele Monte Bello, la vest de Australia. În doi ani de la primul test, guvernul britanic a decis să construiască o bombă cu hidrogen. Până în 1957, bomba britanică a devenit parte a unui arsenal termonuclear tot mai mare. Succesorul lui Attlee în poziția de prim-ministru, Winston Churchill, susținea că acesta era „prețul care trebuia plătit pentru a sta la masa centrală“ a puterilor mondiale. Asemenea Marii Britanii, Franța vedea posesia, în mod independent, a unei bombe atomice (apoi cu hidrogen) o marcă indispensabilă a statutului de mare putere. Ea a devenit următorul membru al „clubului atomic“, testând prima bombă atomică în februarie 1960, în apropiere de Reggane, în Sahara algeriană, apoi producând o armă termonucleară în 1968. Aceste evoluții au condus la o proliferare alarmantă a armelor nucleare, însă încă restrânsă la puterile învingătoare din cel de-al Doilea Război Mondial. Totuși, evoluția crucială a fost competiția dintre cele două superputeri pentru a atinge posibilități de distrugere tot mai mari.

În martie 1954, pe atolul Bikini din Insulele Marshall, americanii au detonat o bombă cu hidrogen de 750 de ori mai puternică decât cea care distrusese Hiroshima. Precipitațiile radioactive generate de explozie au condus la decese provocate de expunerea la radiații pe o rază de peste 130 de kilometri. Pentru a nu rămâne în plan secund, sovieticii au detonat o bombă și mai mare în luna septembrie a aceluiași an, lângă satul Toțkoie din regiunea Orenburg, în Uralii de Sud, iar în următorul an au testat prima lor bombă cu hidrogen, de 100 de ori mai puternică decât prima bombă. În momentul respectiv, Statele Unite lucrau la crearea unor bombe nucleare „tactice“, de mici dimensiuni, care puteau fi amplasate pe vârful unor rachete. Începând cu toamna anului 1953, americanii au început să creeze ceea ce avea să devină un important depozit de arme nucleare tactice în Europa.

În curând, cadeții din America aveau să studieze scenarii în care Europa era un câmp de luptă nuclear. Secretarul de stat militarist al Statelor Unite, John Foster Dulles (care a conceput politica externă în noi termeni, renunțând la izolarea comunismului sovietic pentru o viziune mai agresivă), le-a transmis liderilor NATO, în anul următor, faptul că bombe nucleare trebuiau să fie acceptate ca parte convențională a capacităților de apărare ale alianței occidentale. Un război nuclear limitat, cu Europa drept câmp de bătaie, părea o posibilitate reală. Statele Unite aveau în plan un atac rapid decisiv asupra Uniunii Sovietice. La o informare a reprezentanților serviciilor militare americane, în martie 1954, generalul Curtis LeMay, șeful Comandamentului Strategic Aerian (și cel care a condus campania de bombardamente împotriva orașelor japoneze aproape de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial), a schițat planuri pentru un atac aerian masiv, previzionând că din „aproape întreaga Rusie nu mai urmau să rămână decât ruine fumegânde, iradiate, la sfârșitul celor două ore”. LeMay era „ferm convins că 30 de zile erau de ajuns pentru a pune capăt celui de-al treilea război mondial”.

Creșterea puterii nucleare era spectaculoasă. În 1950, armata Statelor Unite deținea 298 de bombe atomice. Până în 1962, acumulate nu mai puțin de 27 100 de arme nucleare și peste 2 500 de bombardiere capabile să deruleze atacuri la mare distanță. Sovieticii aveau unele bombardiere capabile să atingă ținte americane, dar se aflau în urma americanilor în privința numărului și a capacității. Dar, în 1957, Uniunea Sovietică a creat noi temeri cu o dublă lovitură în cursa pentru înarmare. În luna august, a lansat o rachetă balistică intercontinentală, prima de acest fel din lume. Într-o manieră chiar mai spectaculoasă, la primele ore ale dimineții zilei de 5 octombrie (ora Moscovei), folosind această rachetă, sovieticii au lansat primul satelit în spațiu, numit *Sputnik*, adică „tovarășul de drum”. Cu toate că majoritatea europenilor s-au bucurat pentru această realizare extraordinară, un prim pas către explorarea spațiului, oamenii de știință

și politicienii americani nu au stat mult pe gânduri pentru a-și da seama ce semnificație avea satelitul *Sputnik*. În scurt timp, Uniunea Sovietică se putea afla într-o poziție care să-i permită lansarea unui atac nuclear din spațiu asupra Statelor Unite. Un raport american indica o inferioritate alarmantă față de tehnologia sovietică și cerea o extindere puternică a arsenalului american de rachete – necesitând, desigur, o creștere pe măsură a finanțării. Până în 1959, cheltuielile militare au ajuns să constituie jumătate din bugetul federal. Încă din anul anterior, americanii îi urmăseră pe sovietici în cursa pentru spațiu odată cu lansarea rachetelor Explorer și (după un eșec anterior umilitor) Vanguard, pentru a-și amplasa proprii sateliți pe orbită. Administrația Națională pentru Aeronautică și Spațiu (NASA) a fost fondată în același an, în iulie 1958, cu scopul de a demara explorarea științifică a spațiului, însă – accentuând dimensiunea militară a programului din ce în ce mai extins – cu o parte a finanțării venită de la Pentagon (sediul central al armatei americane) și direcționată spre cercetarea din domeniul rachetelor. În fapt, cu toate că liderii politici americani au continuat să aibă perspective aproape paranoice legate de „decalajul rachetelor” față de Uniunea Sovietică, crezând că se situau în urmă, în momentul alegerii lui John F. Kennedy în funcția de președinte al Statelor Unite, în noiembrie 1960, americanii aveau probabil de 17 ori mai multe arme nucleare funcționale decât sovieticii.

Care dintre cele două superputeri deținea supremația în materie de arsenaluri nucleare era, în orice caz, o chestiune deja lipsită de importanță. La începutul anilor 1960, cursa înarmării nucleare atinsese de multă vreme punctul de distrugere reciprocă asigurată (MAD – *Mutually Assured Destruction*), așa cum era ea, în mod inspirat, numită. Rachetele interbalistice puteau transporta încărcătura devastatoare în câteva minute. Flote întregi de bombardiere și de submarine erau înarmate cu bombe nucleare, pregătite de expediere la comandă. Lumea era obligată să trăiască cu posibilitatea unei crize care putea escalada până la punctul

în care era necesară apăsarea butonului sau cu scenariul unei bombe nucleare lansate în mod accidental (precum cea care a fost pe punctul de a distruge regiunea East Anglia în 1957, când un avion de bombardament american s-a prăbușit peste un depozit care conținea trei arme nucleare). La 30 octombrie 1961, o nouă aluzie la distrugerile greu de imaginat ale unui posibil război nuclear a fost oferită de Uniunea Sovietică, care a detonat ceea ce avea să rămână drept cea mai mare și mai puternică bombă din timpul Războiului Rece, la nord de Cercul Polar, deasupra arhipelagului Novaia Zemlia, din Oceanul Arctic. Ciuperca nucleară s-a ridicat până la 65 de kilometri în stratosferă. Blițul exploziei a putut fi observat de la aproape 1 000 de kilometri distanță. Se crede că puterea de distrugere a monstrului de 50 de megatone a fost de 1 400 de ori mai puternică decât cea a bombelor atomice detonate la Hiroșima și Nagasaki și mult mai mare decât a tuturor explozibililor folosiți de toate țările beligerante în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Timp de trei ani până în acel moment, tensiunile dintre superputeri se acumulaseră din nou în jurul chestiunii Berlinului. În 1948 mai avusese loc o criză a Berlinului, când Stalin a încercat să forțeze Aliații să părăsească orașul. Deși se afla sub ocupația a patru puteri, Berlinul era localizat la aproximativ 150 de kilometri în interiorul zonei de ocupație sovietică. În cele din urmă, dictatorul sovietic a renunțat la planuri în primăvara anului 1949, după ce Aliații au demarat „podul aerian” al Berlinului, fiind nevoie de un an pentru a sparge blocada impusă de sovietici. În 1958, succesorul lui Stalin, Hrușciov, a considerat că era momentul potrivit pentru a pune noi presiuni pe Aliații occidentali în chestiunea Berlinului. Faptul venea ca răspuns la planurile americane, susținute de guvernul vest-german, de a amplasa arme nucleare cu rază medie de acțiune în Germania de Vest – esențialmente o reacție la lansarea sateliților sovietici și la fanfaronada lui Hrușciov privind capacitățile nucleare ale sovieticilor.

Nikita Hrușcirov își croise drum după o luptă pentru putere la Kremlin care durase mai mult de doi ani după moartea lui Stalin din 1953, pentru a ajunge liderul Uniunii Sovietice. Ca președinte al Consiliului de Miniștri și prim-secretar al Partidului Comunist – efectiv cumulând funcția de prim-ministru cu cea totalmente importantă de lider al partidului –, el deținea supremația absolută în sistemul sovietic. Fost protejat al lui Stalin (și colaborator în cadrul epurărilor), provenit dintr-un mediu sărac și cu o educație precară, Hrușcirov era brutal, dar ager la minte. Amabilitatea sa superficială se putea transforma cu ușurință în accese de furie și chiar în amenințări. La mijlocul anilor 1950, Occidentul sperase pentru puțin timp în posibilitatea unor relații mai bune, mai puțin tensionate cu Uniunea Sovietică sub conducerea sa. Însă Hrușcirov avea un caracter volatil, fiind mai puțin previzibil în relațiile internaționale decât Stalin. Acest aspect a crescut pericolul unui conflict între superputeri scăpat în afara oricărui control.

Statutul Berlinului rămăsese o chestiune spinoasă atât pentru liderii Germaniei de Est, cât și pentru stăpânii lor sovietici. Berlinul de Vest era o mică insulă occidentală într-un ocean sovietic. Însă membrii forțelor de ocupație occidentale aveau dreptul la liberă circulație în Berlinul de Est (așa cum patru-lele militare sovietice intrau ocazional în Berlinul de Vest, din moment ce întregul oraș era oficial sub controlul tuturor celor patru puteri de ocupație). Locuitorii din Berlinul de Est puteau trece fără mari dificultăți în Berlinul de Vest, fapt care îndeplinea funcția unei ferestre către mult mai prosperul Occident. Oamenii nu se limitau doar la intrări și ieșiri. Mulți dintre ei rămâneau pentru a-și găsi locuri de muncă, stabilindu-se acolo și bucurându-se de nivelul de trai mai bun din Germania de Vest. Între 1953 și sfârșitul anului 1956, peste 1,5 milioane de est-germani au plecat în vest. Aproape 500 000 i-au urmat între 1957 și 1958. Dimensiunea emigrației nu era compatibilă cu planurile economice și politice ale conducerii est-germane, nici cu scopul

menținerii Germaniei de Est în postura de bastion împotriva capitalismului occidental. Dincolo de considerentele economice se găseau evoluțiile recente privind remilitarizarea Germaniei de Vest, intrarea acesteia în NATO și amplasarea armelor nucleare americane pe teritoriul ei. Mai mult decât atât, Berlinul de Vest era un cuib de spionaj și propagandă occidentală (la care era expus un număr tot mai mare de cetățeni din Berlinul de Est, prin intermediul programelor de televiziune transmise din această parte a orașului). Hrușciiov socotea că era timpul să provoace statu-quo-ul, iar redeschiderea chestiunii statutului Berlinului era echivalentă cu redeschiderea chestiunii germane.

Pe 27 octombrie 1958, Walter Ulbricht, liderul est-german, a anunțat, în timpul unui discurs important, că „întregul Berlin se află pe teritoriul Republicii Democrate Germane” și cădea în sfera sa de suveranitate. Aceasta era o contradicție directă cu statutul Berlinului de oraș aflat sub controlul celor patru puteri de ocupație. Fără îndoială, discursul lui Ulbricht fusese aprobat de Hrușciiov, deoarece, doar două săptămâni mai târziu, pe 10 noiembrie, la Moscova, liderul sovietic a declarat că sosise momentul ca ocupația Berlinului să se încheie. Gestul a fost urmat de un ultimatum adresat puterilor occidentale – Statele Unite, Marea Britanie și Franța –, la 27 noiembrie, pentru a accepta demilitarizarea Berlinului de Vest în termen de șase luni și, astfel, încheierea „regimului de ocupație”, în caz contrar confruntându-se cu acțiunea unilaterală a Uniunii Sovietice și a Germaniei de Est pentru atingerea acestui scop. Acordul din vremea războiului, pe care se baza ocupația, avea să fie considerat invalid în acest caz.

Mai clar spus, acceptarea ultimatumului ar fi însemnat o slăbire a puterilor occidentale și nu doar la Berlin. Însă o confruntare potențială a fost evitată printr-o diplomatie semiconciliatoristă (fără concesii reale) din partea puterilor occidentale și printr-o invitație lansată de președintele Eisenhower lui Hrușciiov pentru o vizită în Statele Unite, în 1959. Termenul-limită inițial al ultimatumului a fost depășit fără incidente, iar, pe 15 septembrie

1959, Hrușcirov și-a început vizita de 12 zile în America. Deși evenimentul nu a produs schimbări substanțiale, el a oferit șansa unei întrevederi directe între liderii celor două superputeri și a condus la o încălzire a relațiilor înghețate.

Criza puternică fusese temporar calmată. Relația în declin cu China (simbolizată de atenția neglijabilă pe care Mao Zedong i-o oferea lui Hrușcirov) era unul dintre motivele pentru care Uniunea Sovietică era dispusă să reducă tensiunile din Europa Centrală. În orice caz, tensiunile urmau să renască, din moment ce baza problemei – emigrația masivă a populației est-germane în Berlinul de Vest – a continuat fără oprire. Fluxul constant al populației spre Vest determinase, încă din 1952, regimul est-german să securizeze linia de demarcație cu Republica Federală. Însă granița din Berlin nu era închisă, iar ea a rămas o cale de evadare din Germania de Est pentru cei care doreau să plece în Vest.

Sute de est-germani treceau frontiera în fiecare zi. În momentul culminant al crizei refugiaților, 2 305 persoane au trecut din Est în Berlinul de Vest într-o singură zi, pe 6 aprilie 1961. Majoritatea emigranților erau tineri. Mulți erau fermieri care alegeau să plece din calea colectivizării agriculturii, care fusese decretată în iunie 1958. Muncitorii calificați, studenții proaspăt licențiați și tinerii profesioniști – pe care statul est-german nu-și putea permite să-i piardă – erau, de asemenea, prezenți în grupurile de oameni care căutau o viață mai bună în Germania de Vest. În 1960, circa 200 000 de est-germani au părăsit țara. În 1961, cifrele anunțau o creștere chiar mai mare. Numai în luna aprilie a acelui an, 30 000 de persoane au părăsit țara pentru totdeauna. De la înființarea Germaniei de Est, în octombrie 1949, până în august 1961, nu mai puțin de 2,7 milioane de est-germani (15% din populație) dăduseră propriile verdictे privind sistemul socialist din Est și plecaseră în Germania de Vest.

Când Hrușcirov și Kennedy s-au întâlnit pentru prima dată la Viena, pe 3 și 4 iunie 1961, problema Berlinului a reprezentat

mărul discordiei în cadrul discuțiilor tensionate. Hrușciov era mai mult decât disprețuitor față de noul și neexperimentatul lider american. Kennedy fusese puternic afectat de eșecul din Golful Porcilor, din luna aprilie – o invazie dezastruoasă sprijinită de CIA, având ca scop răsturnarea regimului comunist din Cuba. Preluând inițiativa în cadrul întâlnirii, Hrușciov a lansat un nou ultimatum. Dacă puterile occidentale nu acceptau transformarea Berlinului într-un „oraș liber” și renunțarea la drepturile lor de acces, el ar fi urmat să transfere toate drepturile sovietice asupra coridorului aerian dintre Berlinul de Vest și Republica Federală Germană către Republica Democrată Germană, forțând avioanele occidentale să aterizeze pe teritoriul est-german. Netemându-se de fanfaronada liderului sovietic, Kennedy a adus în discuție perspectiva războiului în cazul în care Hrușciov și-ar fi continuat cererile.

Câteva săptămâni mai târziu, veștile privind decizia consiliului NATO de a lua măsuri militare pentru a împiedica blocarea rutelor de acces spre Berlinul de Vest l-au determinat pe Hrușciov să își revizuiască atitudinea inițială, conform căreia nu existau amenințări serioase de război. Numai după acest moment, el a admis o cerere făcută de Ulbricht în martie, la o reuniune a reprezentanților Pactului de la Varșovia, la Moscova, de a securiza granița dintre Berlinul de Vest și teritoriul Republicii Democrate Germane. (De fapt, planurile de împrejmuire a Berlinului de Vest pentru a bloca accesul spre și dinspre Est datau cel puțin din 1952.) Pe 24 iulie 1961, Biroul Politic – organul de conducere – al Partidului Unității Socialiste (SED, partidul comunist al RDG) a decis să înceapă pregătirile în acest sens. Statele membre ale Pactului de la Varșovia au sprijinit decizia la începutul lunii august, iar, pe 12 august, Ulbricht a dat ordine ca frontiera să fie închisă începând cu miezul nopții. În ziua următoare, pe 13 august, granița dintre Berlinul de Est și Berlinul de Vest a fost închisă – la început cu un gard din sârmă ghimpată, ridicat cu rapiditate, dar apoi cu un zid din beton, înalt de 3,6

metri, cu o lungime de 155 de kilometri și apărat de gardieni, câmpuri minate, câini de poliție și ordine de a împușca orice persoană care travesa „fâșiile morții” de pe ambele părți ale zidului. Situația avea să rămână așa pentru următorii 28 de ani.

Reacția Occidentului a fost una rezervată. De fapt, decizia avantaja toate puterile occidentale în privința calmării crizei. Marea Britanie, o putere imperială afectată financiar, dorea să își diminueze costurile ocupației Germaniei. Suprasolicitată în aceeași măsură, Franța era chiar mai puțin dornică „să moară pentru Berlin” (conform intervenției ministrului francez al Apărării), fiind preocupată de o criză majoră în Algeria colonială. La rândul lor, americanii, în mod evident puterea occidentală dominantă, nu aveau nici o dorință de a provoca un război în chestiunea Berlinului. Așadar, au avut loc previzibilele proteste verbale din partea Occidentului, dar nimic mai mult în afară de o manifestare simbolică a solidarității față de Berlinul de Vest, la câteva zile după închiderea graniței, din partea vicepreședintelui american Lyndon B. Johnson și a vechiului erou al „podului aerian”, generalul Lucius D. Clay. La fel de simbolică a fost trimiterea a 1 500 de soldați americani în oraș – care au fost întâmpinați cu extaz de locuitorii Berlinului de Vest, în timpul marșului lor de pe bulevardul principal, Kurfürstendamm.

De fapt, semnalele de la Washington indicaseră dinainte faptul că Statele Unite nu aveau să stea în calea izolării Berlinului de *Est* atât timp cât sovieticii nu amenințau în vreun fel statutul Berlinului de *Vest*. Spre finalul lunii iulie, într-un mesaj televizat către publicul american, discutând despre punctele esențiale privind Berlinul – dreptul Aliatilor Occidentali de a-și menține prezența în oraș, dreptul la liber acces și dreptul la autodeterminare al locuitorilor din Berlinul de Vest –, președintele Kennedy nu menționase Berlinul de *Est* sau populația acestuia. El confirmase temerile legitime de securitate ale sovieticilor privind Europa Centrală și de *Est* (însă, spre supărarea lui Hrușciov, a afirmat, de asemenea, că urma să ceară aprobarea Congresului

pentru încă 3,25 de miliarde de dolari necesari cheltuielilor militare, în special pentru forțele convenționale). Președintele i-a transmis unuia dintre cei mai apropiați colaboratori că era capabil să mențină alianța occidentală unită pentru a apăra Berlinul de Vest, dar „nu putea acționa pentru a menține Berlinul de Est deschis“. Astfel, pe 30 iulie, președintele comitetului pentru politică externă al Senatului, William Fulbright, părea chiar să-i îndemne pe est-germani să închidă granița, sugerând, într-un interviu televizat, că ei aveau tot dreptul să acționeze în acest fel. Hrușciov, care își dorea un război tot la fel de puțin precum puterile occidentale, obținuse o ieșire din criza pe care el însuși o provocase.

Închiderea graniței pe 13 august 1961 a fost atent calculată. Era o dimineață de duminică în care berlinezii s-au trezit pentru a descoperi că muncitorii est-germani, supravegheați cu arma în mână, ridicaseră peste noapte un gard din sârmă ghimpată de-a lungul orașului. Kennedy a fost informat abia la mijlocul dimineții – sfârșitul după-amiezii în Berlin. El și consilierii săi principali au ajuns la concluzia că acea barieră, indiferent de josnicia ei, era preferabilă războiului. „Nu este o soluție foarte frumoasă, dar un zid este mult mai bun decât un război“, a spus Kennedy. Într-un cadru neoficial, secretarul de stat Dean Rusk admitea că închiderea graniței „avea să facă un acord al Berlinului mai ușor de obținut“.

Din partea celorlalte puteri occidentale nu se așteptau poziționări mai agresive. Ambasadorul britanic de la Berlin, sir Christopher Steel, și-a exprimat surprinderea că est-germanilor le luase atât de mult pentru a-și securiza granița. Comandantul francez din Berlin a trebuit să aștepte instrucțiuni de la Paris. Ele nu aveau cum să vină instantaneu; majoritatea personalului de la Ministerul de Externe era în vacanță. Președintele Franței, Charles de Gaulle, a rămas liniștit la reședința de vacanță din Colombey-les-Deux-Églises, întorcându-se la Paris abia pe 17 august. În Anglia, în ziua anterioară închiderii graniței

Berlinului fusese sărbătoarea „glorious twelfth” – debutul sezonului de vânătoare a potârnicilor; prim-ministrul Harold Macmillan nu putea fi abătut de la distracția de pe domeniile nepotului său, ducele de Devonshire.

Peste două luni, în octombrie 1961, un nou moment tensionat s-a iscat în jurul chestiunii Berlinului, fiind provocat de escaladarea periculoasă și inutilă a unui incident minor. El s-a produs după ce un diplomat american și soția acestuia au refuzat să își prezinte pașapoartele în fața grănicerilor est-germani, fiindu-le astfel interzisă intrarea în Est, unde plănuiau să meargă la teatru. Americanii au răspuns trimițând un grup de soldați pentru a-l escorta pe diplomat în Berlinul de Est, iar pe parcursul următoarelor zile, soldați în mașini de teren, cu puștile pregătite de tragere, i-au însoțit pe civili dincolo de graniță, în ceea ce nu reprezenta ceva mai mult decât o provocare. Generalul Clay, un om cu tendințe belicoase, a ordonat aducerea a zece tancuri în zona de trecere Checkpoint Charlie. Sovieticii au răspuns prin trimiterea propriilor tancuri, aliniindu-le la 100 de metri de-a lungul graniței. Orice provocare minoră ar fi putut periclita pacea mondială, însă nimeni nu își dorea o catastrofă nucleară din cauza unui eveniment mărunț – „o prostie copilărească”, așa cum a numit-o Harold Macmillan. Era evident pentru liderii ambelor tabere că problema trebuia să fie detensionată. Președintele Kennedy ajunsese deja la convingerea că lucrurile merseseră prea departe. El i-a trimis un mesaj lui Hrușciiov (care, la rândul său, nu își dorea o escaladare a evenimentelor), asigurându-l că americanii urmau să se retragă în cazul în care sovieticii făceau același lucru. După un impas de 16 ore, ambele tabere s-au retras – încet la început, însă punând capăt crizei.

După acest eveniment, nu numai Berlinul, ci și Germania și Europa au încetat să mai fie epicentrul Războiului Rece. Cei care au trebuit să plătească prețul pentru atingerea echilibrului între superputeri au fost popoarele Europei de Est, nu în ultimul rând est-germanii. Cu toate că zidul încercuia Berlinul

de Vest, populația Republicii Democrate Germane era cea cu adevărat izolată – lipsită de libertatea de a călători de-a lungul continentului, fără mijloace de comunicare, adesea despărțită de rude și de prieteni, condamnată la un regim cu numeroase restricții și supraveghere constantă și fără posibilitatea de a se bucura de beneficiile îmbunătățirii rapide a nivelului de trai al compatrioților din Vest (pe care le puteau observa la televiziunea vest-germană).

Exodul spre Vest se încheiase. Est-germanii care doreau să plece din țară se confruntau cu riscul major de a fi uciși în timp ce treceau frontiera. Una dintre primele victime s-a înregistrat la scurt timp după ce prima aniversare a ridicării zidului generase turbulențe serioase în Berlinul de Vest. Un băiat de 18 ani, Peter Hechter, care a încercat să evadeze în apropiere de Checkpoint Charlie, pe 18 august 1962, a căzut secerat de o ploaie de gloanțe, la numai un metru de tărâmul libertății, în timp ce încerca să își facă loc prin ultimul gard de sârmă ghimpată care îl mai despărțea de Berlinul de Vest. O echipă de televiziune din Germania de Vest, care filma un documentar despre zid, s-a nimerit la fața locului și a înregistrat agonia băiatului care țipa de durere în timp ce grănicerii est-germani stăteau pe poziții, neclintiți. Oficial – deși alte estimări indică cifre mai mari – 139 de persoane au fost ucise încercând să treacă zidul pe parcursul a 28 de ani (prima la numai o săptămână după inaugurare, ultima cu șase luni înainte de dărâmare).

Acestea au fost cele mai groaznice costuri umane ale zidului. Din punct de vedere politic, Zidul Berlinului a avut un efect calmant. Continuarea crizei Berlinului, cu potențiala sa escaladare nucleară, nu mai era tolerată de nici una dintre taberele importante. Nimeni nu își dorea un război. Zidul a constituit un rechizitoriu atroce pentru socialismul sovietic. Însă fără el presiunea pusă pe economia est-germană ar fi fost de nesuportat, subminând sistemul politic al Germaniei de Est. Fără RDG, întregul bloc estic de sateliți sovietici ar fi fost pus în pericol. Ar

fi fost improbabil ca liderii sovietici să rămână pasivi. Cinic și inuman, totuși zidul a adus liniște nu doar în Germania, ci în toată Europa Centrală.

Cu toate acestea, a mai existat un alt moment de tensiune maximă – de fapt, singurul moment din toată istoria Războiului Rece în care lumea s-a aflat la un pas de război nuclear. Deși evenimentul s-a petrecut în apropiere de Cuba, el ar fi putut să aducă un dezastru nuclear în Europa, fapt care indică natura globală a conflictului dintre superputeri la acea vreme.

Criza a apărut după ce Hrușciiov a decis, în octombrie 1962, să amplaseze rachete nucleare cu rază medie și intermediară de acțiune în Cuba. Conducerea Statelor Unite a continuat, în timpul crizei, să creadă că problema cubaneză era legată de chestiunea Berlinului – un mod de a pune presiune pe America pentru a ceda în privința Berlinului de Vest. Într-adevăr, aceasta pare să fi fost motivația indirectă a inițiativei primejdioase a lui Hrușciiov; el a continuat să fie obsedat de chestiunea germană, conștient că Zidul Berlinului constituise, de fapt, o înfrângere pentru Estul socialist și o umilire a marxism-leninismului în ochii restului lumii. Dar el avea și alte motive. Impulsivul conducător al Kremlinului era extrem de conștient de faptul că Uniunea Sovietică rămăsese cu mult în urma Statelor Unite în privința rachetelor cu rază lungă de acțiune. Totodată, el era mai mult decât conștient de faptul că rachetele americane cu rază intermediară de acțiune erau îndreptate spre Uniunea Sovietică, fiind plasate în baze militare din Marea Britanie, Italia și Turcia. Gândirea îi dicta să le plătească americanilor cu aceeași mone-dă și să le dea „o gură din propriul leac” prin inducerea fricii de rachetele îndreptate împotriva lor și plasate în apropiere de coasta americană. De asemenea, Hrușciiov pare să fi fost motivat de nevoia de a menține prestigiul de care se bucurau sovieticii în Cuba (unde era așteptată o nouă tentativă de răsturnare a liderului comunist Fidel Castro) și de a stimula o revoluție mai vastă în America Latină.

Când administrația Kennedy a primit veștile șocante despre transportul a 42 de rachete nucleare cu rază intermediară spre Cuba și a răspuns amenințând cu interceptarea navelor sovietice, în același timp punând forțele americane în cel mai înalt nivel de alertă nucleară, corespunzător unui război iminent, întreaga lume s-a aflat la un pas de apocalipsă. Confruntarea tensionată dintre Kennedy și Hrușciiov a durat o săptămână. După zile întregi de încordare insuportabilă, Hrușciiov a făcut pasul înapoi pe 28 octombrie și a ordonat întoarcerea rachetelor în Uniunea Sovietică. Întreaga planetă putea să răsufle ușurată. Americanii puteau pretinde o victorie (cu toate că unii generali înfierbântați de la Pentagon regretau că nu se ajunsese la demararea acțiunii militare). Însă sovieticii nu au rămas cu mâna goală. Kennedy și-a luat angajamentul în mod public prin care transmitea că nu avea să mai încerce o nouă invazie a Cubei. De asemenea, el a acceptat închiderea bazelor de rachete din Turcia, o parte a înțelegerii care a rămas secretă la acel moment, deoarece era vorba despre baze NATO pe care Statele Unite se pregăteau să le desființeze printr-o decizie unilaterală. Rachetele au fost scoase din Turcia anul următor – fără o recunoaștere publică a faptului că decizia era legată de criza din Cuba.

În nici un alt moment anterior al Războiului Rece războiul nuclear nu a fost atât de aproape de declanșare. Această epifanie, atât la Washington, cât și la Moscova, i-a convins pe liderii americani și sovietici să pună capăt – sau să limiteze, cel puțin – cursa nebună pentru înarmare. Instalarea unui „fir roșu” între Casa Albă și Kremlin, în 1963, a fost un semn al dorinței de detensionare a relațiilor, contracarând riscul escaladării evenimentelor până la punctul unui conflict nuclear. La Moscova, pe 5 august 1963, Statele Unite, Uniunea Sovietică și Marea Britanie au ajuns la un acord în privința Tratatului de Interzicere a Testelor Nucleare, care împiedica toate testele, cu excepția celor efectuate în subteran. Franța nu a semnat. Era un pas modest, dar reprezenta cel puțin un început.

La puțin peste un an, în octombrie 1964, Hrușcirov a fost răsturnat de la putere după o „lovitură de palat“ de la Kremlin. Provocarea Crizei rachetelor din Cuba, care prejudiciase poziția internațională a Uniunii Sovietice, a fost unul dintre motivele invocate pentru îndepărtarea sa. Un alt motiv a fost autorizarea ridicării Zidului Berlinului. Prin plecarea lui Hrușcirov, Războiul Rece a scăpat de un personaj nesigur, gălăgios și imprevizibil. Doi lideri sovietici noi i-au luat locul: Leonid Brejnev, ca secretar general al Partidului Comunist, și Alexei Kosîghin, în funcția de prim-ministru. Schimbarea puterii de la Kremlin a dat startul unei noi faze a Războiului Rece. Desigur, urmau să vină alte momente tensionate, însă construirea Zidului Berlinului, dezamorsarea Crizei rachetelor din Cuba și răsturnarea de la putere a lui Hrușcirov reprezentaseră cele mai fierbinți momente ale Războiului Rece. Pentru o vreme, Europa a rămas tăcută pe scena internațională.

Viața în era atomică: teamă sau fatalism?

„Trăiam cu toții într-un soi de isterie nervoasă“, scria, la o distanță de aproape 50 de ani, Eric Hobsbawm, unul dintre cei mai mari istorici ai Europei, reflectând asupra „umbrei întunecate a ciupercilor atomice“. Așa vedea un intelectual lucrurile. Dar cât de mult se putea aplica aceeași generalizare în privința populației obișnuite a Europei? Au trăit majoritatea oamenilor în teamă perpetuă și „isterie nervoasă“? Nu este o întrebare la care se poate da un răspuns ușor.

După o generație dominată de război, vărsare de sânge, suferință și distrugere, majoritatea locuitorilor Europei, în Est și în Vest, doreau pace și „normalitate“ mai mult decât orice. Deși deceniile precedente nu se remarcaseră prin prea multă „normalitate“, în esență acest lucru însemna o întoarcere la viața preocupată de familie și de muncă, petrecută în condiții materiale decente, protejată de sărăcie și de nesiguranță. După

ce ororile celui de-al Doilea Război Mondial s-au estompat treptat, iar din ruine au început să se profileze contururile unei noi Europe, ce conta pentru marea majoritate a oamenilor erau siguranța, stabilitatea și prosperitatea. Ei începeau să viseze vremuri mai bune. Însă perspectiva războiului nuclear dintre noile puteri care controlau Europa, privindu-se de pe o parte și de cealaltă a Cortinei de Fier, proiecta o umbră întunecată. Capacitatea armelor nucleare de a produce distrugere totală îi făcea pe cetățenii Europei să se simtă lipsiți de putere. Oamenii din întreaga Europă (și nu numai) au trebuit să învețe cum să trăiască alături de bomba nucleară. Teama și fatalismul existau împreună și în spatele amândurora se ascundeau motive solide.

Modul în care s-au adaptat oamenii la noua realitate a amenințării existențiale a variat, fără îndoială, în funcție de circumstanțe personale, credințe și convingeri, clasă socială, naționalitate, geografie și o pleiadă de alți factori. Nu în ultimul rând, a fost influențată de informațiile primite de la partidele politice și de la liderii acestora, din mass-media, de la comentatorii sociali și de la persoanele influente din diferite domenii. Oricât de greu este să ajungem la generalizări, se pare că, în mod paradoxal, în perioada de maximă intensitate a Războiului Rece, între 1950 și 1962, opoziția față de armele nucleare a fost relativ inexistentă.

Mișcările antinucleare s-au aflat într-un stadiu emergent în timpul celei mai fierbinți perioade ale Războiului Rece și erau incapabile să genereze rezonanță populară largă. Guvernele europene occidentale au avut succes, în cea mai mare parte, în a inculca cetățenilor din propriile țări sentimente antisovietice profunde și, de cealaltă parte, convingerea în securitatea asigurată de Statele Unite ale Americii, văzute ca salvatoare ale Europei Occidentale și garante ale viitoarei bunăstări. În cazul celorlalte puteri nucleare emergente, Marea Britanie și Franța, exista, de asemenea, o promptitudine larg împărtășită de a accepta efectul de intimidare al deținerii de arme nucleare în mod

independent. Așadar, se poate spune că teama de arme nucleare era – cu o exagerare pardonabilă – în mare parte unilaterală. Armele sovietice erau o sursă de temere; NATO, în mod concret reprezentând armele americane (alături de cele britanice și franceze), era o sursă a securității. Antiamericanismul, care avea să alimenteze o mișcare largă de protest față de armele nucleare începând cu finele anilor 1960, fiind puternic influențat de reacțiile față de Războiul din Vietnam, a jucat un rol mult mai redus în anii 1950.

Unele impresii despre reacțiile din Marea Britanie în fața perspectivei războiului nuclear de la începutul anilor 1950 pot fi culese din notele de jurnal ale Nellei Last, o femeie măritată din clasa de mijloc inferioară, sexagenară, susținătoare a Partidului Conservator, care trăia într-o suburbie a orașului Barrow-in-Furness din nordul Angliei. De Anul Nou, în 1950, ea se simțea deprimată din cauza evenimentelor pe care viitorul le putea rezerva. Citise un articol într-o revistă americană, recomandat de niște prieteni, unde se spunea că războiul era inevitabil după 1951 și se sugera că bombele atomice erau o chestiune mărunță „în comparație cu armele biologice pe care le pregătea Rusia”. Ziarele, revistele, radioul și conversațiile cu prietenii îi formaseră și confirmaseră perspective clare despre Războiul Rece. În luna mai, fiind îngrijorată de armele atomice și auzind despre „adăposturile antiatomice de la 20 de metri adâncime” care erau construite în Stockholm, Nella era îngrijorată de posibilitatea unui nou război și cugeta la o omenire obligată să își ducă traiul în adâncurile pământului. Odată cu începerea Războiului din Coreea, la finele lunii iunie, ea avea „sentimentul descurajant” că evenimentele de acolo puteau „distruge civilizația” și se întreba ce ascundea Rusia dincolo de Cortina de Fier. Nella Last era în favoarea intervenției occidentale imediate pentru „a pune capăt ambițiilor comuniștilor”. Mai târziu în aceeași lună, în timp ce lua parte la instructajul pentru apărare civilă și urmărea felul în care erau probate măștile de gaz, a fost

întristată să audă despre efectele devastatoare pe care le putea avea detonarea unei bombe atomice asupra oraşului Barrow şi de pesimismul bărbatului aşezat lângă ea, care îi spusese următoarele: „Cu cât se termină mai repede, cu atât ne culcăm mai devreme“. „Oamenii obișnuiți nu pot să facă mare lucru, doar să se roage“, concluziona Nella.

Spre sfârșitul lunii iulie, avea presentimente negative privind testele „cumplitei bombe cu hidrogen“ și se întreba dacă America urma să folosească bomba atomică în Coreea (astfel dându-i lui Stalin un motiv pentru a pretinde că Occidentul dorea „moarte și mutilare“, a adăugat ea). Spunea că o Mare Britanie slabă nu putea influența o astfel de decizie. „Iar dacă *se întâmplă* ceva atât de îngrozitor“, continua ea – „iar Rusia *are* bombe atomice –, tot ce-i mai rău s-ar putea întâmpla. O perspectivă groaznică.“ Nella Last a continuat să aibă „o frică profundă că o altă bombă atomică urma să fie detonată“ și această perspectivă i se părea tot mai apropiată „în absența altor arme care să stopeze acest lucru“. Spre sfârșitul anului, „simțem că nici un alt moment al istoriei nu fusese atât de dificil pentru oameni și națiuni“, în lumina „certitudinii planurilor minuțioase ale lui Stalin pentru cucerirea Europei și, după Europa, a întregii lumi“. Teama și anxietatea pe care i le provocau Uniunea Sovietică nu cunoșteau limite. „Pe lângă Stalin, Hitler pare un mic cercetaș. *El* este Antihristul, nu Hitler“, scria ea.

Îngrijorarea Nellei Last provocată de bomba atomică, atât de frecvent descrisă în 1950, pare să se fi disipat după depășirea perioadei mai acute a Războiului din Coreea. Este posibil ca ea să fie fost mai conștientă din punct de vedere politic decât mulți dintre contemporanii săi britanici, totuși perspectivele ei erau oarecum tipice pentru cei din generația și din clasa sa socială, Războiul din Coreea stârnind noi anxietăți. Cu toate acestea, este discutabil dacă temerile ei evidente erau reprezentative pentru segmente mai largi din populație. Fără îndoială, în mediile de stânga existau sentimente puternice legate de reînarmare.

57 de parlamentari laburiști ai opoziției s-au revoltat, în martie 1952, împotriva conducerii partidului, condamnând programul britanic de reînarmare. În toamna aceluși an, Marea Britanie a testat prima ei bombă atomică, iar condamnările vehemente din partea stângii laburiste față de deținerea armei atomice de către Marea Britanie au început să se adune în ritm alert. Până în 1957, Marea Britanie a ajuns să testeze mult mai devastatoarea bombă cu hidrogen, iar Partidul Laburist părea să fie afectat de o sciziune pe marginea chestiunii. La conferința anuală din 1957, au fost emise 127 de moțiuni împotriva dezarmării, iar radicalul de stânga Aneurin Bevan i-a atacat pe liderul partidului, Hugh Gaitskell, și pe toți cei care sprijineau o politică nucleară independentă. Cu toate acestea, conducerea partidului, susținută de marea majoritate a membrilor, a respins fără echivoc dezarmarea nucleară unilaterală a Marii Britanii.

La rândul lor, unii membrii ai clerului anglican și-au exprimat opoziția față de înarmarea nucleară a Marii Britanii. Însă publicarea unei petiții semnate de 51 de membri ai clerului, care cerea poporului britanic să conteste înarmarea nucleară, nu a fost luată în seamă de nimeni. Opoziția față de transformarea Marii Britanii într-o putere nucleară a fost limitată la o minoritate restrânsă. Un fost ministru laburist observa dezinteresul general arătat de majoritatea oamenilor. Chestiunile sociale și economice erau cele care contau. În privința bombei nucleare, răspunsul era „o ridicare colectivă din umeri”.

Fără îndoială că oamenii știau că bomba nucleară era o invenție îngrozitoare; dar era mai bine să o deții decât să nu o deții și, în orice caz, oamenii obișnuiți nu puteau să facă prea multe în acest sens. Cu toate acestea, pe la finele anilor 1950, teama de forța nucleară și cererile ca Marea Britanie să renunțe la armele nucleare erau din ce în ce mai clare. Sentimentul de anxietate a fost exprimat, direct sau indirect, într-o varietate de opere literare și cinematografice – însă cea mai deprimantă prezentare a impactului unui atac nuclear asupra Marii Britanii, în filmul

The War Game (1965), a fost considerată de BBC prea terifiantă pentru publicul larg și a fost interzisă.

Spre finalul anilor 1950, teama de armamentul nuclear a dat naștere primei forme de organizare a opoziției populare. Campania pentru Dezarmare Nucleară (CDN), apărută în februarie 1958, a fost sprijinită de un număr important de intelectuali marcanți de stânga și de alte figuri publice. Printre ei s-au numărat Bertrand Russell, filosof eminent și activist antirăzboi cu experiență, și John Collins, un cunoscut cleric anglican, predicator la Catedrala Saint Paul din Londra și pacifist înfocat. La întâlnirea inaugurală din Londra, în anul următor, care cerea dezarmarea nucleară unilaterală a Marii Britanii, au participat 5000 de oameni, în mare parte susținători ai laburiștilor. În 1959, mișcarea a ajuns să aibă peste 270 de filiale în întreaga țară. Un număr tot mai impresionant de oameni – 150 000 în 1962, conform estimărilor – au luat parte la marșul anual de Paște, începând cu 1958, primul care a folosit ruta de la Londra până la baza de cercetare nucleară de la Aldermaston, situată la aproximativ 70 de kilometri distanță; celelalte marșuri au utilizat ruta inversă. Cei care luau parte la marșuri proveneau mai ales din clasa de mijloc, erau bine educați, iar cei mai mulți erau laburiști. Ei făceau parte din toate categoriile de vârstă. Două treimi erau bărbați, aproape jumătate erau creștini și o proporție similară erau pacifiști înfocați.

Unii erau pacifiști inocenți. Dora Russell (a doua soție a lui Bertrand), o feministă convinsă și activistă de renume în probleme sociale, puternic influențată de Revoluția Rusă, le-a oferit ceai participanților la marș din autocarul ei uzat. Marșul spre Aldermaston din 1958 i-a dat ideea de a se asocia cu femeile din Europa de Est și Uniunea Sovietică pentru o inițiativă comună pentru pace. Caravana Femeilor pentru Pace, pe care ea a organizat-o la vârsta de 64 de ani (caravană alcătuită în realitate din vechiul ei autocar și un camion Ford), la care au luat parte 19 femei, a transformat cruciada într-o călătorie extraordinară

de 14 săptămâni prin Europa Centrală și de Est, încheiată la Moscova, unde au avut loc o întâlnire cu membrii Comitetului Sovietic pentru Pace și un tur organizat al cooperativelor agricole. Participantele s-au întors în Anglia cu trenul. Cu toate acestea, puțini oameni din Londra au fost interesați de epopeea pe care ele încercau să o povestească.

Teama de un război nuclear iminent nu fusese niciodată atât de acută ca în timpul Crizei rachetelor din Cuba, în octombrie 1962*. Vreme de aproape 20 de ani, el a marcat punctul culminant al protestelor CDN. Tratatul de Interzicere a Testelor Nucleare din anul următor a condus la scăderea sprijinului pentru cauza lor. Campania pentru Dezarmare Nucleară fusese mereu o mișcare minoritară – neîndoielnic, importantă, dar niciodată capabilă să obțină sprijinul unei majorități, nici măcar în cadrul Partidului Laburist. Majoritatea oamenilor conștientizau eroarea judecății care zicea că, în cazul unui război nuclear, posesia bombei ar fi oferit Marii Britanii o autonomie reală față de Statele Unite. În timpul tensiunilor din perioada Crizei rachetelor din Cuba a devenit clar că, în situația unui război nuclear, Marea Britanie ar fi fost atacată indiferent dacă deținea sau nu bomba atomică. Cei care se opuneau capacităților nucleare ale Marii Britanii susțineau că, prin urmare, deținerea bombei nucleare era inoportună. Însă reacția majorității populației nu a fost aceasta. Cei mai mulți nu acceptau renunțarea la independența nucleară. Bomba era văzută ca o formă de protecție, ca un mijloc de intimidare împotriva atacurilor – în general, Uniunea Sovietică fiind văzută ca potențial atacator. Dacă ea a avea să fie folosită vreodată sau dacă decizia detonării putea fi luată fără implicarea Statelor Unite, acestea erau chestiuni foarte rar aduse

* Acela a fost singurul moment din întregul Război Rece în care am simțit în mod personal această frică. Abia plecasem la studii, dar eram destul de îngrijorat de perspectiva unui atac nuclear asupra Marii Britanii, încât mă gândeam să mă întorc acasă pentru a fi alături de familia mea. După câteva zile, pericolul a trecut, iar, odată cu el, și teama.

În discuție. Convingerea că Marea Britanie se putea baza pe aliatul învingător din perioada războiului, Statele Unite, cu atât mai mult probabil că a alimentat încrederea de sine a britanicilor, dacă nu chiar mulțumirea de sine.

Acest fapt nu înseamnă că a existat un sprijin entuziast pentru înarmarea nucleară a Marii Britanii. În schimb, oamenii s-au situat între acceptarea fatalistă a lucrurilor pe care nu le puteau schimba și optimismul rezervat pentru viitor. Într-un sondaj din 1959, care dorea să afle perspectiva populației despre cum urma să arate viitorul în 1980, doar 6% din cei chestionați vedeau posibil un război nuclear, iar 41% erau de părere că Uniunea Sovietică și Occidentul aveau să ajungă „să trăiască în pace, împreună”, până la acel moment. Cinci ani mai târziu, în campania pentru alegerile parlamentare din 1964, doar 7% din populație considera că apărarea era o chestiune presantă. Problemele materiale ale vieții cotidiene erau cele care influențau viețile celor mai mulți oameni, nu temerile provocate de războiul nuclear.

În anii 1950 și 1960, Marea Britanie și Germania de Vest au fost, în multe privințe, situate la capetele opuse ale spectrului de reacții față de amenințările Războiului Rece. În mare parte, Marea Britanie se vedea într-o poziție detașată de restul continentului, învingătoare în al Doilea Război Mondial, în continuare o mare putere deținătoare a unui imperiu mondial și, începând cu 1952, o putere nucleară. Germania de Vest îndura toate urmările psihologice și materiale ale înfrângerii totale din război. Dincolo de acestea, divizată și (până în 1955) încă demilitarizată și aflată sub ocupație, Germania de Vest se afla în prima linie a tensiunilor Războiului Rece, fiind câmpul de luptă evident în cazul în care ostilitățile dintre superputeri s-ar fi transformat în realitate și cea mai probabilă țintă a distrugerilor nucleare, dacă ostilitățile aveau să scape de sub orice control. Cu toate că existau unele similarități ale modurilor în care oamenii din cele două țări au răspuns la pericolele războiului nuclear, erau, de asemenea, și diferențe semnificative.

Prezenți atât de adesea în mijlocul furtunii primilor ani post-belici, vest-germanii erau mult mai sensibili la amenințarea păcii mondiale adusă de criza internațională. În octombrie 1956, de pildă, dubla criză provocată de insurecția populară din Ungaria și de aventura eșuată a francezilor și britanicilor în Suez a determinat o teamă de război în Germania de Vest care nu a fost larg resimțită în Marea Britanie. Marea simpatie a britanicilor pentru maghiarii care trecuseră prin vărsări de sânge și represii impuse de sovietici nu a fost dublată de teama că revolta de acolo putea conduce la un război. Totodată, invadarea Egiptului de către forțe anglo-franceze și israeliene, deși împărțise opinia publică, s-a desfășurat cu susținerea unei majorități a populației (eșecul ulterior reprezintă o altă discuție). Pe de altă parte, în Germania de Vest, în noiembrie 1956, peste jumătate din populație se temea de un nou război. O proporție aproape la fel de mare a opiniei publice credea că Uniunea Sovietică și-ar fi dus la bun sfârșit amenințarea nucleară împotriva Franței și a Marii Britanii dacă nu s-ar fi ajuns la un armistițiu în problema Suezului. La începutul anilor 1950, majoritatea vest-germanilor considerau că, pe termen lung, democrațiile occidentale și statele comuniste din Est nu puteau să coexiste în pace. Aproape jumătate din cei chestionați între 1951 și 1963 se temeau de un război iminent și credeau că urma un nou război mondial. În plus, o treime din populație considera că un viitor război ar fi implicat folosirea armelor nucleare.

Fără îndoială, acestea erau temerile lui Franz Göll, un cetățean vest-german, vârstnic, din clasa de mijloc inferioară, care locuia singur în Berlinul de Vest și își păstra analizele minuțioase doar pentru jurnalul personal. În 1958, Göll scria următoarele: „Suntem atât de aproape de al treilea război mondial, încât trebuie să fim pregătiți în orice clipă“. El se opunea ferm amplasării armelor nucleare pe teritoriul german, deoarece acest fapt transforma Germania într-o țintă a unui viitor război nuclear și, în același timp, limita opțiunile țării în situația

unei confruntări între superputeri. Nu se simțea încrezător în integrarea Germaniei de Vest în NATO și se temea că un incident neprevăzut ar fi urmat să declanșeze un răspuns nuclear din partea americanilor. În opinia sa, cu cât arsenalul de rachete nucleare era mai mare, cu atât mai probabil i se părea că o amenințare iminentă i-ar fi „ispitit pe cei de la butoane”. Așadar, concluzia sa era că reînarmarea și bombele nucleare erau mai degrabă o amenințare decât o garanție a securității Germaniei.

În pofida acestor temeri evidente, protestele antinucleare nu s-au bucurat de prea mult succes în Germania de Vest în timpul celei mai primejdioase faze a Războiului Rece. În 1957, când 18 fizicieni atomici vest-germani recunoscători pe plan internațional – printre care se numărau Carl Friedrich von Weizsäcker, Otto Hahn și Werner Heisenberg – au semnat un apel împotriva utilizării armelor atomice tactice de către recent înființata armată federală, Bundeswehr (o ipoteză pe care guvernul federal o lua în calcul), manifestul lor a generat reacții în întreaga lume, dar nu și în Germania de Vest. Cu toate acestea, la începutul anului 1958, sub influența acestui protest și a exemplului oferit de CND în Marea Britanie, a fost fondată o organizație care își propunea să conducă opoziția vest-germană față de armele atomice. Ea era susținută de diverse secțiuni ale Partidului Social-Democrat (SPD), de câțiva intelectuali cunoscuți, de un număr de figuri publice și de câțiva teologi protestanți. Organizația se numea Lupta împotriva Morții Atomice (*Kampf dem Atomtod*). Printre reprezentanții de frunte se regăseau teologul protestant Martin Niemöller și intelectualul catolic Eugen Kogon (ambii foști prizonieri în lagărele de concentrare naziste), unul dintre cei mai mari scriitori vest-germani, Heinrich Böll, și Gustav Heinemann, o voce importantă în Biserica Protestantă și o figură politică semnificativă (fost ministru CDU în primul cabinet al lui Adenauer, apoi membru al SPD și, mai târziu, președinte al Germaniei de Vest).

În timp ce Biserica Protestantă era puternic angajată în dezbaterile privind armamentul nuclear, cu toate că era foarte divizată în privința opiniilor interne, Biserica Catolică din Germania de Vest păstra o distanță oficială față de subiect. Prin declarația din 1950 a cardinalului Josef Frings, arhiepiscopul de Köln, Biserica Catolică adoptase poziția conform căreia folosirea armelor împotriva totalitarismului era o datorie morală. Acceptarea posibilității unui „război just”, chiar și utilizând arme nucleare, a rămas poziția oficială a Bisericii Catolice – aceasta fiind influențată de experiența istorică a nazismului, dar acum transferată în privința răului reprezentat de comunismul sovietic. O viziune extremă (dacă nu chiar nebunească) a fost exprimată de un teolog iezuit, Gustav Grundlach, în 1959 (și denunțată de alți opinenți catolici), care afirma că distrugerea lumii într-un război nuclear era preferabilă răului reprezentat de totalitarism.

Organizația antiatomică vest-germană a încercat să canalizeze sentimentele publicului împotriva posibilității ca nou-înființata armată federală să intre în posesia armelor nucleare și să forțeze mutarea arsenalului nuclear al Aliatilor din Germania de Vest. Urmând exemplul marșului spre Aldermaston, în 1960 protestatarii au demarat marșuri de Paște după publicarea unor știri conform cărora trupele germane testaseră bombe atomice. Marșurile și-au sporit popularitatea în anii următori. În 1964, ele au avut loc în aproape toate orașele germane mari; în total, aproape 100 000 de oameni au participat la eveniment. Marea parte dintre aceștia erau intelectuali, clerici, scriitori, artiști, avocați și sindicalişti, precum și tineri. Însă principalele partide politice (creștin-democrații, liberal-democrații și social-democrații) și majoritatea celor din presă au rămas ostili față de mișcarea antiatomică.

Deloc surprinzător, având în vedere influența puternică a opiniei publice, protestele nu au exercitat prea multă atracție pentru majoritatea populației germane. Iminența amenințării comuniste a reprezentat o problemă evidentă pentru perspectiva

obținerii unui sprijin pentru propuneri de dezarmare. În plus, debutul mișcării de protest a coincis cu începutul crizei Berlinului, inițiată de Hrușciov. Pentru cei mai mulți oameni, îngrijorarea privind o potențială escaladare a conflictului nu s-a tradus într-o opoziție față de armamentul nuclear. Momentul nu era oportun pentru asumarea riscului presupus de dezarmare. Totodată, preluarea conducerii filialei Luptei împotriva Morții Atomice din Berlinul de Vest de către comuniști (cu toate că Partidul Comunist din Germania de Vest fusese interzis în 1956) nu a fost de nici un ajutor. Campania antiatomică a avut un succes limitat și a fost de scurtă durată. Aveau să treacă peste două decenii până când mișcarea antiatomică vest-germană reușea să obțină un nou suflu.

În Franța, a doua țară din Europa de Vest care intrase în posesia propriei bombe nucleare, mișcarea de protest antiatomică s-a confruntat, de asemenea, cu mari greutăți. În 1959, opinia publică era împărțită în tabere egale în privința transformării Franței într-o putere nucleară. Presa conservatoare avea o opinie favorabilă, în timp ce ziarele de stânga se opuneau. Pe parcursul următorilor ani, un procentaj tot mai mare al celor intervievați în sondajele de opinie a ajuns să susțină dezarmarea nucleară multilaterală. Însă o bombă atomică *franceză* era văzută ca un simbol al prestigiului, un indiciu că Franța rămânea o mare putere. Voci importante s-au opus acestei direcții, însă ele nu au fost sprijinite de majoritatea populației, care era mult mai îngrijorată de necruțătorul război algerian decât de perspectiva transformării Franței într-o putere nucleară. În 1959, sute de scriitori și persoane publice (printre care Jean-Paul Sartre și Simone de Beauvoir), profesori universitari, oameni de știință și lideri religioși i-au transmis un apel lui Charles de Gaulle, care devenise președintele proaspăt înființatei Republici a Cincea Franceză în anul precedent, pentru a opri testele nucleare. Însă primul test nuclear francez a fost realizat pe 13 februarie 1960, evenimentul primind o largă aprobare publică, așa cum

demonstra un sondaj de opinie din luna următoare. Circa 67% din cei chestionați erau de părere că posesia bombei atomice îi conferea Franței un statut privilegiat în relațiile internaționale. Cu toate acestea, în 1964, la un an după Tratatul de Interzicere a Testelor Nucleare (pe care Franța nu îl semnase), exista un număr mai mare de oameni care se opuneau înarmării nucleare a Franței. Sciziunea reflecta diviziunile politice acute din Franța asupra multor chestiuni, inclusiv aceasta. Partidele care i se opuneau lui Charles de Gaulle se opuneau și politiciii nucleare de la mijlocul anilor 1960, în vreme ce conservatorii adoptau perspectiva opusă.

Un tipar destul de comun a apărut în cea mai mare parte a Europei de Vest. Mișcarea antinucleară câștiga sprijin mai ales în rândul claselor de mijloc educate și printre radicalii de stânga, dar trebuia să lupte împotriva puterii politice, a armatei și a celei mari părți a presei. Frecvent, așa cum era cazul în Olanda, nici unul dintre partidele importante nu susținea campania antinucleară. Aici, Partidul Laburist Olandez s-a alăturat conservatorilor în sprijinirea amplasării armelor nucleare ale NATO. În țările catolice, protestele antiatomice trebuiau să lupte cu opoziția venită din partea Bisericii. Așa arăta situația în Italia, unde Biserica Catolică sprijinea politica pronucleară a Partidului Creștin-Democrat dominant (deși lucrurile au început să se schimbe după publicarea enciclicei *Pacem in Terris*, de către papa Ioan al XXIII-lea, în 1963, care a exercitat o influență puternică asupra gândirii catolice în privința războiului și a păcii).

Prin urmare, campaniile pentru politici nucleare de pretutindeni nu au reușit să obțină sprijinul majorității populației. Sondajele de opinie indicau un sprijin larg și în creștere pentru dezarmarea nucleară totală a tuturor țărilor și, ca pas premergător, acceptarea interzicerii testelor nucleare. Însă dezarmarea unilaterală era o chestiune fundamental diferită.

Una dintre cele mai mari mișcări antiatomice din afara Marii Britanii și a Germaniei de Vest a apărut în Grecia (oarecum

straniu, deoarece nu existase o tradiție pacifistă puternică acolo), dar și în acest caz ea s-a lovit de opoziția puternică a puterii de stat și a armatei. Marșurile spre Aldermaston au furnizat încă o dată principala sursă de inspirație. În plus, teama provocată de Criza rachetelor din Cuba a condus la alăturarea unui număr tot mai mare de activiști, în special din rândul studențimii. O parte a sprijinului a venit dinspre comuniști, al căror partid fusese interzis începând cu războiul civil de la finele anilor 1940. Guvernul conservator a sesizat tendințe revoluționare în mișcarea de protest antiatomică și a recurs la represiuni brutale. Marșul de la Maraton, de la Atena (o copie a marșului spre Aldermaston), din 1963 a fost interzis, 2 000 de protestatari au fost arestați, iar alte câteva sute au fost răniți. Tactica guvernului a avut un efect contrar. Sprijinul pentru mișcarea antiatomică a crescut. După asasinarea de către miliția paramilitară de dreapta a parlamentarului independent Grigoris Lambrakis, singurul care dusesse la bun sfârșit marșul de la Maraton din 1963 (datorită imunității sale parlamentare), nu mai puțin de 500 000 de oameni au participat la înmormântarea sa. În anul următor, marșul de la Maraton a fost permis, 250 000 de oameni luând parte la etapele finale. Însă mișcarea antinucleară a rămas oarecum dezorganizată, fără scopuri politice clare, dependentă de sprijinul comunist, fapt care îi ținea departe pe mulți greci, și implacabilă în opoziția față de guvern și față de forțele armate. În pofida mobilizării impresionante pentru marșul de la Maraton, nu ar trebui exagerată susținerea pentru campania antinucleară din Grecia. Ca în multe alte țări europene occidentale, societatea era împărțită în privința noilor arme, dar, în bună parte, era de acord cu păstrarea lor dacă aceasta însemna evitarea dominației comunismului sovietic.

Nici măcar în Elveția neutră teama de arme nucleare nu a condus imediat la un sprijin pentru protestele antiatomice. Opinia publică era și aici puternic influențată de presa care reflecta poziția pronucleară a puterii politice și a armatei. O inițiativă

cetățenească pentru împiedicarea înzestrării armatei elvețiene cu arme nucleare tactice a forțat organizarea unui referendum pe această temă, însă propunerea a fost respinsă de două treimi din votanți. În pofida victoriei de la referendum, guvernul nu a făcut nici un pas pentru înarmarea nucleară a armatei, temându-se să nu incite opoziția și să provoace o divizare a societății pe o temă incomodă.

Doar în Danemarca și în Norvegia a existat un consens între opoziția antinucleară și politicile guvernului. Demonstrațiile împotriva armelor nucleare aveau în vedere preîntâmpinarea unor decizii guvernamentale privind dobândirea armelor nucleare sau permiterea amplasării acestora pe teritoriul țării. Însă protestatarii danezi nu întâmpinau prea multă opoziție, deoarece nici unul dintre partidele importante nu era de acord cu amplasarea armelor nucleare în Danemarca. Situația era aproape similară în Norvegia, unde parlamentul respinsese o propunere de amplasare a unor arme nucleare în țară. Decizia a fost extrem de populară, dar activismul antiatomic a primit doar un sprijin restrâns din cauza lipsei unor obiective practice clare. Opoziția în creștere față de înarmarea nucleară s-a bucurat de succes în Suedia, în contextul cursei tot mai acerbe pentru înarmare dintre cele două superputeri. Sprijinul pentru construcția unei bombe suedeze a scăzut dramatic după începerea dezbaterii nucleare în 1957. Dacă inițial exista un sprijin de 40% pentru această idee, după aproximativ un deceniu opoziția a ajuns la 69%. La mijlocul anilor 1960, guvernul suedez s-a angajat ferm într-o politică de apărare nonatomică.

Toate țările vest-europene au avut propriile mișcări împotriva înarmării atomice, fiind adesea inspirate de CDN-ul britanic. Uneori, precum în cazul Marii Britanii, accentul era plasat pe dezarmarea nucleară unilaterală, dar în majoritatea cazurilor scopul era interzicerea globală a armelor atomice și interzicerea imediată a testelor. Aceste sentimente se amestecau cu pacifismul, dar mergeau mai departe de atât, ajungând la un punct

culminant între 1957 și 1963, apoi bătând în retragere după ce Tratatul de Interzicere a Testelor Nucleare, semnat în 1963, a produs o scădere a tensiunilor. Influența puternică exercitată de mișcarea britanică demonstrează caracterul internațional al luptei pentru pace. Cu toate acestea, au predominat considerențele naționale. Trecutul de „mare putere” sau tradiția culturală de acest fel au afectat puternic atitudinile, după cum au făcut-o și tradițiile ancorate în neutralitate sau nealinie. De asemenea, au avut un cuvânt greu de spus influența Bisericii Catolice, dimensiunea sprijinului popular al partidelor de stânga, nivelul de educație și rolul mass-media în propagarea fricii față de comunism și în subminarea protestelor prin susținerea politicilor partidelor aflate la guvernare.

Dacă estimarea nivelurilor de teamă, fatalism și opoziție față de armele nucleare este un demers dificil în cazul Europei de Vest, este absolut imposibil să ajungem la o imagine clară a opiniei publice din Europa de Est în această perioadă. Opoziția față de politica sovietică privind armele nucleare, Războiul Rece și Occidentul nu putea fi exprimată în mod public. Opinia publică era determinată de liderii Uniunii Sovietice și ai statelor-satelit, fiind orchestrată pentru a produce uniformitate maximă în sprijinul politicilor regimului. Vocile disidente nu puteau fi auzite în sfera publică și, în orice caz, erau puține la număr. Propaganda implacabilă și feroce era îndreptată împotriva Occidentului „imperialist”, „militarist” și „fascist” care amenința pacea, democrația și socialismul Uniunii Sovietice și ale celorlalte țări socialiste. Proza plină de patos era folosită pentru a-i denunța pe americanii care „agitau bomba atomică”, în vreme ce Uniunea Sovietică „stătea de veghe pentru apărarea păcii”.

Această poziție a blocului sovietic a fost întărită pe măsură ce Războiul Rece s-a acutizat spre sfârșitul anilor 1940. În anii 1950, a căpătat formă imaginea Uniunii Sovietice ca lider al unei mari mișcări internaționale a oamenilor obișnuiți care doreau pace și libertate, fără bombe nucleare la îndemână

„imperialiștilor occidentali“. În luna martie a anului 1950, sub influența fricii de un război împotriva Statelor Unite, s-a reunit, la Stockholm, Comitetul Permanent al Partizanilor Păcii, o organizație internațională de activiști prosovietici, cu scopul de a-și contura programul. În urma acestei reuniuni a rezultat Apelul pentru Pace de la Stockholm, care cerea „interzicerea necondiționată a bombei atomice“. O campanie vastă, organizată cu meticulozitate, a fost apoi lansată, populația fiind mobilizată prin adunări, mitinguri și propagandă în fabrici, ateliere și la domiciliu, cu scopul de a strânge semnături în întregul bloc sovietic și dincolo de Cortina de Fier pentru o petiție în sprijinul apelului.

Conform cifrelor oficiale, petiția a fost semnată de 500 de milioane de cetățeni din 79 de țări, 400 de milioane provenind din țări comuniste, iar celelalte semnături venind de la simpatizanți sovietici din restul țărilor. Până la finalul anului 1950, ea a fost semnată de peste 115 milioane de cetățeni sovietici, adică de aproape întreaga populație adultă a Uniunii Sovietice. În Ungaria, conform anunțului oficial, un număr greu de crezut de 7,5 milioane de oameni, dintr-o populație totală de 9,2 milioane (incluzând copii), au semnat petiția. În Polonia, a fost semnată de 18 milioane de oameni. Cei 190 000 care nu o semnaseră (pentru că, spuneau ei, fuseseră bolnavi sau imobilizați) au fost denigrați în multe feluri: „culaci, speculanți urbani, secțiunea reacționară a clerului și membri ai cultului Martorilor lui Iehova“. Numai Iugoslavia, care era în mod constant atacată de Uniunea Sovietică după ruptura din 1948, a urmat o cale diferită. Propria mișcare pentru pace ataca „imperialismul sovietic“ drept amenințare pentru pacea mondială, precum și agresiunea puterilor occidentale.

În pofida faptului că reprimarea celor mai multe dintre viziunile deviaționiste a fost oprită după moartea lui Stalin din 1953, opoziția directă față de politica regimului privind armele nucleare încă nu putea fi exprimată în mod public. Câțiva

savanți de renume, uneori încurajați de contactul cu omologii lor implicați în protestele antinucleare din Occident, militau pentru controlul armelor nucleare și dezarmare în spatele ușilor închise. Fizicianul Andrei Saharov jucase un rol important în crearea bombei cu hidrogen a sovieticilor, dar în anii 1970 a ajuns să fie persecutat pentru opiniile sale fățișe referitoare la drepturile omului și suprimarea libertăților în Uniunea Sovietică. În 1961, după ce s-a opus planurilor de reluare a testelor nucleare, în cadrul unei întâlniri de la Moscova a liderilor de guvern și a oamenilor de știință, Hrușciov l-a denunțat în fața Sovietului Suprem, într-o tiradă care a durat aproximativ o jumătate de oră.

Desigur, opoziția exprimată într-o întâlnire neoficială nu ajungea la cunoștința publicului general. Un indiciu al faptului că poziția oficială a regimului nu coincidea întru totul cu perspectiva populației despre armele nucleare poate fi dedus din întâmpinarea călduroasă oferită de sute de trecători din multe orașe și sate celor 31 de participanți la un marș extraordinar din 1961. Aceștia călătoreau de la San Francisco la Moscova și au primit aprobarea de a trece prin Uniunea Sovietică în ultimele etape ale călătoriei de aproximativ 7 500 de kilometri. Totuși, gândurile personale legate de escaladarea cursei pentru înarmare nucleară și nivelul temerilor oamenilor nu pot fi decât bănuite.

Se poate presupune că opiniile oamenilor erau practic o reflecție a temerilor existente în Occident față de Uniunea Sovietică. Alarmismul în relația cu „imperialiștii” occidentali, accentul pus pe pericolul nuclear generat de Statele Unite și NATO (nu întotdeauna nejustificat) și propaganda pentru apărare civilă care a atras atenția asupra pericolului unor atacuri nucleare au contribuit probabil la amplificarea temerilor cetățenilor obișnuiți. În același timp, nu există nici un motiv să ne îndoim de faptul că oamenii credeau multe dintre lucrurile care li se spuneau despre Războiul Rece (din punctul de vedere opus al celor din Europa de Vest) și erau convinși că puterea sovietică

le oferea cea mai bună apărare în fața agresiunilor dirijate de NATO. Prin urmare, probabil că locuitorii blocului sovietic au primit cu brațele deschise echipamentele militare și înzestrarea nucleară sovietică (văzute drept amenințătoare în Occident) ca pe o garanție în fața pericolului occidental, în special din partea Statelor Unite.

Marea frontieră a Cortinei de Fier separa, așadar, atitudinile față de amenințarea nucleară așa cum separa multe alte lucruri. În orice caz, pericolul distrugerii nucleare era ceva comun ambelor jumătăți ale continentului – fundalul continuu al vieților cotidiene, chiar dacă populația (sau reprezentanții ei) reacționau în moduri diferite. În plus, în momente critice, în special în timpul Crizei rachetelor din Cuba din 1962, amenințarea își făcea simțită prezența brusc, dar pentru puțină vreme. Deși sunt greu de pus cap la cap și de interpretat, dovezile tind totuși să nu sprijine afirmația lui Eric Hobsbawm (citată mai sus) conform căreia oamenii trăiau „într-un soi de isterie nervoasă” în privința bombei nucleare.

Nu încapă îndoială că exista un sprijin aproape universal pentru limitarea cursei înarmării, ba chiar pentru oprirea ei definitivă. Totodată, majoritatea oamenilor se declarau în favoarea dezarmării nucleare a tuturor puterilor – însă dezarmarea nucleară unilaterală era cu totul altă poveste. Începând cu Marea Britanie, mișcarea nucleară a câștigat teren în aproape toate țările vest-europene spre sfârșitul anilor 1950, după ce potențialul de distrugere al bombei cu hidrogen a fost larg conștientizat, iar Europa s-a confruntat cu criza periculoasă a Berlinului. Însă ea nu a fost nicăieri sprijinită de majoritatea populației. Propaganda antisovietică și resimțirea amenințării sovietice erau suficiente pentru a garanta faptul că cea mai mare parte a populației din țările europene avea să susțină pozițiile oficiale ale propriilor guverne față de Războiul Rece. În blocul sovietic, controlul regimului asupra opiniilor a avut mult mai mult succes în a ține departe orice posibilitate de critică

a politicilor nucleare, în același timp asigurând un angajament oficial aproape total pentru pace, consolidat prin imaginea ambițiilor primejdioase și belicoase ale Statelor Unite și ale NATO, în mod constant prezentată în sfera publică.

În estul Europei, atât cât ne putem da seama, populația dorea dezarmarea nucleară mondială și, în orice caz, limitarea cursei înarmării. Atât în Europa de Est, cât și în Europa de Vest, exista o doză importantă de realism în spatele diferitelor mișcări pentru pace. O lume fără arme nucleare era idealul celor mai mulți oameni. Dar, în același timp, ei își dădeau seama că, odată inventate, armele nucleare nu puteau fi eliminate. Ele făceau parte din existența cotidiană – una deloc frumoasă, dacă ajungeai să fii preocupat de această problemă. Așadar, nu exista o tendință majoră de a medita la perspectiva apocalipsei nucleare. Oamenii își țineau mintea ocupată cu alte lucruri. Pur și simplu, își vedeau de viață, conștienți de amenințarea ciupercilor nucleare, dar nelăsând aceste imagini să le domine existența sau, cu atât mai mult, să le inducă o stare de neliniște. Oamenii se obișnuiseră cu teama. Spaima conflictului nuclear era mai mult o prezență latentă (exceptând episoadele trecătoare) și mai puțin un pericol iminent. Acest lucru le-a permis oamenilor să trăiască cu teamă. În bună parte, i-a determinat să fie pesimiști în privința supraviețuirii lor într-o lume care putea continua să existe fără apariția unui conflict nuclear. Unii – numărul lor este imposibil de calculat – acceptau deschis prezența armelor nucleare de ambele părți ale Cortinei de Fier, văzând-o ca pe cea mai bună garanție a evitării unui al treilea război mondial. În plus, în Europa de Vest cel puțin, oamenii aveau alte lucruri care să le țină mintea ocupată – în primul rând, cum să profite de evoluția remarcabilă a economiei, care aducea îmbunătățiri semnificative ale nivelului de trai.

CAPITOLUL 2

CONSTRUIREA EUROPEI DE VEST

În locul unității Marilor Puteri – politică și economică – după război, avem dezbinare totală între Uniunea Sovietică și sateliții ei, pe de o parte, și restul lumii, de cealaltă parte. Pe scurt, există două lumi în loc de una.

Charles E. Bohlen,
diplomat, expert în probleme sovietice
și consilier al președintelui Truman, august 1947

De la începutul anilor 1950, arterele politice ale Europei s-au sclerozat, tendința fiind exacerbată de confruntarea internațională dintre superputeri în Coreea și de evoluția înspăimântătoare a capacităților de distrugere nucleară. Diviziunea politică dintre Occident și Răsărit, într-o creștere de neoprit după 1945, a devenit o adevărată prăpastie.

Călătorii din vremurile premoderne observaseră o demarcație între Nordul și Sudul Europei, de obicei, pe linia de unde începea dominația Bisericii Ortodoxe. Chiar cu mult timp înainte de al Doilea Război Mondial, exista o demarcație clară între Nordul mai industrializat și prosper din părțile occidentale ale Europei și Sudul și Estul predominant agrare, mai sărace. Însă diviziunea apărută după 1945 era de o cu totul altă natură. Cortina de Fier, coborâtă imediat după terminarea războiului, a garantat o separare a Occidentului și a Răsăritului în sisteme politice ireconciliabile, dominate de ideologii în mod reciproc ostile, ceea ce a însemnat că economiile, societățile

și mentalitățile cetățenilor s-au dezvoltat în moduri complet diferite.

Pe măsură ce această epocă devine tot mai mult o parte a trecutului, diviziunea pare din ce în ce mai suprarrealistă. Pentru generațiile familiarizate doar cu Europa de după Războiul Rece, este greu să „simtă” (chiar dacă pot înțelege) cum era pentru vest-europeni să fie izolați de mari capitale precum Varșovia, Praga sau Budapesta, sau pentru cetățenii din Europa Centrală și de Est să nu poată călători la Paris, Roma sau Londra. Nu numai că cele două jumătăți ale continentului erau separate fizic una de cealaltă; a traversa Cortina de Fier într-o direcție sau alta însemna un contact cu o lume total diferită, un sentiment de alienare combinat cu teama și izolarea resimțite într-un mediu intimidant și straniu.

Războiul Rece a creat o nouă geografie. Țările neutre, chiar dacă nu erau oficial aliniate uneia dintre cele două alianțe militare dominate de superputeri (NATO și Pactul de la Varșovia), erau oricum văzute ca părți ale Occidentului (cazurile Austriei și Finlandei) sau ale blocului estic (Iugoslavia). Grecia și Turcia, în pofida poziției geografice, erau considerate occidentale, în vreme ce vecinii lor balcanici aparțineau Estului. Spania și Portugalia, deși două state dictatoriale înțepenite în timp, au fost și ele încorporate în lumea occidentală datorită anticomunismului vehement și a poziției strategice de legătură între Atlantic și Marea Mediterană.

Cele două blocuri separate de Cortina de Fier nu erau în nici un caz monolitice. În spațiul Europei divizate, atât în Est, cât și în Vest, a continuat să existe un continent al națiunilor. Statul național a rămas baza acceptată a organizării politice și identitare. Din acest punct de vedere, al Doilea Război Mondial, în pofida distrugerilor sale fără precedent, nu a schimbat nimic. Totuși, o diferență semnificativă exista. Majoritatea statelor naționale din Est fuseseră create la sfârșitul Primului Război Mondial. Acestea căutaseră adesea în Occident surse

de inspirație politică. Majoritatea țărilor occidentale aveau o îndelungată – uneori, extrem de îndelungată – istorie a evoluției. Identitățile naționale, istoria, tradițiile, culturile și evoluțiile politice care modelaseră un continent al națiunilor erau mult prea profunde pentru a fi diluate cu ușurință de soluții supranaționale. Comunismul sovietic s-a dovedit incapabil să oblige Iugoslavia, un stat național vechi de numai o generație, să îi urmeze linia. Și alte țări din blocul estic, după cum aveau să demonstreze Polonia și Ungaria, erau pregătite să lupte pentru a-și apăra interesele naționale și a rezista presiunii de a se supune comenzilor Moscovei – chiar dacă se vedeau nevoite să admită că, în definitiv, puterea venea din tunurile tancurilor sovietice. Această putere militară garanta faptul că nici o provocare adusă dominației sovietice nu putea avea sorți de izbândă. După ce, între 1953 și 1956, controlul Uniunii Sovietice asupra Europei de Est a părut să slăbească, el a fost din nou înăsprit cu brutalitate și a rămas așa timp de peste trei decenii.

Caracterul variat al statelor naționale din Europa de Vest, istoria recentă și caracteristicile dominante ale culturii politice au determinat o uniformitate mult mai redusă a evoluției politice decât avea să fie cazul la est de Cortina de Fier. Cu toate acestea, unele trăsături au trecut granițele naționale. Presiunile destabilizatoare ale perioadei interbelice nu mai existau. Fascismul și nazismul mai erau sprijinite doar de minorități discreditate reziduale. Odată cu apariția Războiului Rece, comunismul și-a pierdut din popularitate, alternativa sa revoluționară la democrația liberală nu mai era decât pe gustul unor minorități – unele destul de semnificative, precum în Italia, Franța și Finlanda, dar, în general, neglijabile.

Chiar dacă restricțiile politice erau mai puțin evidente decât în blocul sovietic, ele existau, fiind în mare parte determinate de Războiul Rece. Influența americană, modelată în special de nevoia de a transforma Europa de Vest într-un bastion puternic împotriva comunismului, a fost un factor unificator vital.

Colaborarea internațională a fost conturată și consolidată de alianța militară occidentală NATO – în mare măsură o extensie a politicii externe americane în Europa. Indiferent de variațiile sistemelor politice vest-europene, anticomunismul a oferit o forță ideologică unificatoare.

O anumită convergență politică a țărilor vest-europene a fost de asemenea impusă de cererile unei economii de piață aflate în creștere rapidă (vezi Capitolul 4). Interesele specifice ale statelor naționale reprezentau, într-adevăr, o barieră importantă, mai mult decât în Europa de Est, în fața politicii supranaționale care amenința să intre în competiție cu problemele ce țineau de suveranitatea națională, ba chiar să le ignore. Cele două „mari puteri” interbelice și câștigătoare ale războiului, Marea Britanie și Franța, erau foarte sensibile la astfel de amenințări la adresa intereselor naționale. Cu toate acestea, și guvernele naționale din Europa de Vest s-au confruntat cu presiuni similare și urmăreau scopuri și politici care aveau multe în comun. Unele dintre acestea începeau să împingă lucrurile în direcția unei integrări lărgite, la început doar a piețelor economice, care avea să își găsească forma oficială în Comunitatea Economică Europeană (CEE), alcătuită din Franța, Italia, Germania de Vest și țările Benelux, consfințită de Tratatul de la Roma din 1957.

În primele decenii postbelice, presiunile internaționale și economice au transformat Europa de Vest, în ciuda intereselor naționale diferite, într-o entitate politică distinctă care avea în comun principiile democratice liberale, bazată pe o economie capitalistă din ce în ce mai interconectată și pe o relație cu Statele Unite mult mai strânsă decât înainte de război. O altă schimbare destul de dramatică a urmat în acești ani în această parte a continentului. Statele naționale au încetat să mai fie puteri coloniale (cu excepția Portugaliei, care a mai rezistat o scurtă perioadă). Războiul adusesese imperialismul european în defensivă, dar acesta rămăsese intact. Marile puteri de altădată, Marea Britanie și Franța, nu aveau nici o intenție de a renunța

la întinsele posesiuni coloniale. Și totuși, la două decenii de la sfârșitul războiului, cu excepția câtorva zone, au cedat. Viteza prăbușirii imperiilor a marcat o tranziție uluitoare, cu urmări importante nu doar pentru noile țări independente, ci și pentru conștiința politică a fostelor puteri coloniale și pentru statutul lor internațional. În același timp, pe termen lung, acest fapt a făcut ca Europa de Vest să se axeze în special pe consolidarea propriei identități politice, economice și culturale. Expansionismul, fie peste mări, fie chiar pe continent, devenise o noțiune a trecutului.

Consolidarea democrației

În anii 1950, partea occidentală a continentului european găzduia șapte monarhii constituționale (Marea Britanie, Belgia, Olanda, Danemarca, Norvegia, Suedia, Grecia), un ducat (Luxemburg) și zece republici (Austria, Finlanda, Franța, Irlanda, Italia, Elveția, Turcia, Germania de Vest, Portugalia și Spania – ultimele două fiind state autoritare care aveau să reziste în această formă până la mijlocul anilor 1970). La acestea se adăugau câteva microstate independente: principate rămase din epoca medievală: Andorra, Liechtenstein și Monaco, vechea republică San Marino (unde comuniștii au fost în coaliția de guvernare între 1945 și 1957) și Vaticanul (a cărui independență fusese acordată prin Tratatul de la Lateran din 1929). Malta avea să își obțină independența față de Marea Britanie abia în 1964. Gibraltar a rămas până în ziua de astăzi o dependență britanică stranie.

Europa de Vest, un larg conglomerat de state naționale, nu a existat sub formă de concept politic până la Războiul Rece. Crearea Europei de Vest a fost un proces gradual și anevoios, dar, în 1949, ea căpătase deja forma unui grup de democrații liberale bazate pe respectarea statului de drept și a cooperării internaționale, legate instituțional de interesele comune, în special de cele privind securitatea. În primă instanță, Europa de

Vest a fost consolidată prin integrarea în alianța antisovietică dominată de Statele Unite, oficializată prin înființarea NATO în aprilie 1949.

În același an, zece țări (Belgia, Danemarca, Franța, Irlanda, Italia, Luxemburg, Olanda, Norvegia, Suedia și Marea Britanie, toate, exceptând Suedia, membre NATO) s-au reunit în Consiliul Europei, creat pentru a promova democrația, drepturile omului și statul de drept (pornind de la Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată de ONU în decembrie 1948). Peste un an li s-au alăturat Grecia, Turcia, Islanda și Germania de Vest. Până la mijlocul anilor 1960, componența a fost extinsă prin includerea Austriei (1956), Ciprului (1961), Elveției (1963) și a Maltei (1965). Prima măsură importantă luată de Consiliul Europei a fost instituirea Convenției pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, care a dus la apariția, în același an, a Curții Europene a Drepturilor Omului, având ca scop oferirea posibilității de recurs persoanelor cărora le erau încălcate drepturile prevăzute în Convenție de către statele membre. Convenția a căutat să creeze o bază solidă pentru prevenirea oricărei repetări a asaltului grotesc împotriva umanității, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și să ofere un cadru diferit pentru evoluțiile sociale și politice decât cel existent în Europa de Est dominată de sovietici.

Evoluția crucială din anii 1950 și prima jumătate a anilor 1960 a fost implementarea fermă, cu sprijin financiar și militar direct sau indirect din partea americanilor, a democrației libere în majoritatea Europei de Vest. Fără această bază, libertatea de care avea curând să beneficieze extraordinara creștere economică susținută a anilor 1950 și 1960 nu ar fi avut cum să înflorească. Era un caz evident de întâietate a politicii.

Cu toate acestea, în cea mai mare parte a sudului Europei de Vest, democrația fie nu exista, fie se chinuia să se nască. Însă prioritatea centrală a apărării împotriva comunismului cerea un sprijin american și acolo, cu toate că el a mers în direcția unor

regimuri represive sau a unor țări unde democrația exista mai mult la nivel retoric decât practic.

Slăbiciunea democrației sud-europene avea rădăcini adânci. Turcia, Grecia, Portugalia și, într-o măsură mai mică, Spania, care era mai industrializată, se număraseră printre cele mai sărace țări din Europa înainte de al Doilea Război Mondial. Averile fuseseră (și continuau să fie) concentrate în mâinile unei mici elite puternice, în vreme ce majoritatea populației, în continuare dependentă de producția agricolă, trăia în sărăcie cruntă. Dacă exista o politică pluralistă, aceasta avea un caracter clientelar. Rolul armatei s-a dovedit frecvent factorul dominant într-un sistem politic în care se confruntau segmente ireconciliabile ale unor societăți divizate din punct de vedere ideologic. Violența politică era un fapt obișnuit. Autoritarismele de orice fel erau predominante sau latente. În Portugalia și Spania, Biserica Catolică exercitase o influență importantă în sprijinul autoritarismului de dreapta. În timpul războiului, Grecia fusese puternic afectată, iar oamenii suferiseră enorm sub ocupația germană, urmată imediat de un război civil dezastruos și extrem de violent, între 1946 și 1949. Datorită păstrării neutralității, Turcia, Portugalia și Spania evitaseră distrugerile războiului. Chiar și așa, toate cele trei țări aveau regimuri autoritare cu o istorie îndelungată – în Turcia, regimul monopartid exista din 1925, ca urmare a transformării Turciei într-un stat național de către Mustafa Kemal Pașa (Atatürk); în Portugalia, regimul apăruse după lovitura de stat militară din 1926, iar în Spania, după victoria naționaliștilor din 1939, în contextul războiului civil devastator.

Hainele lungi de piele ale dictaturii atavice a generalului Francisco Franco nu i-au împiedicat pe americani să primească Spania sub umbrela defensivă anticomunistă a Occidentului. Fără îndoială, cele mai brutale acte de răzbunare împotriva opozanților socialiști și comuniști încetaseră până la mijlocul anilor 1940. Însă Spania rămăsese extrem de săracă. Întors în

1949 în țara unde trăise înainte de războiul civil, Gerald Brenan a fost puternic afectat de faptul că oriunde mergea populația era lovită de sărăcie extremă. El a descoperit o țară „coruptă și putredă, unde condițiile sunt atât de grele, încât toată lumea, cu excepția câtorva contrabandiști, dorește o schimbare. Însă o revoluție nu poate avea loc. Poliția și armata au grijă și vor continua să aibă grijă ca acest lucru să nu se întâmple: ele sunt singurele elemente stabile și trainice din acest regim șubred.” O bază de unitate națională a fost aplicată unei țări puternic divizate, în care elementele de stânga învinse, cu precădere cele din regiunile industriale Catalonia, Asturia și Țara Bascilor, au fost forțate să se supună cererilor unei dictaturi reacționare și represive, sprijinită de o clasă conducătoare restrânsă, de Biserica Catolică și de supradimensionatul corp de ofițeri al armatei. A existat o opoziție de stânga semnificativă în alte țări europene pentru a bloca intrarea Spaniei în NATO, dar Statele Unite au semnat un acord în 1953 pentru a instala baze navale și aeriene în Spania, care a primit la schimb ajutoare militare americane. La finalul anilor 1950, devenită între timp membră a Băncii Mondiale, FMI și GATT, Spania începea să își liberalizeze economia și să recunoască potențialul turistic care îi atrăgea pe cetățenii din nordul Europei să își cheltuiască salariile tot mai mari pe vacanțe petrecute sub soarele spaniol.

Pentru moment, regimul tot mai anacronic putea coexista alături de modernizarea economică rapidă și să culeagă profiturile. Până la finalul anilor 1960, în contextul unei creșteri economice remarcabile, nucleele rurale tradiționale de sprijin ale regimului s-au împuținat odată cu migrarea forței de muncă spre orașe, în sectoare economice mai prospere. În același timp, muncitorii și-au dat seama de puterea lor tot mai mare de negociere, chiar și în condiții represive, iar noul militantism a început să pună presiune pe controlul rigid al statului autoritar.

Portugalia, una dintre cele mai sărace și înapoiate țări din Europa de Vest, era condusă din 1932 de António de Oliveira

Salazar, fost profesor de economie la Universitatea Coimbra. Bazele ideologice ale regimului Salazar nu erau aproape nimic mai mult decât credința în națiunea portugheză, anticomunismul profund, susținerea ferventă a valorilor tradiționale catolice și păstrarea imperiului (Portugalia era cea mai veche putere imperială). Angajamentul pentru păstrarea imperiului, pe care îl controla cu o mână de fier, a reprezentat un obstacol pentru primirea sprijinului american. Însă strategia Războiului Rece a cântărit mai mult decât obiecțiile. Portugalia a fost inclusă în Planul Marshall și a devenit apoi una dintre membrele fondatoare ale NATO, în 1949. Elementul-cheie al admiterii Portugaliei în NATO a fost importanța strategică a Insulelor Azore pentru Statele Unite în contextul Războiului Rece emergent. La începutul anilor 1960, importanța Azorelor însemna că Statele Unite, deși în principiu susțineau mișcările anticoloniale din Africa, erau dispuse să treacă cu vederea represiunea portugheză împotriva rebelilor din Angola.

Angajamentul pentru oferirea de ajutoare financiare și militare Greciei și Turciei, anunțat de președintele Harry Truman în 1947, în contextul „doctrinei” pentru apărarea „națiunilor libere” în fața comunismului, a reprezentat un impuls puternic pentru ca elita turcă să facă pași spre democratizare și liberalizarea economiei. Până în 1950, Turcia s-a alăturat Organizației pentru Cooperare Economică Europeană, a beneficiat de ajutoarele Planului Marshall și a devenit membră a Consiliului Europei. Un contingent de soldați turci s-a numărat printre primele trupe care s-au alăturat Forței Expediționare a Națiunilor Unite din Coreea, în 1950, ajutând la deschiderea drumului pentru accederea în NATO doi ani mai târziu – un motiv de sărbătoare națională, deoarece astfel erau garantate sprijinul militar occidental în fața oricărei agresiuni sovietice și ajutoarele financiare americane.

Sistemul politic pluralist introdus în Turcia în 1946 era democratic doar în aparență. Pe măsură ce țara era din ce în ce mai afectată de greutățile economice de la sfârșitul anilor

1950, guvernul a devenit tot mai iliberal și represiv, fiind finalmente răsturnat printr-o lovitură de stat militară, în 1961. Deși întoarcerea la pluralism s-a produs la scurt timp, influența armatei a rămas o amenințare constantă și, un deceniu mai târziu, a urmat o nouă lovitură de stat, de această dată cu un caracter mai pronunțat de dreapta, cu un puternic discurs anticomunist. În pofida garanțiilor democratice îndoielnice, poziția strategică i-a asigurat Turciei un puternic sprijin american.

Asemenea Turciei, Grecia – puternic polarizată și afectată de sărăcie – a avut o poziție crucială în strategia de apărare a NATO. Grecia era extrem de dependentă de ajutoarele americane, în vreme ce CIA oferea sprijin armatei puternic anticomuniste și serviciilor de securitate. Politica internă complicată a țării era foarte influențată de sciziunea adâncă dintre stânga socialistă (Partidul Comunist fusese interzis între timp) și dreapta conservatoare, de ostilitatea istorică față de Turcia (deși relațiile s-au îmbunătățit oarecum în anii 1950) și de tensiunile constante din colonia britanică Cipru, unde majoritatea populației dorea unirea cu Grecia, în timp ce minoritatea turcă era în favoarea unei secesiuni. Anticomunismul profund al liderilor politici greci a ajutat la garantarea sprijinului american pentru un sistem parlamentar adesea corupt și închis, cuprins de instabilitate guvernamentală începând cu mijlocul anilor 1960 și, în cele din urmă, atacat de lovitura de stat din 1967, pusă la cale de liderii militari care se temeau că alegerile planificate pentru acel an urmau să aducă o preconizată schimbare spre stânga și să deschidă ușa influenței comuniste.

Însă, dincolo de zona sudică a Occidentului, înapoiată din punct de vedere politic și socio-economic, formele de guvernare liberal-democratice au reușit să se impună mai puternic ca oricând în anii 1950 drept cadrele acceptate de funcționare a societății. Inevitabil, trăsăturile democrației erau diferite de la o țară la alta. O parte dintre țările democratice, în special Marea Britanie, Franța, țările scandinave, Țările de Jos și Elveția, și-au

putut extinde rădăcinile adânci, oricât de afectate ar fi fost unele dintre ele de perturbările brutale provocate de ocupația germană. Însă pentru viitorul Europei era vital ca democrația să se consolideze pe parcursul anilor 1950 în țările care făcuseră parte din Axă – Italia, Austria și, mai presus de toate, Germania de Vest – și care fuseseră responsabile de distrugerea păcii în Europa.

Acesta a reprezentat un progres important, nu doar în comparație cu zbuciumata perioadă interbelică, ci și față de primii ani postbelici, caracterizați de inevitabile transformări politice importante. Modul în care aveau să funcționeze reformarea partidelor politice și refacerea sistemului pluralist era incert la acea vreme. Impresia inițială era că stânga avea să profite de pe urma prestigiului generat de participarea la mișcările de rezistență din timpul războiului. Însă partidele conservatoare au fost cele care, în general, au câștigat teren pe măsură ce Cortina de Fier a continuat să se consolideze, iar, până la mijlocul anilor 1960, conservatorii au fost cei care au triumfat în cea mai mare parte a Europei Occidentale.

Principala excepție din tiparul general al dominației conservatoare a fost Scandinavia, unde forma de evoluție politică și socială apărută înainte de război s-a intensificat, aici războiul provocând mai mult o cenzură decât o întrerupere totală. Elementul-cheie dinainte de război fusese disponibilitatea, derivată din înțelegerea intereselor comune, de a ajunge la o bază de cooperare între muncă și capital, precum și între reprezentanții politici ai clasei muncitoare și partidele țărănești. Această politică a consensului a continuat în deceniile postbelice. Poziția geografică periferică pe continentul european a jucat probabil un rol în evoluția culturală a excepționalismului scandinav. O populație relativ scăzută (nu mai mult de 20 de milioane locuitori în întreaga Scandinavie, în 1950) și numărul mic de centre urbane și industriale importante au fost determinante pentru promovarea coeziunii sociale. Însă, mai presus de toate, modelul

a funcționat. Deși evoluțiile interne ale Suediei, Norvegiei și Danemarcei au fost diferite, compromisurile care au stat la baza politicii de consens au ajutat la transformarea țărilor scandinave din țări relativ sărace ale Europei într-unele dintre cele mai prospere state. Un pas important în dezvoltarea lor a fost crearea Consiliului Nordic în 1952, care le-a permis cetățenilor circulația liberă, fără pașaport, și a furnizat cadrul pentru o piață comună de muncă (la care a aderat și Finlanda în 1955). Ca și în alte zone, prosperitatea scandinavă a beneficiat de extraordinara creștere economică a întregii Europe în perioada postbelică. O marcă a dezvoltării scandinave (cu variații naționale) a fost însă rețeaua extinsă de servicii și ajutoare sociale, finanțate printr-o impozitare ridicată și derulate de guverne stabile dominate nu de conservatori, așa cum era cazul în Europa postbelică, ci de social-democrați.

Finlanda a fost excepția parțială, fiind forțată de vecinătatea cu Uniunea Sovietică să ia decizii cu mare atenție, cooperând cu celelalte țări scandinave, dar păstrându-și neutralitatea (precum Suedia) și evitând să devină membră a blocului occidental. (Finlanda nu a aderat la NATO și a devenit membră a Consiliului Europei abia în 1989.) În primele decenii postbelice, a rămas cea mai săracă țară din Scandinavia, cu un electorat împărțit între principalele patru tabere (social-democrați, țărăniști, comuniști și liberal-conservatori), guvernări instabile (25, între 1945 și 1966) și o importantă prezență comunistă, ajungând undeva la 20% din electorat. Situația era în contrast total cu Suedia, unde comuniștii aveau o prezență neglijabilă, obținând în jur de 5% din voturi, iar social-democrații, cu 45% din electorat, fiind forța politică dominantă de-a lungul perioadei postbelice. Presiunea sovietică a făcut ca social-democrații finlandezi să nu joace un rol în guvernările de până la mijlocul anilor 1960. Treptat însă, Finlanda a ajuns tot mai mult în orbita occidentală, cu un sistem politic și economic din ce în ce mai similar cu cel al restului țărilor scandinave și începând să se transforme dintr-o

țară agrară săracă într-o țară avansată din punct de vedere tehnologic, cu un nivel de trai ridicat.

În perimetrul occidental al Europei, Irlanda era, de asemenea, diferită de democrațiile tipice. Nu clasa era factorul determinant al alegerilor politice în Irlanda, așa cum era cazul în mod obișnuit. În sud mai ales, jocul politic reflecta moștenirea războiului civil din 1922–1923. Din punct de vedere ideologic, era dificil să observi diferențe între Fianna Fáil, partidul dominant de guvernare, și Fine Gael, principalul partid de opoziție (ale cărui scurte perioade de guvernare au fost posibile doar prin intermediul unor coaliții cu partide mai mici). Mai curând, clientelismul local și relațiile de familie erau cheia puterii politice, nu neapărat o viziune politică distinctă. Exista un Partid Laburist, dar, asemenea celor de la Sinn Féin – vocea cea mai intransigentă a luptei pentru unificarea Irlandei –, se bucura doar de un sprijin minoritar. Aspectul cel mai evident în Irlanda era dominația socială și politică a Bisericii Catolice – acceptată de o majoritate covârșitoare a populației (cea mai ridicată prezență la slujbele bisericești din Europa de Vest) –, fapt care a lăsat urme adânci asupra serviciilor sociale, educației și moralității publice într-o țară încă majoritar agrară. Chiar și după mijlocul anilor 1950, după adoptarea noilor inițiative de stimulare a creșterii economice, Irlanda a rămas în urma restului Europei.

Și în Irlanda de Nord, separatismul a fost un factor crucial în viața politică și socială. Cele șase comitate ale provinciei Ulster aveau o populație profund divizată, pe liniile unui soi de apartheid, între majoritatea protestantă, a cărei loialitate pentru coroana britanică a virat spre un fanatism dur, și minoritatea catolică, discriminată de politicile sociale, educaționale, la locul de muncă și în majoritatea aspectelor vieții cotidiene. Cei din urmă vedeau în Republica Irlanda de peste graniță o sursă de identitate și de speranță pentru un viitor mai bun. Partidul Unionist din Ulster (UUP) era de neînvins, câștigând frecvent peste două treimi din voturi, asigurând astfel dominația

continuă a protestanților în provincie – o dominație care a început să se erodeze abia odată cu condițiile schimbătoare, tot mai turbulente, de la jumătatea anilor 1960.

Cu toate acestea, în cea mai mare parte a Europei de Vest, consolidarea democrației s-a bazat pe liniile de diviziune mai convenționale dintre socialism și conservatorism care fuseseră stabilite încă din primii ani postbelici. Deoarece partidele comuniste pierduseră teren spre sfârșitul anilor 1940, în urma impactului Războiului Rece, socialismul a însemnat în practică partide social-democrate sprijinite de clasa muncitoare industrială și susținătoare ale democrației pluraliste. Conservatorismul s-a exprimat cel mai adesea prin creștin-democrație. Această ideologie acorda o importanță considerabilă valorilor religioase, însă forma ei concretă varia. În Germania de Vest, creștin-democrația a căutat în mod intenționat să se situeze deasupra diviziunilor confesionale care produsesează dezastre în perioada interbelică. În Olanda, pe de altă parte, supraviețuirea subculturilor „consolidate” (catolică, protestantă, socialistă) a făcut ca orientarea creștin-democrată, sub forma Partidului Popular Catolic, să se bazeze doar pe sprijinul confesional obișnuit. Creștin-democrația italiană a fost la rândul ei diferită. Într-o țară fără diviziuni confesionale majore, a penetrat rețelele organizaționale catolice și și-a construit o bază substanțială de sprijin în mediul rural și în rândul clasei de mijloc urbane, în mare măsură datorită atracției valorilor sociale și morale catolice, precum și datorită opoziției sale directe față de comunism (dar și prin controlul asupra rețelelor de patronaj politic). Spre deosebire de variantele sale anterioare, creștin-democrația, indiferent de formă, era în mod inechivoc angajată să apere principiile democratice și era pregătită mai curând să accepte (sau să manipuleze) schimbările sociale decât să le respingă. Cu toate că în termeni electorali a existat de multe ori doar o mică diferență între nivelurile de sprijin acordate stângii și drepte, partidele conservatoare de un tip sau altul au tins să domine între anii 1950 și mijlocul anilor

1960, bazându-se pe o platformă construită în timpul primilor ani ai redresării postbelice.

Ceea ce a întărit apelurile la conservatorism a fost dorința larg răspândită de „normalitate“, de pace și liniște, de stabilitate după turbulențele, dislocările de populație și suferințele uriașe din timpul războiului și din perioada imediat următoare. Stabilitatea era de cea mai mare importanță pentru majoritatea oamenilor. După ce Războiul Rece a înghețat, toate țările din Europa de Vest au mizat pe stabilitatea internă. Guvernele vedeau acest deziderat ca pe un obiectiv-cheie și erau dispuse să sprijine reformele sociale considerate esențiale pentru atingerea stabilității. Situația era un cerc virtuos. Stabilitatea le oferea oamenilor un sentiment de siguranță care stătea la baza reproducerii stabilității în viitor (și a continuării succeselor conservatorilor). Acolo unde regimurile politice fuseseră proaspăt impuse sau reconstruite complet după război, ca urmare a ocupațiilor germane și a rivalităților interne puternice, pentru atingerea acestui scop a fost nevoie de instaurarea unei amnezii colective – nevoia de a evita reflecția asupra trecutului dureros în favoarea atingerii stabilității și a prosperității prezentului.

O dorință puternică de „normalitate“ probabil că nu ar fi fost îndeajuns dacă această perioadă nu ar fi fost însoțită de o creștere economică fără egal (despre care voi vorbi în Capitolul 4) care a produs o prosperitate nemaiîntâlnită până atunci. Îmbunătățirile materiale rapide ale nivelului de trai pentru majoritatea oamenilor au condus la tendința de atașare față de niște politici care păreau să funcționeze foarte bine. Partidele politice care propuneau alternative radicale se confruntau cu o sarcină dificilă. Lucrurile aveau să se schimbe pe la mijlocul anilor 1960, ajutate de un declin al respectului față de autoritate, cu precădere în rândul noii generații născute după război, și de influența tot mai slabă a Bisericii care sprijinea puternic creștin-democrația.

La baza succesului conservatorismului în consolidarea democrației liberale din Europa de Vest a stat Războiul Rece. La începutul anilor 1950, Războiul Rece contribuia în mod substanțial la stabilizarea sferei politice, în timp ce susținerea comuniștilor era în scădere aproape pretutindeni. Conștientizarea cruzimii stalinismului din Europa de Est și teama de expansiunea comunistă erau ușor de exploatat de propaganda anticomunistă occidentală, în mare parte sponsorizată de Statele Unite. Deși fenomenul nu a atins nivelul de paranoia din Statele Unite (unde isteria „comuniștilor ascunși sub pat” care a însoțit vânătoria de vrăjitoare a senatorului Joe McCarthy atingea apogeul în anii 1950), vehemența sentimentelor antisovietice a ajutat la consolidarea democrației liberale occidentale. Războiul din Coreea de la începutul anilor 1950 a intensificat anticomunismul și a dat un imbold partidelor conservatoare (de diferite tipuri) care au fost principalele beneficiare, în vreme ce partidele social-democrate de la stânga moderată s-au alăturat respingerii fățișe a comunismului sovietic.

Marea Britanie s-a alăturat tiparului european și a virat spre conservatorism – țara a fost condusă de guverne conservatoare între 1951 și 1964. Cu toate acestea, ea a fost în multe feluri o excepție printre statele europene occidentale. Marea Britanie era singura putere europeană beligerantă care scăpase de ocupația inamică. Ieșise învingătoare din război, chiar dacă epuizată și aproape falimentată, însă își păstrase intacte instituțiile politice, economice și sociale. Războiul generase un nivel de solidaritate națională fără precedent, cel puțin pentru o vreme neținându-se cont de diviziunile de clasă. Totodată, victoria împotriva nazismului adusesese mândrie națională. Monarhia se bucura de o mare popularitate. Democrația parlamentară britanică avea un sprijin aproape total din partea populației. Spre deosebire de sistemele cu reprezentare proporțională din majoritatea țărilor din Europa de Vest, sistemul electoral cu vot uninominal

într-un singur tur nu permitea victoria partidelor mici și tindea să producă guverne stabile cu majorități confortabile.

Se înregistrau învingători clari, în pofida faptului că electoratul era împărțit aproape egal între conservatori și laburiști. În cele cinci alegeri generale dintre 1950 și 1964, conservatorii au obținut între 43,4% și 49,7% din voturi, iar laburiștii între 43,9% și 48,8%. Cea mai mare parte a restului voturilor a mers către Partidul Liberal, cândva o formațiune puternică, dar acum redusă la nivelul a aproximativ 9% din voturi (coborând chiar până la 2,6% în 1951). Partidele radicale erau irelevante din punct de vedere electoral. Fascismul, care nu obținuse un loc în parlament nici măcar în anii 1930, era inexistent, totalmente discreditat. Partidul Comunist nu avea aproape nici un sprijin electoral; cei 100 de candidați ai Partidului Comunist la alegerile din 1950 nu au obținut, în medie, mai mult de 2% din voturi. Toți acești factori au contribuit enorm la asigurarea unui înalt nivel de stabilitate continuă și la adoptarea unor reforme politice în locul schimbărilor bruște.

Pentru mulți britanici, victoria conservatorilor în alegerile din 1951, semnificând întoarcerea lui Winston Churchill, eroul din vremea războiului, pe atunci în vârstă de aproape 70 de ani, în fruntea guvernului, a avut un efect liniștitor. În fapt, nu se produsese nici o ruptură bruscă în raport cu politicile fostului guvern laburist. Mizând în principal pe asigurarea păcii sociale, conservatorii au fost împăciuitori în relația cu sindicatele puternice (susținute de aproape 10 milioane de membri). Ei nu au încercat să anuleze naționalizarea industriilor pe care o realizaseră predecesorii laburiști, cu excepția deznaționalizării din 1953 a industriilor metalurgice și siderurgice, precum și a transporturilor rutiere. Statul social era sprijinit. Bugetul Serviciului Național de Sănătate (NHS) a crescut. A apărut chiar și un nou termen, „butskellism“, inventat de jurnaliști în 1954 pentru a descrie convergența politicilor economice aplicate de fostul ministru laburist al Finanțelor Hugh Gaitskell și de

succesorul său conservator R.A. Butler. Continuitatea a fost remarcată și în privința relațiilor internaționale și a apărării. Slăbirea imperiului, începută sub laburiști, a continuat prin intermediul unor pași spre formarea unui Commonwealth liber și autonom în Africa și Asia. În privința Războiului din Coreea, a relației cu NATO, a politicii nucleare și a relațiilor cu Statele Unite nu au existat schimbări. De asemenea, conservatorii au urmat exemplul laburiștilor în păstrarea distanței față de primii pași spre integrarea europeană. Marea Britanie încă se considera o mare putere, cu un rol important în relațiile internaționale. Podul peste Atlantic era mult mai important decât podul peste Canalul Mânecii.

Deși nu erau dispuși să admită, conservatorii au fost beneficiarii austerității pe care administrația laburistă postbelică fusese obligată să o îndure. La începutul anilor 1950, condițiile economice se îmbunătățeau în mod vizibil. Balanța comercială se înclina în favoarea britanicilor. Nu mai era nevoie de multe exporturi pentru a achita importurile. În 1955, venitul național atinsese un nivel cu 40% mai ridicat decât cel din 1950. În sfârșit, raționalizarea se încheiase. Impozitul de bază pe venit a fost scăzut la 42,5%, nivel la care avea să rămână pentru următorul sfert de secol. Sentimentul vital al bunăstării a fost menținut cu ajutorul unei economii energice și prin extinderea accesului la bunuri de consum pe parcursul restului deceniului. Aceasta a fost sursa ulterioarelor victorii electorale conservatoare din 1955 și 1959. Prim-ministrul Harold Macmillan a exprimat inspirat atmosfera pozitivă din rândul populației, cu trei luni înainte de alegerile din 1959, când a declarat că prosperitatea a depășit orice alt nivel din istoria Marii Britanii. „Să fim sinceri, majoritatea oamenilor nu au trăit niciodată atât de bine“, afirma el într-un discurs susținut în iulie 1959.

Cu toate acestea, la începutul anilor 1960, problemele economice au început să se acumuleze, au fost introduse măsuri nepopulare de control al salariilor, guvernul a fost afectat de

un scandal sexual în care era implicat ministrul de Război John Profumo, iar imaginea unui guvern epuizat și deficient a fost agravată de respingerea de către președintele Charles de Gaulle a încercării tardive a Marii Britanii de a se alătura Comunității Economice Europene, în ianuarie 1963. În 1964, sub conducerea abilului Harold Wilson, un lider apropiat de popor, care părea să îndrepte țara spre viitor, laburiștii au obținut o majoritate subțire la alegeri. Cei 13 ani de guvernare conservatoare se încheiaseră. Marea Britanie intra într-o nouă fază care, așa cum avea să se vadă, urma să fie mult mai instabilă.

Conservatorismul britanic, cu rădăcinile sale adânci, era diferit de idealurile religioase care stăteau la baza partidelor conservatoare din cea mai mare parte a continentului, cele mai importante dintre ele fiind explicit „creștin-democrate”. Succesul partidelor creștin-democrate a fost, de fapt, cea mai importantă evoluție din sferele politice naționale ale Europei de Vest în primii ani postbelici. Condițiile mai stabile ale anilor 1950 aveau să ofere cadrul pentru consolidarea succesului inițial.

Deși tiparul era variabil, în Belgia, Luxemburg, Olanda, Elveția și Austria partidele creștin-democrate (ca nuanță, deși nu întotdeauna și ca titulatură) au jucat un rol semnificativ, adesea chiar dominant, în politica anilor 1950 și 1960, începând să dispară din prim-plan după mijlocul anilor 1960. Guvernul elvețian a devenit mult mai complex datorită puternicelor legături cantonale și a frecventelor referendumuri cu participare directă (care conduc la compromisuri politice și cooperare, în general favorizând practic conservatorismul). În toate aceste țări, norma era reprezentată de coaliții generate de sistemele electorale bazate pe reprezentare proporțională. Așa cum era cazul în Olanda, unde subculturile catolice, social-democrate și liberal-conservatoare au continuat să conviețuiască până la eroziunea produsă la mijlocul anilor 1960, exista o predispoziție de a conlucra cu partidele rivale pentru a asigura guvernări stabile și eficiente.

Complexitatea subculturilor „consolidate“ din Belgia a fost determinată de diviziunea lingvistică a țării în regiuni francofone și regiuni vorbitoare de flamandă. Acest fapt a făcut ca atingerea unui compromis între cele două mari partide, socialist, respectiv creștin-socialist, să fie mai dificilă, dând naștere unui conflict înverșunat. În primii ani postbelici, monarhia nu a fost un element unificator. Trecutul pătat al regelui Leopold al III-lea, care era acuzat că ar fi fost prea prietenos cu ocupanții germani și chiar de trădare, a fost folosit împotriva sa de marea majoritate a populației. În 1951, după ce întoarcerea sa din exilul din Elveția a provocat greve de proporții în semn de protest, el a abdicat în favoarea fiului său, Baudouin. Și în acest caz s-a iscat un conflict între regiuni. Doar 42% din votanții din Valonia, unde socialiștii erau dominanți, îl susțineau pe monarh, în timp ce în Flandra, unde erau localizate bastioanele creștin-socialiste, sprijinul atingea 70%. Baudouin, care a condus Belgia până la moartea sa din 1993, a devenit simbolul unității, lucru pe care tatăl său nu fusese capabil să îl facă. Într-un fel sau altul, țara evitase sciziunea. Finalmente, cele două regiuni ale Belgiei aveau mai mult de câștigat rămânând împreună decât separându-se, mai ales după ce prosperitatea începuse să se facă simțită, însă antagonismele lingvistice aveau să continue să afecteze politica internă în următoarele decenii.

Dorința de compromis și de cooperare a fost extrem de importantă în Austria pentru a asigura imposibilitatea repetării diviziunilor profunde care permiseseră ascensiunea lui Hitler. În anii 1950 și la începutul anilor 1960, susținerea electorală a fost împărțită aproape egal între Partidul Popular Creștin-Democrat (descendentul conservator al Partidului Social-Creștin interbelic) și Partidul Socialist. Celelalte partide, inclusiv cel comunist (care a avea un sprijin redus), erau de mică însemnătate. Desigur, Partidul Nazist fusese dizolvat, însă mulți foști naziști au reușit să își ascundă trecutul dubios în spatele unui munte de tăcere și al amnistiei acordate tuturor foștilor criminali din perioada

nazistă, excepție făcând doar cei vinovați de cele mai grave fapte; ușurința tranziției a fost influențată de recunoașterea rapidă a Austriei drept „primă victimă” internațională a lui Hitler, trecându-se cu vederea, în acest fel, primirea caldă de care se bucurase liderul nazist după Anschluss-ul din 1938 și ulterioara absorbție totală a Austriei în regimul său. Elementul crucial din politica austriacă postbelică a fost depășirea ostilității înverșunate din anii 1930, care generase un scurt război civil în 1934, și impunerea unui stat autoritar cvasifascist (lichidat prin invazia germană din 1938).

Între 1947 și 1966, guvernul austriac a fost condus de o mare coaliție alcătuită din cele două partide dominante. În cadrul acestui duopol, dreapta creștin-democrată și stânga social-democrată își împărțeau pozițiile ministeriale și administrația publică prin alocarea posturilor în funcție de proporția sprijinului electoral (aproape mereu egală). În mod inevitabil, această practică a produs un sistem clientelar în care apartenența politică decidea ascensiunea socială, avansarea la locul de muncă, accesul la locuințe, locuri de muncă, autorizații de comerț și multe altele. Însă sistemul a funcționat. Creșterea economică și prosperitatea generală au diminuat tendința disputelor muncitorești care puteau destabiliza țara. În plus, apropierea geografică de blocul comunist estic (și amintirea ocupației sovietice a unei părți a țării, încheiată în 1955) a jucat un rol important în dispoziția pentru cooperare. De la un punct focal de instabilitate și de tulburări în Europa Centrală a anilor 1930, Austria a devenit o piatră de temelie pentru consolidarea democrației.

La sfârșitul anilor 1940, creștin-democrația s-a impus drept cea mai mare forță în politica italiană și și-a păstrat un sprijin electoral de circa 40% în timpul anilor 1950 și în prima parte a anilor 1960. La stânga, socialiștii și comuniștii puteau aduna împreună aproape 35% din electorat, însă comuniștii, care erau mai bine organizați și mai radicali, s-au dovedit capabili să obțină rezultate mai bune, cu precădere în nordul

industrializat, în dauna socialiștilor. La începutul anilor 1960, principalii opozanți ai creștin-democrației erau comuniștii, care erau susținuți de aproape un sfert din electorat și care controlau bastioane de sprijin în marile orașe industriale din nord. Restul voturilor mergeau către o varietate de partide mici – liberali, republicani, monarhiști și neofasciști. Diviziunea politică dintre creștin-democrați și partidele de stânga reflecta profunde diviziuni sociale și ideologice ale țării. Rezultatul a fost apariția unor subculturi separate în care apartenența politică – Italia era țara cu cei mai mulți membri ai unor partide politice din Europa de Vest – reprezenta calea de acces spre locuri de muncă și spre ascensiune socială.

Guvernele italiene s-au schimbat cu rapiditate, durata medie a unei guvernări fiind mai mică de un an între 1945 și 1970. După răsturnarea din 1953 a lui Alcide de Gasperi (care avea să moară în anul următor), figura impozantă a primilor ani de existență a creștin-democrației, succesorul său, Giuseppe Pella, a devenit primul dintr-o listă de 12 prim-miniștri care aveau să fie schimbați până la finalul anilor 1960. De Gasperi însuși s-a aflat în fruntea a peste opt administrații. Guvernul lui Pella a rezistat mai puțin de cinci luni, iar cabinetul succesorului său, Amintore Fanfani, doar 21 de zile. Însă în spatele schimbărilor superficiale exista multă continuitate, atât în materie de personal, cât și în privința politicilor. Miniștrii își pierdeau fotoliile de parcă ar fi jucat scaunele muzicale, așa cum se întâmpla încă dinainte de Primul Război Mondial. În total, Fanfani a fost prim-ministru de cinci ori, Antonio Segni de două ori, iar Giovanni Leone de două ori. Creștin-democrații au rămas totuși în fiecare guvernare. În acest partid extrem de divizat, ideologia era secundară în comparație cu menținerea puterii și, în mod crucial, a relațiilor de patronaj marcate de corupție, pe care italienii le numeau *sottogoverno* (însemnând „guvernul de dedesubt”). În sudul sărac, *mezzogiorno*, succesul creștin-democraților s-a datorat manierei în care au reușit să preia controlul asupra puternicelor

relații clientelare prin alocarea resurselor publice. Și în nord, acolo unde aveau unele dintre cele mai puternice organizații, creștin-democrații au fost capabili să exploateze imensa rețea a marilor asociații catolice pentru a-și consolida sprijinul și pentru a obține importanta susținere a Bisericii Catolice.

Ineficiența seriei de coaliții de centru, firave și de scurtă durată, din anii 1950 a condus la o tentativă efemeră de cooptare a dreptei neofasciste în guvern în 1960. Însă acest gest a provocat proteste de amploare în timpul cărora poliția a ucis demonstranți. Prin urmare, creștin-democrații au făcut o întoarcere de 180 de grade și au început să curteze partidele de centru-stânga anticomuniste. În cele din urmă, din aceste discuții s-a materializat, în 1963, o coaliție condusă de Aldo Moro, din care făceau parte chiar și socialiști, fapt care a condus la o diviziune a Partidului Socialist, după ce o facțiune semnificativă de stânga, incluzând numeroși sindicaliști, a concluzionat că o colaborare cu creștin-democrații era de nepermis.

Cele trei guverne conduse de Aldo Moro au rezistat vreme de cinci ani, dar majoritatea reformelor sociale promise nu au ajuns la nici un rezultat. Administrația supradimensionată, dublată între 1948 și 1969, a rămas nereformată și cronic ineficientă. Curțile judecătorești, care patronau un sistem judiciar extrem de lent și bazat într-o manieră disproporționată pe recrutarea absolvenților facultăților de drept din sudul Italiei, alcătuiau o castă extrem de conservatoare, dominată de prejudecăți antisocialiste și preocupată mai presus de toate de apărarea perspectivelor de carieră și a independenței față de imixtiunile guvernului. Forțele armate numeroase și bine finanțate nu aveau mare lucru de făcut, dar mențineau câte doi amirali pentru fiecare navă și câte un general pentru fiecare 200 de metri de graniță cu Iugoslavia. Italia era într-o criză socială și instituțională. Însă pentru creștin-democrați menținerea la putere era cel mai important scop.

Obstacolele din calea schimbărilor radicale din politica Italiană și de la nivelul societății erau imense și numeroase. Eforturile creștin-democrației de a produce astfel de schimbări erau cu adevărat modeste. În același timp, ea s-a dovedit capabilă să țină în frâu forțele reformatoare ale stângii. Italia a continuat să fie o țară puternic divizată, iar sciziunile și probleme interne au fost doar ținute sub control, în loc să fie depășite pe parcursul lungilor ani de dominație creștin-democrată. Pentru liderii creștin-democrați era de ajuns și, deși era o caracteristică esențială a politicii italiene, instabilitatea guvernării era, în realitate, destul de compatibilă cu stabilitatea sistemului.

Țara care a jucat rolul esențial în stabilizarea și democratizarea politicii vest-europene a fost, fără îndoială, Germania de Vest (adică Republica Federală Germană și Berlinul de Vest – cel din urmă aflat încă sub ocupația celor patru puteri străine și oficial în afara componenței statului vest-german). La apariția Republicii Federale, în 1949, stabilitatea era departe de a fi garantată. Noul stat era produsul unei înfrângeri și al unei rupturi. Până în 1952, când i-a fost acordată suveranitatea în probleme de politică externă, Germania de Vest a fost o țară sub ocupație, dobândindu-și recunoașterea definitivă ca stat suveran în 1955. Nu avea armată și nici un sistem politic consacrat. Diviziunile ideologice erau adânci. Trecutul nazist recent lăsase răni morale adânci și un sentiment de neîncredere din partea vecinilor europeni (precum și din partea Statelor Unite și a Uniunii Sovietice), iar statul se confrunta cu problema integrării într-o nouă democrație a milioaneilor de refugiați și expatriați (ale căror grupuri de presiune erau capabile să exercite o influență semnificativă asupra guvernului) – totodată, nazismul lăsase drept moștenire numeroși cetățeni care susținuseră dictatura lui Hitler, inclusiv persoane direct implicate în crime împotriva umanității.

Mai mult decât orice, Germania de Vest era esențială deoarece granițele sale nu erau definite. La începutul anilor 1950,

problema granițelor a împărțit sfera publică germană, cea mai mare parte – conform poziției principalului partid de opoziție, cel al social-democraților – preferând o reunificare rapidă și adoptarea neutralității în dauna unei divizări nedeterminate și a integrării pe orbita politicii Războiului Rece, care era la ordinea zilei în Occident.

La primele alegeri federale, în august 1949, numeroasele partide cu denumiri noi aminteau în multe privințe de perioada Republicii de la Weimar. Uniunea Creștin-Democrată (CDU) a lui Konrad Adenauer, sprijinită de nu mai mult de 31% din electorat, a câștigat la limită în fața principalului rival, Partidul Social-Democrat German (SPD), care obținuse 29,3% din voturi. Adenauer, care fusese primarul orașului Köln în timpul Republicii de la Weimar și avea deja venerabilă vârstă de 73 de ani, a reușit prin negocieri dure de pe poziții de forță să alcătuiască o coaliție dependentă mai ales de Partidul Liber Democrat (FDP) care sprijinea mediul de afaceri, dar cooptând și alte partide mai mici. Capitala țării a fost mutată la Bonn, un mic oraș de pe fluviul Rin, în dauna opțiunii mai evidente reprezentată de Frankfurt. În mod sarcastic, Bonn era numit „satul capitală”; pentru Adenauer, el oferea avantajul apropierii de reședința sa din Renania. Adenauer a fost ales cancelar federal de o majoritate decisă de un singur vot (al său). Însă, în 1963, când a renunțat la funcție, majoritatea vest-germanilor îl considerau un om de stat mai important decât Bismarck.

Cei 14 ani de existență a Republicii de la Weimar se încheiaseră cu ascensiunea lui Hitler la putere. De cealaltă parte, după 14 ani de existență a Republicii de la Bonn, democrația liberală se consolidase. De ce a reușit a doua democrație germană să se bucure de un succes deplin, când prima eșuase atât de catastrofal?

Schimbările constituționale au fost de mare ajutor. Totuși, ele nu au constituit principalul motiv. Creatorii constituției erau pe deplin conștienți de defectele Constituției de la Weimar și au căutat să le remedieze cu succes. Președintele republicii federale

a primit funcții reprezentative largi. Răsturnarea unui guvern în funcție printr-o moțiune de cenzură era mult mai dificilă. Totodată, pentru a preîntâmpina influențele nedorite ale partidelor mici, doar formațiunile care obțineau peste 5% din voturi (inițial la nivel regional, dar, după 1953, la nivel național) puteau să ajungă în parlament.

Mai presus de toate, doi factori au reprezentat elementele cruciale ale consolidării democrației în Germania de Vest. Primul a fost creșterea economică extraordinar de rapidă și de puternică, așa-numitul „miracol economic”, care a permis îmbunătățirea nivelului de trai al germanilor dincolo de orice imaginație. Acest fapt le-a oferit cetățenilor obișnuiți o miză importantă pentru susținerea noului sistem politic. Le-a demonstrat că democrația oferea avantaje materiale, lucru pe care Republica de la Weimar nu reușise să îl îndeplinească.

Germania de Vest era norocoasă, la fel ca toate celelalte state vest-europene, deoarece profitase de creșterea economică globală de după cel de-al Doilea Război Mondial. Totodată, au existat o serie de condiții favorabile necesare creșterii economice. Germania a beneficiat de fluxul a peste zece milioane de refugiați, mulți dintre ei cu înalte calificări, extrem de motivați, nerăbdători să își îmbunătățească viața și dispuși să lucreze pentru salarii mici. Exista o nevoie imensă de astfel de muncitori, deoarece sarcina importantă a reconstrucției postbelice oferea numeroase ocazii de angajare. Formidabila capacitate industrială a Germaniei, deși puternic afectată, nu fusese complet distrusă de război, iar în mare parte fusese modernizată și era capabilă de relansare. Războiul din Coreea generase câștiguri economice. Din moment ce producția de arme era interzisă, industria vest-germană s-a reorientat spre bunurile de consum căutate pe piețele externe, care au alimentat un boom al exporturilor remarcabil, satisfăcând în același timp cererea tot mai mare de pe piața internă. În paralel, creșterea economică a fost stimulată și de nevoia de a construi locuințe noi

pentru a rezolva o criză acută provocată de război și de fluxul de refugiați. În anii 1950 au fost construite aproape cinci milioane de locuințe, fiind astfel stimulate numeroasele industrii secundare domeniului construcțiilor.

Relansarea comerțului mondial, liberalizat și reglementat de acordurile de la Bretton Woods din 1944 și de Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT), semnat trei ani mai târziu, a creat contextul internațional care a permis înflorirea economiei puternice a Germaniei. Reglementarea datoriei comerciale a Germaniei de Vest, decisă la Londra în 1953, care permitea achitarea cu o dobândă redusă și flexibilă a sumei totale de circa 15 miliarde de dolari, pe parcursul a peste 30 de ani, până în 1988 (datorii acumulate înainte și în timpul războiului față de creditori externi, în special companii americane), a reprezentat un alt pas important pentru recâștigarea încrederii în capacitatea de plată a țării. În fapt, datorită amplitudinii creșterii economice, datoria a fost în mare parte achitată până la sfârșitul anilor 1950. Problema reparațiilor acordate victimelor nazismului, aflate într-o proporție covârșitoare în Europa de Est, a fost amânată până la negocierea unui tratat de pace. Un acord separat a fost încheiat pentru plata a 3,45 de miliarde de mărci germane drept compensație evreilor din Israel și de pretutindeni.

Al doilea motiv pentru care democrația s-a putut impune în Germania de Vest până la mijlocul anilor 1960 a fost Războiul Rece. Războiul din Coreea, care readusesse la suprafață temerile legate de un nou război mondial, li se părea multor vest-germani, precum și altor vest-europeni, o confirmare a pericolului acut presupus de comunism. În plus, existența „celeilalte Germanii” furniza liantul ideologic. Chiar și pentru opozanții lui Adenauer și ai Partidului Creștin-Democrat, existența a ceea ce multora li se părea un model alternativ extrem de neatractiv, adică Germania de Est comunistă, atât de aproape de casă – imagine frecvent readusă în atenție de mass-media –, a consolidat și extins anticomunismul pe care naziștii îl propagaseră intens.

Războiul Rece a adâncit dependența față de Statele Unite și l-a determinat pe Adenauer să găsească forme de integrare alături de celelalte țări europene, mai ales Franța – lăsând în urmă animozitățile istorice. Pentru Adenauer, care era de origine renană, mișcarea era acceptabilă și necesară. Cu toate acestea, orientarea spre Occident a fost foarte controversată, deoarece implica o urmare directă: acceptarea faptului că pentru viitorul îndepărtat nu mai puteau exista speranțe de unificare între Germania de Vest și cea de Est. Acest lucru era greu de acceptat. Liderul Partidului Social-Democrat, Kurt Schumacher (al cărui prestigiu se datora perioadei de zece ani petrecute în lagărele de concentrare naziste), nu era dispus să abandoneze prioritatea reunificării, însă era de părere că evenimentul nu putea avea loc decât în condițiile garantării libertății absolute. Pentru Schumacher și treimea din populație care îi sprijinea partidul, ideea unei Germanii reunificate și neutre era o propunere mult mai atrăgătoare decât apropierea Republicii Federale de Occidentul capitalist (și militarizat) dominat de americani.

La 10 martie 1952, fiind alarmat de perspectiva integrării Germaniei de Vest într-o alianță militară occidentală îndreptată împotriva Uniunii Sovietice și chiar înainte de semnarea unui tratat fundamental între puterile vestice și Republica Federală urmărind restabilirea suveranității naționale vest-germane (oficializată în 1955), Stalin a înaintat o ofertă puterilor occidentale vizând crearea unei Germanii unite și neutre. El preconiza un tratat de pace și asigurarea „activității neîngrădite a partidelor și organizațiilor democratice”. După o consultare cu britanicii și francezii, americanii au dat un răspuns rece, dar nu în totalitate disprețuitor. O a doua „notă” trimisă de Stalin pe 9 aprilie oferea posibilitatea organizării de alegeri libere în Germania unită, care urma să dețină „forțe armate naționale proprii” pentru apărarea țării.

Adenauer și-a dat imediat seama de pericolul spulberării speranțelor sale de integrare occidentală – o prioritate absolută

pentru el – și a respins inițiativa fără ezitare, fiind susținut (după unele ezitări) de cabinetul său. Pe de altă parte, pentru o bună parte a populației germane existau destule elemente atrăgătoare în propunerea lui Stalin. Concentrarea pe integrarea occidentală în dauna reunificării a fost, inevitabil, extrem de controversată. Adenauer mergea pe o gheață subțire. Cu toate acestea, poziția sa a fost tranșantă. El a susținut că reunificarea se putea produce doar prin intermediul unui Occident puternic. Puterile vestice au acceptat argumentele sale și nu au răspuns celei de-a doua note a lui Stalin. Pe 26 mai, Tratatul German dintre Republica Federală și puterile occidentale a consolidat relațiile dintre cele două părți pentru viitorul apropiat. Nota lui Stalin era deja istorie.

În acel moment și ulterior s-a pus întrebarea dacă nu cumva Germania ratase o șansă importantă. Răspunsul este nu. Probabilitatea formării și a consolidării unei democrații liberale stabile ar fi fost redusă, dacă nu chiar imposibilă, dacă urmau să fie respectate condițiile impuse de Stalin. Riscul ca întreaga țară să fie absorbită în sfera de influență sovietică nu merita asumat, chiar și în condițiile în care condițiile oferite ar fi fost cu adevărat respectate – o ipoteză discutabilă. În condițiile date, Germania de Vest rămânea pe deplin dedicată proiectului de integrare occidentală, în special sub scutul de protecție al Statelor Unite. Efectele au fost benefice. Deși propunerea înființării unei Comunități Europene a Apărării a fost îngropată în 1954 de Franța, chiar statul care venise cu ideea, rezultatul (așa cum am arătat în primul capitol) a fost decizia foarte controversată de creare a unei armate vest-germane, Bundeswehr, ca parte integrantă a NATO, și îndeplinirea scopului urmărit de Adenauer: obținerea suveranității depline a Republicii Federale.

Deloc surprinzător, reunificarea exercita o atracție emoțională pentru o bună parte a populației. Chiar și la mijlocul anilor 1960, două treimi din vest-germani continuau să declare în sondajele de opinie că reunificarea Germaniei era principalul

lor obiectiv politic. În orice caz, mulți acceptau faptul că acest deziderat avea să rămână o speranță nerealistă pentru mulți ani. Guvernul Adenauer avea ca scop fundamental obținerea unității naționale și a refuzat recunoașterea Republicii Democrate Germane ca stat suveran. În practică însă, reunificarea devenise imposibilă încă dinainte ca divizarea Germaniei să capete un caracter concret prin ridicarea Zidului Berlinului, în august 1961.

Până atunci, Adenauer a mai câștigat detașat alegerile de două ori, în 1953 și 1957. Diferența redusă din 1949 a crescut enorm prin sprijinul dobândit de partidul său. La alegerile parlamentare din 1957, CDU și partidul afiliat din Bavaria, CSU (Uniunea Social-Creștină), au obținut o majoritate absolută (50,2% din voturi), acesta fiind singurul moment din istoria Republicii Federale când un partid a obținut o victorie atât de categorică. Sloganul lui Adenauer, „fără experimente“, a surprins perfect sentimentele populației, reflectând mulțumirea generată de bunăstarea în creștere adusă de „miracolul economic“. Creșterea economică record i-a permis lui Adenauer să extindă sistemul de asigurări sociale, fapt care s-a dovedit un factor semnificativ pentru victoria sa: garantarea unor pensii corelate cu costurile de trai. De bunăstare urmau să se bucure și cei bătrâni.

Într-o epocă marcată de niveluri de trai în creștere, vechiul vocabular al luptei de clasă își pierduse semnificația. Conducerea Partidului Social-Democrat a ajuns la propriile concluzii și, în 1959, la o conferință de partid de la Bad Godesberg, o localitate situată pe Rin, lângă Bonn, s-a luat decizia renunțării la retorica marxistă – care oricum nu mai avea aplicații practice – care mai era atractivă doar pentru o minoritate reprezentată de nucleul de susținători din regiunile industriale. Propunându-și să intre în grațiile clasei de mijloc și să controleze centrul eșichierului politic, SPD a renunțat la ostilitatea față de capitalism și la obiectivul fundamental al naționalizării mijloacelor de producție. În anul următor, 1960, partidul a confirmat acceptarea proiectului de integrare europeană, reînarmarea Germaniei

(de Vest) și apartenența la NATO. Schimbările fundamentale ale programului social-democrat erau un indiciu că Germania de Vest se transformase într-o democrație modernă care, în pofida propriilor particularități istorice și a diviziunilor create de Războiul Rece, avea un regim politic pluripartidic similar celor existente în restul Europei. Politica se reducea acum la o serie de ajustări, lăsând în urmă orice militantism în sprijinul unui sistem alternativ.

La începutul anilor 1960, autoritatea bătrânului cancelar, acum trecut bine de 80 de ani, începea să se erodeze. La alegerile din 1961, proporția voturilor obținute de CDU și CSU a scăzut pentru prima dată. În luna octombrie a anului următor, prestigiul lui Adenauer a fost serios afectat de repercusiunile unei descinderi a autorităților la sediul revistei *Der Spiegel*, efectuat cu metode care aduceau aminte de practicile naziștilor și provocat de publicarea unui articol în care era atacat ministrul Apărării, Franz-Joseph Strauss, și care scotea în evidență înzestrarea necorespunzătoare a forțelor de apărare convenționale. Adenauer era văzut de mulți oameni care se mobilizaseră pentru proteste drept un om capabil să încalce regulile pentru a sprijini o acțiune în forță ce ridicase îndoieli la adresa solidității democrației și provocase temeri privind întoarcerea puterii arbitrare a statului. „Afacerea *Spiegel*” a marcat începutul sfârșitului pentru lunga guvernare a lui Adenauer. Cu toate acestea, Adenauer nu a renunțat la funcție de bunăvoie nici măcar la 87 de ani. În orice caz, fusese la putere prea mult timp. Propriul partid l-a obligat efectiv să renunțe în octombrie 1963. Evenimentul a dat startul unei perioade mult mai instabile la nivel politic și social. Epoca dominației conservatorilor se sfârșise.

Mulți vest-germani, cu precădere intelectuali liberali de stânga, aveau numeroase motive pentru a critica ceea ce li se părea, în mod justificat pe alocuri, drept un provincialism sufocant și monoton care caracterizase epoca Adenauer. Ei se plângeau frecvent de lipsa creativității artistice, a inovației și a

dinamismului. Republica de la Weimar oferise aceste elemente din abundență, dar instabilitatea sa cronică s-a terminat cu ascensiunea lui Hitler. Republica de la Bonn era, în mod cert, doar o umbră în ceea ce privește impresia culturală. Totuși, ea a creat stabilitate și prosperitate de lungă durată.

Unii oameni de cultură erau de părere că critica intelectualilor ajunsese prea departe. Scriitorul Johannes Gaitanides recunoștea, în 1959, „slăbiciunile, greșelile și eșecurile Republicii Federale“, dar considera că respingerea performanțelor sale notabile era o greșeală. „Cum ar arăta această critică a Republicii Federale dacă ea nu ar fi produs un miracol economic, eliminarea șomajului, îmbunătățirea statutului social al muncitorilor, integrarea celor expulzați din Est și a refugiaților din Germania centrală [aici se referea la regiunile care au intrat în componența Republicii Democrate Germane], extinderea sistemului de asigurări sociale, reducerea zilei de muncă și despăgubirea victimelor nazismului?“, se întreba el. Gaitanides nu aprecia criticile care ignorau progresele făcute, printre care se număra reconcilierea cu Franța (multă vreme principalul inamic al Germaniei), integrarea tot mai profundă în Europa, dialogul intelectual și artistic cu Occidentul și dispariția granițelor dintre catolici și protestanți. Un alt scriitor, Kasimir Edschmid, aducea argumente similare în ianuarie 1960: „Dacă în 1948 i-ai fi spus unuia dintre cei un milion de fărâme de oameni, care acum se plimbă prin oraș cu propriile mașini, că urma să devină un individ cu stare materială bună, într-o poziție confortabilă, să meargă în excursii în străinătate folosind mărci germane puternice și să fie considerat o persoană respectabilă (imediat după ce ar fi luat de pe jos țigara neterminată a unui soldat din forțele de ocupație), s-ar fi frecat la ochi și ar fi crezut că ești nebun“.

Succesul intern și internațional al lui Adenauer, mai presus de toate în asigurarea stabilității democrației în Germania de Vest, fusese unul remarcabil. Însă prețul plătit a fost mare. Nu

era vorba doar despre diviziunea dureroasă a Germaniei (și pierderea pe termen lung, din câte se părea, pentru totdeauna, a fostelor provincii estice situate dincolo de linia Oder-Neisse – Prusia de Est și de Vest, cea mai mare parte a Sileziei, o bună parte a Pomeraniei și o parte din Brandenburg). A existat și un preț moral: disponibilitatea de a arunca vălul uitării asupra crimelor trecutului nazist recent și chiar de a accepta foști naziști în guvernul federal. Activitățile politice ale celor care încă mai sperau la întoarcerea unui guvern naționalist autoritar au fost strict interzise. Partidul Socialist al Reichului (*Sozialistische Reichspartei*), care număra în jur de 40 000 de membri, a fost interzis în 1952. Cu toate acestea, în mare parte, procesul Aliat de denazificare, așa limitat cum fusese, a fost anulat. După amnistiiile dintre 1949 și 1954, toți foștii naziști au fost reabilitați și au primit dreptul la o pensie, excepție făcând mica minoritate a funcționarilor care fuseseră condamnați pentru crime grave îndeplinite în timpul regimului nazist. Judecătorii și avocații, mulți cu trecutul pătat, au fost lăsați să își continue activitatea. Unul dintre consilierii apropiați ai lui Adenauer, Hans Globke, lucrase în Ministerul de Interne în timpul regimului lui Hitler și fusese principalul autor al comentariului pe marginea legilor rasiale introduse la Nürnberg în 1935. Un alt fost nazist, Theodor Oberländer, ministrul pentru persoane strămutate, refugiați și victime ale războiului în timpul guvernărilor lui Adenauer dintre 1953 și 1960, fusese implicat înainte de război în planificarea rasială a Europei de Est sub conducerea nazistă. Una dintre pensiile acordate văduvelor de război a ajuns și la Lina Heydrich, al cărei soț, Reinhard Heydrich, asasinat în iunie 1942 de un grup de rezistență ceh antrenat de o unitate britanică din cadrul Special Operations Executive, fusese șeful Biroului de Securitate al Reichului German. Continuitățile cu trecutul nazist au fost evidente, de asemenea, în rândurile personalului Ministerului de Externe. Mulți foști naziști, inclusiv unii vinovați de fapte odioase comise înainte de război și mai ales

În timpul războiului, au reușit să își reia carierele și să moară liniștiți în propriile paturi.

Din punct de vedere moral, reabilitarea rapidă a foștilor naziști – inclusiv a unora care fuseseră implicați, din postura de membri ai poliției secrete, în câteva dintre cele mai grave crime împotriva umanității comise în Europa de Est – a fost rușinoasă. Întrebarea este dacă gestul a avut vreun rol politic sau a fost măcar necesar. Denazificarea întreprinsă de Aliați fusese extrem de nepopulară. Oamenii erau foarte dispuși să arunce vina pentru dezastru, considerându-se victime ale acestuia, asupra lui Hitler și a altor naziști de rang înalt. Deloc surprinzător, conform sondajelor, majoritatea oamenilor nu doreau implicarea funcționarilor naziști în administrația Germaniei de Vest. Dar analiza prea atentă a acțiunilor oamenilor obișnuiți în timpul dictaturii avea implicații pentru un număr foarte mare de germani, astfel încât a existat o înclinație generală spre uitarea trecutului și concentrarea pe prezent și pe viitor. Pentru marea majoritate a populației, ceea ce a contat cel mai mult a fost maximizarea beneficiilor „miracolului economic” fără a tulbura apele cu preocuparea excesivă față de trecutul recent. Așadar, amnistiile și reabilitările lui Adenauer au fost, în bună măsură, în concordanță cu mentalitățile populare într-o epocă a amneziei. Deciziile sale l-au adus în centrul unor controverse aprinse, precum cea legată de Hans Globke. Însă, așa cum demonstrează rezultatele alegerilor, ele nu i-au afectat popularitatea. Probabil că reintegrarea foștilor naziști a contribuit la neutralizarea forțelor nedemocratice. Denazificarea mai agresivă și judecarea criminalilor naziști poate că ar fi continuat să accentueze sciziunile și rănille trecutului recent, făcând probabil ca stabilizarea rapidă a unei democrații funcționale să fie mai dificilă. Dacă este adevărat că scopul scuză mijloacele, atunci se poate considera că marele preț moral al creării unei democrații vest-germane consolidate a meritat să fie plătit. Cu toate acestea,

Republica Federală a rămas cu o pată care avea să o urmărească în viitoarele decenii.

Poate surprinzător, singura țară din Europa Occidentală unde regimul politic a eșuat în anii 1950 a fost Franța. În pofida moștenirii amare lăsate de ocupația germană și de Regimul de la Vichy, acest fapt era greu de preconizat la momentul fondării celei de-a Patra Republici Franceze, în octombrie 1946. În orice caz, peste 12 ani, în contextul instabilității guvernamentale endemice și al unei crize tot mai profunde a statului, a Patra Republică avea să se prăbușească.

Având în vedere că Republica Italiană a continuat să reziste în ciuda unei instabilități guvernamentale cronice de același nivel, care este explicația în cazul Franței? Ținând cont că Italia era o țară învinsă, care se confruntase cu un război civil în ultima parte a celui de-al Doilea Război Mondial, părea improbabil ca structurile sale politice să fie mai trainice decât cele ale Franței eliberate, inclusă în rândul Aliaților învingători. Cu toate acestea, Italia a reușit această performanță.

Neîndoielnic, constituția celei de-a Patra Republici era un handicap major. Instabilitatea politică era garantată de ușurința cu care puteau fi înlăturate guvernele (totuși, buna funcționare a administrației asigura un nivel înalt de stabilitate economică). Puterile acordate legislativului asupra executivului reflectau într-o mai mică sau mai mare măsură slăbiciunea celei de-a Treia Republici, încurajând facționalismul și lipsa de disciplină de partid a membrilor Adunării Naționale. De fapt, astfel de tendințe erau chiar mai pronunțate în cea de-a Patra Republică. Léon Blum, cel care ocupase funcția de prim-ministru în guvernul Frontului Popular în 1936, reflecta în 1949 asupra faptului că a Patra Republică era repetarea celei de-a Treia Republici, „ca și cum istoria franceză ar fi început, într-un mod senil, să gâgăvească gânduri vechi, refuzând să învețe ceva nou”. Cu toate acestea, și constituția Italiei promova un facționalism accentuat și ușurința răsturnării guvernelor (în cadrul unui stat

relativ stabil). Principalele motive din spatele evoluțiilor diferite ale regimurilor din Italia și Franța nu au fost în primul rând constituționale.

Mai întâi, motivele țin de relativa coeziune – sau lipsa de coeziune – a drepte conservatoare din cele două țări. În Franța, dreapta divizată nu a fost capabilă să exercite nici cea mai mică parte din dominația drepte conservatoare reprezentată de creștin-democrația italiană. La alegerile din 1951, cel mai apropiat partid de echivalentul creștin-democrației, Mișcarea Populară Republicană (MRP, *Mouvement Républicain Populaire*), văzut ca reprezentantul intereselor catolice, a reușit să obțină doar 13,4% din voturi, mai puțin decât totalul acumulat de diferite partide conservatoare și mult sub rezultatul principalilor adversari, gaulliștii, care obținuseră 21,7% din voturi. Centrul și stânga erau, la rândul lor, împărțite între radicali (partidul micilor întreprinzători și al țărănimii), care obținuseră 10% din voturi, socialiști (15%) și comuniștii aliniați Moscovei (26%), care se aflau în afara oricăror alianțe. Ca în cazul Italiei, forța comunismului în primii ani postbelici se datora diviziunilor sociale și ideologice profunde din perioada interbelică, puternic intensificate de lupta pentru eliberare din ultimii ani ai războiului. Nici un partid nu obținea măcar peste o cincime din locurile din Adunarea Națională, iar coalițiile erau șubrede. Prin urmare, peisajul politic era fragmentat în mod iremediabil.

Un al doilea motiv asociat divizării drepte franceze era figura emblematică a lui Charles de Gaulle. Războiul îl transformase pe de Gaulle într-un erou național, simbol al rezistenței franceze în fața nazismului. Totodată, războiul îi dăduse lui de Gaulle sentimentul propriului rol indispensabil pentru revenirea Franței la vechea glorie. Considerându-se mai presus de certurile și de tergiversările politicii parlamentare care îl umplea de dezgust, el se vedea drept un potențial salvator al națiunii. În 1946, de Gaulle a demisionat din fruntea guvernului provizoriu și, în 1947, a creat o nouă mișcare politică, Adunarea

Poporului Francez (*Rassemblement du Peuple Français*), dar, peste șase ani, în urma unei mari înfrângeri electorale, l-a abandonat și, în iulie 1955, s-a retras din nou din politică, sub pretextul scrierii memoriilor. Din acel moment, Charles de Gaulles a rămas o prezență distantă și cumpănitoare, retras în casa din Colombey-les-Deux-Églises, disprețuitor față de a Patra Republică, convins de faptul că avea să vină momentul în care Franța va avea din nou nevoie de el.

Criza care l-a adus pe de Gaulle din nou la putere a fost expresia unuia dintre cei mai importanți factori care au subminat republica: chestiunea colonială, mai precis, problema Algeriei (la care ne vom întoarce în scurt timp). Dacă Italia s-ar fi confruntat cu o astfel de problemă externă, probabil că regimul său politic s-ar fi prăbușit din cauza presiunii. În Franța, chestiunea Algeriei era o problemă constantă în politica internă. Gravitatea tot mai crescută a fost de ajuns pentru a diviza țara și, finalmente, pentru a distruge a Patra Republică.

Franța celei de-a Patra Republici era aproape imposibil de guvernat. Idealismul care urmase după eliberare părea la secole distanță. Termenul folosit pentru a descrie stagnarea era „imobilism” (*immobilisme*). Ca în cazul Italiei, guvernele se schimbau cu mare viteză – înainte de ascensiunea lui Charles de Gaulle existaseră 20 de guverne –, dar efectele erau insesizabile. Formarea unui guvern capabil să reziste chiar și pentru o scurtă perioadă era un proces dificil. Ocazional, Franța ajungea, timp de mai multe săptămâni, într-o stare de paralizie din cauza incapacității actorilor politici de a forma un guvern. La începutul anului 1951, în contextul unor mari greve provocate de creșterea galopantă a prețurilor, țara nu a avut guvern timp de nouă zile. În august, pauza între guverne a fost de 22 de zile. În primăvara anului 1953, Franța a trecut printr-o „criză politică record de cinci săptămâni” fără guvern, conform relatărilor lui Janet Flanner, o observatoare americană bine informată, care trăia de multă vreme la Paris. În toamna anului 1957, Franța a îndurat

din nou o perioadă de peste cinci săptămâni fără guvern și un nou val de greve inițiat de funcționarii publici care protestau din cauza salariilor reduse de inflația puternică apărută într-un context în care totuși industria prospera, iar cei cu dare de mână generaseră un boom de consum.

Cel mai bun prim-ministru al celei de-a Patra Republici, Pierre Mendès-France, un membru de stânga al Partidului Radical, a reușit să se mențină la putere timp de opt luni, în 1954–1955, prin decizii curajoase și bune abilități tactice înaintea opoziției săi de dreapta să îl răstoarne de la putere. În acel moment, Franța era deja cuprinsă de criza tot mai acută a războiului civil din Algeria, care avea să țină țara sub presiune în următorii ani. Guvernele franceze nu știau cum să abordeze criza. Alegerile pentru Adunarea Națională, din ianuarie 1956, au produs încă un parlament neconvingător. De această dată, o nouă forță distrugătoare de dreapta, poujadistii (creația lui Pierre Poujade, un comerciant din sudul Franței, inițial apărută ca formă de protest față de impozitare, dar câștigând rapid sprijin în rândul micilor antreprenori) – o mișcare cvasifascistă, care a obținut 11,6% din voturi și 51 de locuri în parlament – a contribuit la blocul implacabil al opoziției, alături de dușmanii lor ideologici, comuniștii și gaulliștii, menținând blocajul parlamentar și tensiunea politică.

Până în mai 1958, în al patrulea an al conflictului civil din Algeria, războiul se transformase într-o răscoală a coloniștilor albi conduși de generali de armată, care amenințau cu o revoltă a armatei franceze în cazul în care generalul de Gaulle nu revenea la putere în fruntea unui nou guvern național. De Gaulle aștepta de multă vreme un astfel de apel. În aceeași lună, a revenit triumfător pe scena politică. În contextul crizei grave, salvatorul patriei a acceptat să își împlinească destinul sacru. Până la finalul anului, a obținut o largă susținere plebiscitară pentru o nouă constituție, întemeind a Cincea Republică sub forma unui regim prezidențial. Afacerile interne și externe deveneau

prerogativele președintelui. Reformele constituționale introduse în 1962 i-au oferit lui de Gaulle puteri chiar mai mari, acum extinse asupra multor domenii din politica internă. De cealaltă parte, puterile parlamentului au fost puternic reduse. Cu toate acestea, Adunarea Națională era dominată de gaulliști, adepții supuși ai președintelui, garantându-i controlul total, în vreme ce reprezentanții stângii au dispărut din peisaj. Fenomenul a fost o adevărată revoluție conservatoare impusă de la vârf.

Problema spinoasă a Algeriei nu a dispărut. Soluția surprinzătoare la care a recurs de Gaulle s-a numărat printre cele mai importante realizări din cariera sa. Totuși, mărul otrăvit al chestiunii algeriene, care afectase politica franceză în anii 1950, era parte a problemei mai largi privind decuplarea de imperiu – o chestiune care a provocat diferite probleme în multe țări europene, mai ales în Marea Britanie.

Retragerea imperială

Al Doilea Război Mondial a marcat începutul sfârșitului pentru imperialismul european. Ambițiile imperiale violente ale Germaniei din Europa de Est fuseseră oprite pentru totdeauna, cu costuri enorme. Italia renunțase în mod oficial la pretențiile coloniale prin tratatul de pace încheiat cu Aliații, în septembrie 1947. Însă cinci țări vest-europene – Belgia, Franța, Marea Britanie, Olanda și Portugalia – încă dețineau colonii imense la momentul încheierii ostilităților. În plus, nu aveau nici o intenție de a renunța la ele. Cu toate acestea, în următorii 20 de ani, aproape toate coloniile aveau să dispară, excepție făcând coloniile tot mai anacronice ale Portugaliei (care aveau să fie desființate abia la mijlocul anilor 1970) și câteva rămășițe ale fostelor imperii grandioase ale Marii Britanii și ale Franței.

Mișcările naționale de independență au fost încurajate de ideile privind drepturile universale ale omului conținute de Carta Națiunilor Unite. Doctrinile supremației rasiale, baza ideologică

a dominației imperialiste, și-au pierdut legitimitatea. Totodată, poziția tot mai șubredă a puterilor coloniale a fost agravată de costurile din ce în ce mai greu de susținut ale administrării imperiilor. Pe măsură ce colonialismul a devenit tot mai costisitor și imposibil de legitimat din punct de vedere ideologic, în contextul progresului globalizării și al forțelor anticoloniale tot mai puternice (încurajate de succesul altor mișcări de independență), puterile imperialiste au cedat treptat în fața presiunilor pentru independență.

Primul imperiu prăbușit a fost cel olandez. Cuceririle japoneze demonstraseră slăbiciunea puterilor coloniale occidentale din Asia de Est și alimentaseră dezvoltarea mișcărilor naționaliste care, de îndată ce ocupația a luat sfârșit, au început lupta armată pentru independență în Indiile de Est Olandeze, care aveau să devină Indonezia. Mișcarea naționalistă de gherilă a purtat luptele anticolonialiste timp de patru ani. Olandezii au încercat să își refacă coloniile – o sursă bogată de cauciuc și de alte resurse –, dar forțele lor erau prea slabe pentru a preveni succesul insurgenților naționaliști care au obținut independența în 1949; însă au reușit să păstreze două provincii estice, care au format Noua Guinee Olandeză până în 1962.

Colonia belgiană Congo nu fusese direct implicată în conflictele celui de-al Doilea Război Mondial, fapt care probabil a încetinit mișcarea de independență, spre deosebire de mișcările similare din Asia de Est și de Sud sau din Africa de Nord. Cu dificultăți tot mai mari, belgienii – care în trecut trataseră această colonie cu o violență ieșită din comun, doar târziu preferând introducerea unei politici paternaliste mai blânde – au reușit să își păstreze teritoriul până la izbucnirea unui conflict armat în 1959. În acel moment, valul anticolonialist era în creștere puternică, susținut de Națiunile Unite. Recunoscându-și slăbiciunea și dându-și seama de inutilitatea menținerii administrației coloniale, belgienii au acordat independența statului Congo în anul următor, dar au lăsat în urmă un stat fragil, măcinat

de diviziuni interne, care, în curând, avea să fie marcat de un război civil.

Dimensiunea și răspândirea geografică a Imperiului Britanic au făcut ca decolonizarea să fie un proces mult mai complex decât fusese cazul pentru Olanda și Belgia. Așa cum procedaseră în timpul construcției imperiului, reprezentanții britanici au încercat să coopteze lideri naționaliști și conducători locali în procesul de disoluție a imperiului. Fenomenul a fost departe de a reprezenta un succes general, însă a permis adesea aplanarea tranziției și evitarea unor războaie coloniale. În mod decisiv, mișcările de independență tot mai puternice s-au confruntat, începând cu a doua jumătate a anilor 1950, cu un apetit imperialist drastic redus.

Un fapt surprinzător în multe feluri este cât de puțin dureroasă a fost – pentru poporul britanic, mai puțin pentru luptătorii pentru independență și pentru cei care trăiau în noile state succesoare – disoluția unui imperiu de astfel de dimensiuni. Acest lucru s-a datorat, probabil, faptului că nu mulți cetățeni britanici aveau cunoștințe bogate, cu atât mai puțin experiențe personale sau directe, despre fostele colonii. Deși multe familii aveau rude în dominioanele „albe” din Australia, Canada, Africa de Sud și Noua Zeelandă, imperiul își pusese în mod real amprenta mai ales asupra elitei educate în școlile private ale Marii Britanii, care căuta să obțină posturi în administrația colonială, în corpul de ofițeri sau să se implice în relațiile comerciale și bancare dintre metropolă și teritoriile coloniale. În orice caz, în anii 1960 dominioanele își slăbeau legăturile cu Marea Britanie, iar sprijinul popular al imperiului era tot mai redus. Fără îndoială, rămânea mândria oamenilor care își aminteau hărțile școlare care arătau cât de multe părți ale lumii fuseseră dominate de Marea Britanie, în special în rândul populației destul de vârstnice încât să-și amintească imperiul în perioada puterii sale absolute. Însă pentru mulți din generația tânără maturizată după război, probabil majoritatea, imperiul nu era decât o relicvă

istorică, deseori doar o serie de locuri exotice îndepărtate, cu nume stranii, recunoscute doar din colecțiile colorate de timbre.

Faptul că disoluția imperiului nu a fost traumatizantă pentru locuitorii Marii Britanii s-a datorat și caracterului său monolitic, precum și procesului treptat de transformare într-o asocieră mai liberă a națiunilor, în cadrul unui „Commonwealth”. Termenul „British Commonwealth of Nations” data din 1917 – chiar și atunci fiind o adaptare a ideii de „Commonwealth al națiunilor”, apărută în anii 1880. Egalitatea oficială a dominioanelor a fost recunoscută în 1931. Independența Indiei din 1947 a condus la o nouă modificare a terminologiei. În 1949, cuvântul „britanic” a fost eliminat din titulatura organizației, ea rămânând cunoscută doar ca „The Commonwealth of Nations”. În același an, monarhul britanic a fost acceptat drept conducător al Commonwealth-ului, ai cărui membri erau considerați liberi, printre ei putându-se număra state independente care puteau fi republici (cum era cazul Indiei). Deși nu toate coloniile britanice au ales să devină membre, majoritatea celor care obținuseră independența au făcut-o. Faptul că o serie de teritorii și-au câștigat treptat independența și au acceptat asocierea cu Marea Britanie prin intermediul Commonwealth-ului a făcut ca tranziția să fie relativ lină pentru majoritatea britanicilor – fiind acceptată cu o relativă pasivitate și fără prea multe tulburări politice, spre deosebire de Franța.

Pentru guvernul britanic, desființarea imperiului a însemnat, în general, reducerea costurilor. Această politică a fost adoptată încă din 1947, când Marea Britanie a acceptat inevitabilul și a acordat independența Indiei, Pakistanului și Birmaniei (apoi Insulei Ceylon, în anul următor). India nu mai era „bijuteria coroanei”, așa cum spunea un vechi clișeu. Încă dinainte de război, exporturile britanice în India erau în scădere, industriile interne, mai ales în domeniul textil, fiind în plină dezvoltare. Mai mult decât atât, Marea Britanie, cândva o mare creditoare, ieșise din război cu datorii imense față de India. Epuizată din punct de vedere financiar și incapabilă să acopere costurile

dominației britanice, mai ales în contextul tulburărilor masive și al violențelor interne dintre hinduși și musulmani, Marea Britanie s-a conformat cererilor de independență exprimate cu vehemență înaintea și în timpul războiului. Tentativele de predare a unei țări unite și pacificate s-au dovedit lipsite de speranță. Violența religioasă incontolabilă și atrocitățile îngrozitoare au determinat anunțul britanic de la începutul anului 1947, conform căruia regatul urma să se retragă din India indiferent de evoluția evenimentelor. Incapacitatea de a calma violențele a condus la decizia de divizare a subcontinentului sud-asiatic pentru a crea un Pakistan independent, cu o populație aproape complet musulmană. India și Pakistan au devenit națiuni independente la 15 august 1947 (partea estică a Pakistanului avea să devină, la rândul ei, o națiune separată în martie 1971, prin apariția Bangladesh-ului).

Marea Britanie a lăsat India într-o situație dezastruoasă. Conform istoricului Piers Brendon, imaginea plecării „onorabile și demne” a britanicilor este departe de adevăr. De fapt, „britanicii au plecat în plin masacru, acoperiți de duhoarea morții”. Violența religioasă, ajunsă la un nivel incredibil încă dinainte de plecarea britanicilor, a escaladat și mai mult după aceea. Ea s-a răspândit în cea mai mare parte a țării, dar a fost în mod special prezentă în provinciile cu mare densitate demografică: Bengal, în est, și Punjab, în nord. Musulmanii, hindușii și sikhii din Punjab trăiseră împreună generații după generații, dar acum descopereau că noile granițe aveau să fie trasate prin propriile provincii. Teama și violența mergeau mână în mână, oamenii fugind dincolo de noile granițe sau fiind forțați să o facă. Numărul celor uciși este estimat la circa un milion, în vreme ce numărul refugiaților plecați în ambele direcții, spre locuri mai sigure, în urma imensului proces de „purificare religioasă”, a fost de 13 milioane. Zeci de mii de femei au fost violate. Unele sate au fost incendiate. Relațiile dintre India și Pakistan aveau să rămână tensionate decenii la rând. Însă

tragedia indienilor și a pakistanezilor, precum și pierderea celei mai importante posesiuni imperiale britanice timp de două secole nu au creat prea multă agitație în rândul unei societăți britanice lovite de austeritatea postbelică și preocupate mai ales de propriile greutăți și probleme.

Reducerea pierderilor și retragerea din calea violențelor incontrolabile au marcat, de asemenea, retragerea britanică din teritoriul mandatat al Palestinei în 1947. Mandatele care fuseseră impuse de Liga Națiunilor, la sfârșitul Primului Război Mondial, după disoluția fostului Imperiu Otoman, erau de fapt operațiuni de exploatare ale puterilor coloniale pe durata unei tranziții spre o guvernare autonomă. Marea Britanie a primit mandate în Palestina, Transiordania (Iordania de mai târziu) și Irak, iar Franța a avut mandate în Siria și Liban. Prin Declarația Balfour din 1917, Marea Britanie sprijinise cauza sionistă de creare a unui „cămin național pentru poporul evreu” în Palestina. Principalul motiv din spatele declarației nu a fost în primul rând de natură umanitară, ci a vizat obținerea sprijinului evreilor din Statele Unite pentru susținerea americană a Aliaților în război și a căutat să îi determine pe evreii ruși să nu ia în considerare o pace separată cu Germania. Însă această mișcare naivă și oarecum cinică a creat un câmp minat care, la multe generații distanță, încă nu a fost dezamorsat.

Declarația nu a făcut referire directă la un stat evreu, iar Arthur Balfour, pe atunci ministrul de Externe al Marii Britanii, a indicat precis faptul că nu trebuiau să fie prejudiciate drepturile comunităților noniudaice din Palestina. Însă acestea erau doar iluzii. Ostilitatea arabilor a fost amplificată de numărul tot mai mare de coloniști evrei mutați din cauza persecuțiilor antisemite din Europa, din anii 1930. Guvernanții britanici au suprimat cu brutalitate ceea ce avea să fie o revoltă arabă de mare amploare, între 1936 și 1939. Însă propunerile lor, la început de împărțire a teritoriului, apoi pentru un stat unitar cu imigrație evreiască reglementată, nu au fost nici pe placul arabilor, nici

pe placul evreilor. Continuând să mențină cotele scăzute de imigrație chiar și după cel de-al Doilea Război Mondial – în timp ce americanii, susținuți de opinia publică mondială, făceau presiuni pentru acceptarea unui număr mare de supraviețuitori ai Holocaustului în locuri sigure din Palestina –, britanicii au fost obligați să se confrunte cu un val de atacuri teroriste sioniste. Ei erau conștienți de faptul că se aflau pe marginea unei prăpăstii: acceptarea cererii americanilor de creștere a cotelor de imigrație evreiască ar fi provocat, în mod cert, o nouă revoltă arabă. Mai mult decât atât, costurile menținerii mandatului palestinian – 40 de milioane de lire sterline pentru staționarea a 100 000 de soldați – erau prea ridicate în contextul austerității postbelice. „Ne apropiem de momentul în care va trebui să aducem acasă toate trupele din Palestina“, a fost mesajul transmis guvernului laburist de către ministrul Finanțelor, Hugh Dalton, în 1947.

Fără posibilități de ieșire din impas și confruntat cu scăderea popularității mandatului în rândul britanicilor, guvernul de la Londra a abandonat lupta, lăsând Națiunile Unite, în 1947, să găsească cea mai bună soluție. Însă, după ce ONU și-a dat acordul pentru divizarea Palestinei într-un stat evreiesc și unul arab, britanicii au refuzat aplicarea planului din cauza ostilității arabilor, anunțând că urmau să își încheie mandatul pe 14 mai 1948. În acel moment, guvernul israelian condus de David Ben-Gurion a anunțat crearea statului Israel. Multe națiuni, inclusiv Statele Unite și Uniunea Sovietică, au recunoscut imediat noul stat. Din perspectiva multora, suferința evreilor europeni în urma genocidului pus în aplicare de Germania nazistă oferea un imperativ moral urgent pentru crearea unui stat evreiesc în Israel. Scena era pregătită pentru primul conflict armat între Israel și vecinii arabi, Războiul Arabo-Israelian din 1948–1949.

Până la momentul semnării armistițiului, din februarie 1949, neînțelegerile dintre armatele arabe au permis Israelului să își extindă teritoriul dincolo de limitele planificate în propunerea

inițială de partiție înaintată de ONU. Evenimentele au dat naștere unor dușmăanii adânci, imposibil de stins, în rândul țărilor vecine, precum și printre cei 750 000 de palestinieni care s-au refugiat în Iordania (fosta Transiordania), Siria, Liban și Fâșia Gaza. Armistițiul din 1949 nu a soluționat nimic. De fapt, a garantat reluarea, până la urmă, a ostilităților. Ramificațiile ulterioare ale chestiunii palestinienilor pentru Marea Britanie și pentru întreaga Europă (și pentru cea mai mare parte a lumii) aveau să fie într-adevăr profunde. Dar, la acea vreme, Marea Britanie se simțea ușurată că reușise să se retragă dintr-o problemă atât de complicată. Britanicii de rând și-au continuat traiul normal, mulțumiți că scăpaseră de o problemă din Orientul Mijlociu pe care nu o înțelegeau și de care nici nu le păsa.

Retragerea Marii Britanii din India și din Palestina nu a însemnat sfârșitul brusc al dominației imperiale. Forțele britanice au ținut în frâu – cel puțin pentru moment – mișcarea naționalistă din Malaya, o regiune cu resurse prețioase de cauciuc, prin impunerea stării de urgență în iunie 1948 și trimiterea forțelor militare împotriva insurgenților comuniști. Totodată, între 1952 și 1956, britanicii au fost implicați în reprimarea violentă (soldată cu mii de morți) din Kenya a rebelilor Mau Mau, a căror luptă anticolonială s-a manifestat prin atrocități îngrozitoare. Însă zidurile colonialismului încă nu căzuseră. Dar nu mai aveau mult. Straniu, evenimentul care a produs explozia ce a dat ultima lovitură colonialismului britanic s-a produs într-o țară deja independentă și care nu făcuse oficial parte niciodată din imperiu: Egipt.

În iulie 1952, un grup de ofițeri din armata egipteană l-a răsturnat de la putere pe regele Farouk – un monarh frivol al cărui stil de viață extravagant îi accentua inutilitatea în fruntea statului. Unul dintre ofițeri, colonelul Gamal Abdel Nasser, s-a impus rapid ca figură dominantă a noii republici. După doi ani a devenit președinte, iar în afara Egiptului era considerat principalul susținător al anticolonialismului arab.

Poziția sa antioccidentală și deschiderea față de blocul sovietic (care i-a furnizat armele pe care Statele Unite nu erau dispuse să i le ofere) au generat opoziția tot mai vocală a Statelor Unite, precum și a Marii Britanii și Franței. Nasser era văzut drept un pericol grav pentru influența Occidentului într-o regiune extrem de volatilă, amenințând resursele petroliere vitale pentru economiile occidentale. Prim-ministrul britanic Anthony Eden, care îl înlocuise pe bătrânul și infirmul Winston Churchill în aprilie 1955, fusese martor direct, în anii 1930, la eșecul politicii conciliatoriste folosite pentru gestionarea agresiunilor lui Hitler și Mussolini. Acest fapt i-a afectat grav evaluarea lui Nasser, pe care îl prezenta, într-un mod oarecum isteric, drept un dictator care trebuia oprit imediat. Prim-ministrul socialist al Franței, Guy Mollet, era îngrijorat de influența ideologiei pan-arabe a lui Nasser asupra locuitorilor musulmani din teritoriile franceze din Africa de Nord, fiind, prin urmare, de acord cu afirmațiile lui Eden; intențiile lui Nasser îi aminteau de scopurile descrise de Hitler în *Mein Kampf*, declara el. Conform scriitoarei Janet Flanner, francezii erau uniți de „complexul München“, văzându-l pe Nasser drept un „Hitler arab“, și erau pregătiți să „riște un mic război“ pentru a împiedica un război mai mare declanșat de „ideologia pan-arabă“.

Conform unui acord din 1936, trupelor britanice le era permisă staționarea în Egipt pentru a proteja zona Canalului Suez, conducta crucială de petrol ieftin. Însă britanicii au acceptat, în 1954, să evacueze zona, egiptenii considerându-i nimic mai mult decât o forță de ocupație. Trupele britanice au părăsit Canalul Suez în iunie 1956. La 16 iulie, tot mai iritați de tentativele lui Nasser de a-i îndrepta împotriva sovieticilor, printr-un gest care era de așteptat, americanii și-au retras finanțarea pentru construcția Barajului de la Aswan de pe Nil, un proiect major pentru prestigiul național și vital pentru resursele de apă ale Egiptului. În săptămâna următoare, Nasser a naționalizat Canalul Suez.

După ce eforturile diplomatice au eșuat în a-l convinge pe Nasser să își schimbe decizia, Marea Britanie și Franța au decis să pună problema în fața Națiunilor Unite, unde, deloc surprinzător, nu au ajuns la nici o soluție din cauza dreptului de veto al Uniunii Sovietice. Pentru orice eventualitate, liderii britanici și francezi se pregăteau deja să ignore decizia ONU și planificau o soluție militară. Surprinzător, credeau că puteau acționa fără a informa guvernul american despre planurile lor – o ultimă demonstrație a aroganței puterilor coloniale în relațiile internaționale. A fost pusă la cale o conspirație la nivel înalt în care a fost implicat și Israelul. Trupele sale urmau să ocupe Peninsula Sinai înaintea Marii Britanii și a Franței, cerând în prealabil retragerea ambelor tabere, fiind siguri că propunerea avea să fie respinsă, apoi urmând să lanseze atacuri aeriene și maritime, ca să „restabilească ordinea” și să redobândească controlul asupra Canalului Suez.

Invazia israeliană a început pe 29 octombrie 1956. Două zile mai târziu, Nasser a închis traficul comercial de pe Canalul Suez; el nu avea să mai fie deschis până la începutul anului următor. Pe 5 noiembrie, trupele britanice și franceze s-au parașutat în Egipt. Succesele militare inițiale – se crede că ele ar fi condus la recucerirea Canalului într-o zi sau două – au fost oprite de presiunea internațională masivă. Sovieticii au adus în discuție posibilitatea unor atacuri asupra invadatorilor și perspectiva unei crize care putea deveni război nuclear. Serioasă sau nu, amenințarea i-a determinat pe americani să pună capăt crizei cât mai repede. Liderii americani erau furioși că nu fuseseră informați despre planul de invazie, iar amenințarea lor privind subminarea lirei sterline în cazul în care nu încheiase un armistițiu s-a dovedit decisivă. În contextul în care pierderile de valută – deja imense după primele două zile ale operațiunii din Suez – creșteau până la un nivel periculos, britanicii s-au conformat și au ajuns la un acord fără a-i consulta pe francezi. O misiune ONU de menținere a păcii a fost trimisă în Egipt.

Retragerea britanicilor și a francezilor s-a produs până pe 22 decembrie. Catastrofa diplomatică fusese evitată.

Stânga britanică a fost indignată de această întoarcere la vechiul aventurism colonial. Dreapta era mai degrabă consternată de crasa incompetență a guvernului dezvăluită de dezastrul din Suez. Eden a demisionat din funcția de prim-ministru, motivația oficială fiind starea proastă de sănătate. Așteptase ani la rând pe margine ca succesor al lui Churchill, care se agățase de putere. Fusese un ministru de Externe experimentat și foarte respectat înainte și după război. Ironia absolută era faptul că făcuse o greșală atât de profundă și dăunătoare chiar într-o chestiune de politică externă. Totuși, în politica internă, Criza Suezului a adus prejudicii remarcabil de mici guvernului conservator care o gestionase în mod dezastruos. Succesorul lui Eden, Harold Macmillan, a reușit să câștige alegerile din 1959, în timp ce laburiștii, care au atacat puternic guvernul din cauza chestiunii Suezului, au rămas pe loc. Când venea vorba despre lucrurile importante din viața oamenilor obișnuiți, Suezul era la capătul listei. Dar, chiar și în aceste condiții, Suezul a fost un moment de răscruce în istoria postbelică a Marii Britanii, fiind o lovitură cu urmări de lungă durată pentru încrederea de sine a țării și pentru poziția globală a unui stat care până atunci se numărase printre „cele Trei Mari Puteri” (*The Big Three*).

Relațiile cu Statele Unite au fost reparate imediat. Mult trâmbițata „relație specială” avea să fie în mod repetat subliniată, iar prietenia anglo-americană urma să fie lăudată la începutul anilor 1960 de liderii celor două țări – Macmillan, personificarea conservatorismului elitist din Marea Britanie, și John F. Kennedy, simbolul conducerii dinamice și tinere a Statelor Unite. Însă „relația specială” era una extrem de dezechilibrată. Era mai evident ca oricând faptul că, după Criza Suezului, Marea Britanie nu mai putea să inițieze acțiuni semnificative în politica internațională fără sprijinul „Unchiului Sam”.

Guvernul britanic și-a dat seama că joaca luase sfârșit. Marea Britanie nu își mai putea permite să mențină prezențe militare în atât de multe părți ale lumii. Trebuia să accepte că ideea colonialismului aparținea istoriei, că faptul cel mai important pentru viitor era să mențină relații amicale cu noile state independente care urmau să se nască la sfârșitul epocii imperialiste. De îndată ce s-a ajuns la această reevaluare fundamentală, sfârșitul imperiului s-a produs cu mare rapiditate – și fără prea multe lamentări în rândul populației britanice. Independența Sudanului, în ianuarie 1956, venise chiar înainte de Criza Suezului. Ghana (cunoscută anterior drept Coasta de Aur) își obținuse independența în martie 1957. Malaya, cea mai valoroasă colonie din punct de vedere economic, devenise independentă în iulie 1957. În Cipru, independența (cu păstrarea bazelor militare de către britanici) a fost proclamată în august 1960, însă, în acest caz, după un conflict intern violent și soluționat superficial între ciprioții greci și cei turci. Între 1960 și 1966, alte 19 foste colonii (Nigeria, Sierra Leone, Tanganyika, Zanzibar, Uganda, Kenya, Nyasaland, Rhodesia de Nord, Bechuanaland, Basutoland, Samoa de Vest, Jamaica, Barbados, Trinidad și Tobago, Malta, Singapore, Gambia, Insulele Maldive și Guyana Britanică) și-au obținut independența.

Harold Macmillan a descris bine atmosfera, exprimând în același timp un fapt evident, în discursul ținut la Cape Town în 1960, unde a vorbit despre „vântul schimbării” care bătea pe continentul african. Principala rezistență nu a venit din partea Marii Britanii, ci din rândurile coloniștilor albi din Uniunea Africii de Sud și din Rhodesia de Sud învecinată. Refuzând să renunțe la sistemul rasist al apartheidului, Africa de Sud a părăsit Commonwealth-ul în 1961. Guvernul din Rhodesia a declarat independența țării în noiembrie 1965, în fața unei opoziții britanice privind o astfel de decizie, dorind să mențină dominația minorității albe în ciuda criticilor venite din partea celorlalți membri ai Commonwealth-ului. Evenimentul a condus la un război civil

de 15 ani, dar rezultatul a fost doar amânarea inevitabilului. În cele din urmă, Rhodesia și-a obținut independența sub forma noului stat Zimbabwe, în aprilie 1980.

În acel moment, Imperiul Britanic – cu excepția câtorva rămășițe neimportante – era de mult dispărut, funeraliile fiind oficializate prin retragerea, în 1968, a forțelor britanice din bazele situate „la est de Suez”. Marea Britanie nu își mai putea permite angajamente globale costisitoare și inutile. În plus, la începutul anilor 1960, comerțul cu Commonwealth-ul era în scădere rapidă. Dominioanele mergeau tot mai mult pe propriile căi, slăbindu-și legăturile cândva puternice cu Regatul Unit. Mulți lideri politici și de afaceri începeau să ajungă la concluzia că Marea Britanie trebuia să își reorienteze interesele, să își asigure viitoarea prosperitate mai puțin prin relațiile cu fostele colonii și mai mult prin colaborarea cu vecinii europeni ale căror economii erau în creștere. Marea Britanie parcurgea drumul de la putere imperialistă mondială la cel de putere europeană. În 1962, Dean Acheson, fost secretar de stat american, a făcut următoarea observație: „Marea Britanie a pierdut un imperiu, dar nu și-a găsit încă un rol”. Decenii mai târziu, remarca era în continuare de actualitate.

Criza Suezului nu a avut nici pe departe aceeași semnificație pentru francezi. Dezbaterile politice înverșunate și meditative despre un rol global al țării, care consumau clasa politică britanică, erau absente în Franța. Campania din Egipt beneficiase de un sprijin larg, iar cea mai mare parte a vinei pentru eșec nu a fost atribuită guvernului francez, ci Statelor Unite și Națiunilor Unite, care, așa cum se sugera, opriseră atacul chiar în momentul în care victoria era iminentă. Spre deosebire de Anthony Eden, Guy Mollet nu s-a confruntat cu multe voci care să-i ceară demisia și a primit un vot de încredere în parlamentul francez. Pentru Franța, căderea imperiului nu a fost simbolizată de Criza Suezului, ci de Indochina și, mai presus de toate, de Algeria. În vreme ce britanicii s-au conformat, în mod surprinzător,

nevoii de a renunța la angajamentele imperiale, căderea imperiului francez a fost un proces traumatizant.

Imperiul colonial francez – al doilea ca mărime după cel britanic – fusese supus unor mari presiuni de război. În coloniile franceze, fidelitatea politică a favorizat la început Regimul de la Vichy, după înfrângerea catastrofală din 1940, dar, așa cum se întâmplă adesea după confruntări sângeroase, până la jumătatea războiului, ele s-au reorientat spre Franța Liberă a lui Charles de Gaulle. În același timp, umilirea militară a Franței dăduse un nou suflu sentimentelor anticoloniale din teritoriile din Orientul Mijlociu și din Africa. Teritoriile aflate sub mandat francez, Liban și Siria, au ieșit din război ca țări independente. În mod notabil, mișcările anticoloniale au căpătat putere în Africa de Nord, unde o revoltă armată algeriană a fost înăbușită cu forța în 1945. Teritoriile franceze din Africa de Vest și din Africa Ecuatorială au rămas calme. În colonia izolată a Madagascarului, o revoltă împotriva dominației franceze a fost suprimată violent în 1947. Conform unor estimări, aproape 100 000 de malgași au fost uciși până la înăbușirea revoltei în anul următor. Dominația colonială franceză incomodă a fost reluată și a rezistat în Madagascar până la obținerea independenței, în 1960.

Guvernul provizoriu din Franța a făcut după eliberare o serie de concesii minore coloniilor africane, privind drepturile politice și cetățenești, oferind o extindere limitată a dreptului de vot și a reprezentării în parlamentul francez. Noua constituție din 1946 a utilizat denumirea de „Uniune Franceză” în loc de „imperiu”, încercând să mai reducă din sentimentul de supunere al teritoriilor coloniale în același mod în care britanicii puseseră accentul pe „Commonwealth”. Cele mai grave manifestări ale abuzurilor colonialiste au fost reduse substanțial. Dar la suprafață imperiul colonial francez a rămas în mare parte neschimbat. În plus, nici una dintre schimbările și așa ne semnificative nu și-a lăsat amprenta asupra opiniei publice din Franța. Dacă, în general, francezii erau de acord cu schimbările, puțini dintre

ei acceptau ideea acordării independenței teritoriilor coloniale. În mod cert exista un sentiment liberal care favoriza reforma colonială, dar și o opoziție de stânga față de colonialism, în general. Însă pentru majoritatea francezilor imperiul era o chestiune de prestigiu național.

El avea să fie supus unor presiuni puternice în Indochina. Autoritățile de la Vichy continuaseră să guverneze Indochina (alcătuită din Vietnam, Thailanda și Laos) efectiv ca marionete ale japonezilor până târziu în timpul războiului. În martie 1945, temându-se de pierderea loialității în favoarea lui de Gaulle, japonezii au trecut la administrare directă, dând un impuls mișcărilor naționale de independență, folosite ca armă împotriva puterilor imperialiste. Problemele cu care Franța avea să se confrunte au fost provocate de încercările sale postbelice de reafirmare a supremației coloniale. Principalele dificultăți au apărut în Vietnam, unde împăratul Bao-Dai abdicase, iar liderul comunist Ho Și Min, al cărui anticolonialism se formase în timpul anilor petrecuți la Paris, imediat după Primul Război Mondial, proclamase o republică la doar câteva zile după înfrângerea japonezilor în august 1945. (În mod remarcabil, Ho primise ajutor semnificativ pentru a crea propria bază de putere prin intermediul transporturilor americane de arme și al pregătirii militare oferite de OSS, Oficiul pentru Servicii Strategice, forțelor sale de gherilă care luptaseră împotriva japonezilor în ultimele luni ale războiului.) Sprijiniți de opinia publică din țară, francezii au refuzat să accepte sfârșitul dominației și au trimis peste 30 000 de soldați pentru a învinge armata curajoasă de țărani a lui Ho Și Min, Viet Minh, impunând un guvern-marionetă în sudul țării (în acel moment, purtând numele Cochinchina). Încăpățânarea francezilor a condus la escaladarea conflictului într-un război lung și brutal, dar imposibil de câștigat, împotriva forțelor de gherilă Viet Minh.

Un număr tot mai mare de soldați din trupele coloniale au fost aruncați în luptă. Până în 1952, numărul total a ajuns la 560 000,

Însă numai 70 000 erau voluntari francezi, în timp ce restul fuseseră aduși din colonii, în mare parte chiar din Vietnam. Până în acel moment, Războiul din Indochina devenise insuportabil de scump pentru Franța, consumând 40% din întregul buget al apărării, și putea fi susținut doar prin intermediul ajutoarelor financiare substanțiale și din ce în ce mai mari oferite de Statele Unite – unde, după triumful lui Mao în China, în 1949, și după izbucnirea Războiului din Coreea, exista o îngrijorare intensă față de „efectul de domino” al răspândirii comunismului în Asia de Sud-Est.

Între timp, războiul din Vietnam devenise foarte nepopular în Franța. Pierderile creșteau. În cele din urmă, numărul soldaților coloniali francezi uciși a ajuns la 92 000. În 1947, 52% din cei chestionați erau în favoarea războiului pentru menținerea coloniei Indochina, dar în februarie 1954 numărul ajunsese pe 7%. Această scădere s-a produs înainte de cel mai mare dezastru din istoria colonială franceză: înfrângerea administrată de forțele Viet Minh pe 7 mai 1954, în urma unui asediu de opt zile asupra forțelor franceze de la Dien Bien Phu, în nord-vestul Vietnamului. Francezii au pierdut 1 500 de oameni în asediu, iar alți 10 000 au fost capturați. Dien Bien Phu a fost văzut drept o umilință națională.

Francezii se săturaseră. În mod previzibil, guvernul a căzut. La preluarea funcției de prim-ministru, Pierre Mendès-France a promis să demisioneze dacă nu ajungea la un acord de pace cu Vietnam în decurs de o lună. Surprinzător, a reușit să își atingă scopul. La Geneva, pe 21 iulie 1954, a fost semnat un armistițiu aprobat de marea majoritate a Adunării Naționale, care i-a acordat premierului „ovații extraordinare”. Mendès-France a devenit „practic un erou național” în ochii publicului francez sătul de conflictul costisitor și catastrofal dintr-o parte îndepărtată a lumii, accesibilă doar câtorva cetățeni francezi. Acesta a fost semnalul unui proces rapid de retragere a francezilor din Indochina. Nimeni nu mai avea curaj să prelungească prezența

trupelor franceze în regiune. Până în 1956, procesul de retragere s-a încheiat. Guvernul francez a fost mai mult decât mulțumit să predea mărul otrăvit americanilor și să îi lase pe aceștia să își asume responsabilitatea pentru situația complicată din Vietnam.

Conform acordului temporar de la Geneva, Vietnamul a fost divizat de-a lungul paralelei 17; totodată, au fost planificate alegeri pentru unificarea țării, care trebuiau să aibă loc doi ani mai târziu. Alegerile nu au mai avut loc niciodată. Opoziția americană, care considera că acordul conducea la o victorie concludentă a lui Ho Și Min, a avut grijă ca alegerile să nu aibă loc. Americanii oferiseră de zece ori mai multe ajutoare francezilor decât îi oferiseră sovieticii și chinezii lui Ho Și Min. Însă, conform opiniei Washingtonului, aceste cheltuieli uriașe s-ar fi dovedit inutile dacă în Vietnam urmau să triumfe comuniștii. Așadar, americanii au continuat să susțină un guvern-marionetă corupt în sudul țării, guvern care avea un interes la fel de scăzut precum al americanilor ca alegerile să aibă loc – rezultatul aproape garantat fiind transformarea Vietnamului într-un stat comunist condus de Ho Și Min. Intransigența francezilor de dinaintea părăsirii unei cauze pierdute a fost înlocuită de miopia americanilor, care nu au reușit să vadă o cauză evident pierdută. Cele mai grave chinuri pentru poporul vietnamez abia urmau să înceapă. Tragedia avea să devină tot mai profundă și urma să dureze încă 20 de ani.

Imediat după terminarea unui război colonial, altul a început apoi pentru Franța. Dacă războiul din Indochina fusese la mare distanță, cel din Algeria, început în 1954, era aproape de casă. Într-un sens, era chiar *acasă*, deoarece Algeria (colonizată încă din 1830) fusese administrată ca parte integrantă a Franței începând cu 1848 și, spre deosebire de alte părți ale imperiului francez, fusese colonizată de sute de mii europeni (nu doar francezi), cunoscuți și sub denumirea de *pied-noirs* (probabil, așa cum se credea, din cauza ghetelor negre pe care le purtaseră primii coloniști). Nivelul de discriminare politică și

economică la care i-au supus coloniștii pe musulmanii majoritari generase proteste anticoloniale încă din anii 1930 și dusesese la suprimarea unei mișcări naționaliste emergente. Cererile de reformă s-au făcut din nou auzite la mijlocul războiului. Furia produsă de concesiile limitate de reformă ale francezilor a condus la izbucnirea unor proteste violente odată cu terminarea războiului, reprimare sângeros de armată și poliție, care au ucis câteva mii de musulmani. După aceste evenimente, francezii au creat o Adunare Algeriană, însă au oferit doar un drept limitat de vot populației musulmane majoritare.

Tensiunea mocnea aproape de suprafață. Explozia era inevitabilă. Ea s-a produs pe 1 noiembrie 1954, când Frontul de Eliberare Națională (FLN, *Front de Libération Nationale*) a atacat câteva obiective ale autorităților coloniale, începând ceea ce avea să fie războiul de opt ani pentru independența unui stat algerian bazat pe principiile Islamului. Mendès-France, care abia câștigase popularitate în urma încheierii Războiului din Indochina, nu era dispus să facă vreo concesie în acest caz. El a respins imediat orice idee de secesiune a Algeriei, care era un *departament* al Franței. Poziția sa a fost foarte populară.

De fapt, în 1954, Mendès-France a pus în mișcare mecanismul care avea să conducă, până în 1956, la obținerea independenței de către Tunisia și Maroc. Mișcările de independență din aceste țări se confruntaseră cu violența colonială, iar lupta anticolonială se soldase cu vărsări de sânge și atrocități, însă guvernul francez, și el aflat sub presiune internațională, a trebuit, în cele din urmă, să aleagă calea ușoară de ieșire dintr-o situație dificilă. Însă Tunisia și Maroc fuseseră considerate colonii; Algeria era văzută drept parte integrantă a Franței, fiind administrată de Ministerul de Interne, nu de Oficiul Colonial. În ochii francezilor (dar nu și din perspectiva algerienilor), conflictul tot mai acut din Algeria nu era un război colonial, ci un război *civil*.

Escaladarea violențelor și a represaliilor extreme a devenit un tipar. Într-un moment de ruptură, în august 1955, peste 100 de coloniști civili au fost uciși în cadrul unei acțiuni planificate a FLN, determinând represalii brutale care au lăsat în urmă peste 1 000 de musulmani morți (conform altor estimări, numărul a fost chiar mai mare). Atacurile teroriste și atrocitățile concentrate împotriva unui regim care se baza pe represalii înfiorătoare era rețeta pentru intrarea într-o spirală a dezastrului. Prim-ministrul Guy Mollet a încercat, pentru o scurtă perioadă, în 1956, o politică de conciliere, dar s-a confruntat cu opoziția vehementă a coloniștilor, întorcându-se imediat la obiectivul de înăbușire a revoltei. Numărul de soldați a fost dublat. Tortura a fost folosită pe scară largă împotriva celor suspectați de apartenență la Frontul de Eliberare Națională. Au fost trimise forțe militare uriașe. Însă FLN a răspuns prin continuarea atacurilor teroriste. Opinia publică s-a întors împotriva războiului brutal, în frunte aflându-se intelectuali de stânga notabili (cei mai proeminenți fiind Pierre Vidal-Naquet și Jean-Paul Sartre); totodată, au fost organizate proteste de proporții față de barbaria armatei franceze din Algeria.

Cu toate acestea, deși opinia publică își dorea cu disperare încheierea războiului, ea nu era de acord cu independența Algeriei. În orice caz, obstacolul uriaș din calea oricărei tentative de acordare a independenței era refuzul direct și violent al coloniștilor de a accepta un astfel de deznodământ. La începutul anului 1958, debuta nu doar o criză de guvern, ci și o criză a statului. După ce Pierre Pflimlin a devenit prim-ministru, pe 14 mai 1958, criza a izbucnit. Pflimlin era în favoarea negocierilor cu FNL. Pentru coloniști, toată afacerea mirosea a trădare din partea Parisului. Ei au ocupat clădirea guvernului din Alger și l-au ales pe liderul parașutiștilor, generalul Jacques Massu, cel care comandase campania antiteroristă brutală din anul anterior, să conducă ceea ce avea să devină o revoltă împotriva guvernului francez. Era evident că armata sprijinea revolta.

Acesta a fost contextul în care Charles de Gaulle a fost chemat să preia puterea. Pflimlin, proaspăt instalat în funcția de prim-ministru, a fost forțat să renunțe la putere. Aceasta a fost uvertura creării celei de-a Cincea Republici.

Coloniștii credeau că de Gaulle era omul lor. Ei se așteptau ca prestigiul său să ajute la încheierea Războiului Algerian în favoarea lor. Însă aveau să fie dezamăgiți profund și înfuriați după ce de Gaulle, dându-și seama cât de incontrollabilă era chestiunea, a dat indicații pentru deschiderea negocierilor pentru un acord. Decizia l-a adus pe de Gaulle într-o postură incomodă, între extremele Frontului de Eliberare Națională, neînduplecat în fața cererilor de independență, și coloniștii din Algeria care erau dispuși să pornească rezistența armată împotriva cererilor algeriene. Un grup de generali nemulțumiți a format OAS (*Organisation de l'Armée Secrète*), sub conducerea unui fost susținător al lui de Gaulle, generalul Raoul Salan. Ei au pus la cale mai multe lovituri de stat împotriva guvernului, au întreprins o campanie de atacuri cu bombă în Franța și au încercat să îl asasineze pe de Gaulle. În total, OAS a fost responsabilă de moartea a aproximativ 2 700 de oameni, aproape toți algerieni musulmani.

În mijlocul unor violențe uriașe, Războiul din Algeria a continuat pe parcursul anilor 1960 și 1961. Însă victoria a fost de partea lui de Gaulle. Acesta a fost destul de realist încât să își dea seama că pacea putea fi obținută doar prin acordarea independenței Algeriei și, treptat, a făcut pași în această direcție. De Gaulle și-a folosit poziția și autoritatea pentru a obține sprijinul a 90% din electoratul francez pentru armistițiul semnat la 18 martie 1962, care a condus la declarația de independență a Algeriei de la 5 iulie. Majoritatea coloniștilor supărați, în număr de peste 800 000, și-au dat seama că nu mai aveau nici un viitor în Algeria, așadar, au plecat în sudul Franței, împreună cu comunitatea evreiască algeriană. Algerienii care lucraseră pentru regimul colonial, cunoscuți sub numele de *harki*, adesea

în funcții administrative modeste sau în poliție și în armată, s-au confruntat cu represaliile înfiorătoare ale Frontului de Eliberare Națională, la sfârșitul războiului. O mică parte dintre ei au reușit să fugă în sudul Franței, unde au fost tratați într-un mod abominabil de autoritățile franceze, fiind supuși discriminării sociale, evitați și disprețuiți de majoritatea populației. Numărul total al victimelor acestui conflict brutal de opt ani este aprig disputat, însă o estimare minimă indică nu mai puțin de 170 000 de morți. După toate probabilitățile, numărul a fost mult mai mare. Marea majoritate a celor uciși au fost musulmani algerieni. Nici un francez nu a fost judecat pentru crime în tribunalele din Franța. „Misiunea civilizatoare” a Franței – justificarea ideologică a dominației asupra altor popoare – degenerase în barbarie.

În mod remarcabil, la apogeul războiului murdar din Algeria, Charles de Gaulle se afla în mijlocul unui proces de lichidare a colonialismului în aproape toate țările din restul Africii. Constituția Celei de-a Cincea Republici din 1958 înlocuise sintagma „Uniunea Franceză” cu aceea de „Comunitate Franceză”, prin care teritoriile coloniale primeau drepturi extinse de autonomie, dar nu independență totală. Inițial, doar Guineea Franceză a respins integrarea în comunitate. Însă acest gest a oferit un exemplu urmat rapid de alte foste colonii. Vântul anticolonialismului începea să bată puternic la finalul anilor 1950, iar Algeria era departe de a fi o reclamă pozitivă pentru administrația franceză. De Gaulle a oferit teritoriilor dependente dreptul de a alege. În cele din urmă, alegerile au fost făcute. Între 1958 și sfârșitul anului 1960, 15 foste colonii franceze (Madagascar, Sudanul Francez, Senegal, Ciad, Congo Francez, Gabon, Mauritania, Ubangi-Shari, Camerun, Togo, Mali, Dahomey, Niger, Volta Superioară și Coasta de Fildeș) au urmat Guineea pe calea independenței. Până în 1961, Comunitatea Franceză a fost redusă aproape de uitare. Contrastul dintre retragerea imperiului în restul coloniilor, prin admiterea dorinței evidente și de neoprit pentru independență, și acceptarea

difficilă a inevitabilului în Algeria, doar după vărsările de sânge din urma unui război de lungă durată, este limpede. Statutul diferit al Algeriei a fost diferența esențială. A fost nevoie de abilitățile politice și de realismul lui Charles de Gaulle pentru a pune capăt apartenenței mai mult nominale a unui teritoriu care, în pofida negațiilor oficiale, era, de fapt, o colonie întemeiată pe discriminarea a 9 milioane de locuitori indigeni de către un milion de coloniști.

Până la mijlocul anilor 1960, din fostele mari imperii ale Franței și Marii Britanii mai existau doar câteva rămășițe. Epoca Imperiilor era încheiată.

*

Funeraliile de stat ale lui Winston Churchill – ultimul supraviețuitor dintre cei „Trei Mari” lideri din vremea războiului – de pe 30 ianuarie 1965 au simbolizat dispariția unei generații legate de certitudinile statului național, ale dominației imperialiste și ale politicii europene a Marilor Puteri. Președintele Franței, Charles de Gaulle, și fostul președinte al Statelor Unite, generalul Dwight D. Eisenhower, care fuseseră alături de Churchill în lupta contra Germaniei naziste, s-au aflat printre reprezentanții celor 112 țări care au participat la înmormântarea sa, o manifestare extraordinară de ritualuri și de formalități. Europa de atunci avea puține lucruri în comun cu cea care se născuse din războiul încheiat cu 20 de ani mai devreme.

Lucrul cel mai evident era acela că Europa era divizată în două tabere ireconciliabile. Împărțirea, care primise deja formă în primii ani postbelici, se lărgise până la punctul în care contactele între Vest și Est, cu excepția formalităților diplomatice, aproape dispăruseră. Cele două blocuri, estic și vestic, se consolidaseră. Europa Occidentală, un concept care nu exista înainte de 1945, era acum o entitate precisă. Două procese, examinate mai devreme, au avut o importanță crucială pentru crearea Europei Occidentale.

Cel mai important a fost consolidarea democrației libérale pluraliste. Aceasta varia de la o țară la alta, dar a fost construită peste tot pe principiul legii, drepturilor omului și al libertății individuale. Totodată, se baza pe o economie capitalistă restruc-turată care funcționa ca o platformă pentru asigurarea bazei securității sociale a tuturor cetățenilor. Războiul Rece oferise un impuls ideologic pentru stabilizarea democrației europene occidentale. Prezența americanilor furnizase baza securității dezvoltării sale. Aceasta era departe de a fi perfectă, indiferent de forma luată în diferite țări. Cu toate acestea, în comparație cu instabilitatea cronică, diviziunile politice și suferința socială a perioadei interbelice, progresul consolidării democrației, fun-damentul indispensabil al tuturor evoluțiilor ulterioare, nu a fost altfel decât uimitor.

A doua mare transformare a fost prăbușirea imperiilor. Acest proces a făcut din Europa Occidentală o regiune alcă-tuită din state naționale de ranguri aproape similare. Marea Britanie și Franța, în continuare blocate în noțiuni de grandoare națională, nu aveau să se obișnuiască repede cu faptul că nu mai erau mari puteri. Ele au continuat să fie cele mai militarizate țări din Europa Occidentală, fiind deținătoare de armament nuclear și ocupând fiecare un loc în Consiliul de Securitate al ONU. În realitate, ele nu erau decât puteri europene. Aspirațiile imperiale au devenit tot mai mult o nostalgie vagă, deseori distorsionată, a unei minorități în scădere.

O a treia transformare rămâne să fie analizată. Din punct de vedere economic și, într-un anumit fel, chiar și politic, Europa Occidentală mergea într-o direcție greu, dacă nu chiar imposibil de prezis în primii ani postbelici. Ea începea să se unească prin intermediul unor instituții care coexistau cu statele naționale, iar în unele cazuri chiar le depășeau autoritatea. Acesta avea să fie un proces lung, variabil și incomplet, însoțit de tensiuni și de conflicte inerente, dar oferind, în același timp, un nivel de cooperare și de integrare care ar fi părut de neconceput în anii

de dinaintea războiului. Acesta a reprezentat un mare pas înainte pentru construirea bazelor unei păci de lungă durată.

Europa de Est s-a aflat complet în afara acestor tipare de transformare fundamentală. Desigur, au existat transformări și acolo, însă nu la fel de vaste. Spațiul de manevră al țărilor est-europene era strict restrâns. Limitele acestuia erau strâns controlate de menghina dominației sovietice.

CAPITOLUL 3

MENGHINA

L-am întrebat pe mareșalul Konev, care era comandantul trupelor Pactului de la Varșovia: „De cât timp ai avea nevoie dacă ți-am cere să reinstaurezi ordinea în Ungaria și să suprimi forțele contrarevoluționare?” A stat câteva momente pe gânduri și a răspuns: „Trei zile, nu mai mult”. „Așadar, începe pregătirile. Vei primi vești de la noi la momentul oportun.” Așa s-a decis.

Memoriile lui Nikita Hrușciiov, 1971

În timp ce Europa Occidentală devenea o entitate politică sub egida Statelor Unite, Uniunea Sovietică își consolida controlul asupra blocului de state din „sfera sa de influență”, de partea opusă a Cortinei de Fier. Țările baltice, cândva independente – Estonia, Letonia și Lituania –, făceau parte din Uniunea Sovietică încă din 1940. Celelalte țări intrate sub egida Uniunii Sovietice erau Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană, Ungaria, Polonia și România. Iugoslavia, pe de altă parte, a continuat să se dezvolte autonom, pe calea separată urmată după ruptura dintre mareșalul Tito și Moscova, în 1948.

În Europa de Est – o construcție politică, la fel ca Europa Occidentală, nu o entitate geografică precisă – s-a produs o cezură majoră după moartea lui Iosif Stalin, în martie 1953. Dispariția marelui tiran a deschis o epocă în mod obișnuit cunoscută sub numele de „dezgheț”, o metaforă preluată din titlul unui roman publicat de Ilia Ehrenburg, în 1954. „Dezghețul” indica destalinizarea – o ruptură pronunțată față de regimul lui